[illegible]

DISPUTATIO

DE

ANTIQUIS INTERPRETIBUS

SCRIPTORUM LATINORUM.

DIATRIBE ACADEMICA
EXHIBENS
PARTEM PRIOREM
DISPUTATIONIS
DE
ANTIQUIS INTERPRETIBUS
SCRIPTORUM LATINORUM.

QUAM,
ANNUENTE SUMMO NUMINE,
EX AUCTORITATE RECTORIS MAGNIFICI
MICHAËLIS JACOBI MACQUELIJN,
MED. DOCT. ET PROF. ORDIN.
AMPLISSIMI SENATUS ACADEMICI CONSENSU,
ET
NOBILISSIMAE FACULTATIS PHILOSOPHIAE THEORETICAE
ET LITERARUM HUMANIORUM DECRETO,
PRO GRADU DOCTORATUS,
SUMMISQUE IN PHILOSOPHIA THEORETICA ET LITERIS
HUMANIORIBUS
HONORIBUS AC PRIVILEGIIS,
IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA,
RITE ET LEGITIME CONSEQUENDIS,
PUBLICO AC SOLENNI EXAMINI SUBMITTIT

GULIELMUS HENRICUS
DOMINICUS SURINGAR,
LINGENSIS.

AD DIEM XVI MAJI MDCCCXXIX, HORA XI — XII.
IN AUDITORIO MAJORI.

LUGDUNI BATAVORUM,
APUD J. C. CYFVEER,
MDCCCXXIX.

GRAVISSIMIS, AMPLISSIMIS

GYMNASII LEIDENSIS

C U R A T O R I B U S

ABRAHAMO VAN **GERWEN,**

VIRO NOBILISSIMO, CONSULTISSIMO,

JUR. UTR. DOCTORI,

URBIS LEIDAE SENATORI.

PAULO GOTHOFREDO VAN **HOORN,**

VIRO NOBILISSIMO, DOCTISSIMO,

MEDICINAE DOCTORI,

URBIS LEIDAE SENATORI.

JOANNI HENRICO VAN DER **PALM,**

VIRO CLARISSIMO, PLURIMUM VENERANDO,

PHIL. THEORET. LITER. HUMAN. ET THEOL. DOCTORI,

ORDINI LEONIS BELGICI ADSCRIPTO,

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA

LL. OR. POËS. ET ORATOR. S. PROFESSORI ORDINARIO.

LUCAE SURINGAR,

VIRO CLARISSIMO, PLURIMUM VENERANDO,

THEOLOGIAE DOCTORI,

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA

THEOLOGIAE PROFESSORI ORDINARIO,

PATRI OPTIMO DILECTISSIMO.

JACOBO DE GELDER,

VIRO CLARISSIMO, MATHESEOS MAGISTRO,

PHILOSOPHIAE NATURALIS DOCTORI,

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA

MATHESEOS PROFESSORI ORDINARIO.

S. P. D.

W. H. D. SURINGAR.

Verbis equidem dicere vix possum, VIRI AMPLISSIMI, quantopere laetatus sim, ubi audirem, Vos non admodum intercedere, quominus, VESTRO nomine ornatus, hicce libellus in lucem prodiret.

Nam

Nam non immerito illum a plerisque laudari existimo, qui studiorum suorum primitias potissimum eorum nominibus inscribat, quos sive maxime amet sive plurimum veneretur.

Vos autem, Viri Amplissimi, quidni amem maxime, quidni venerer plurimum? Vobis enim, si diffitear, hominis sensum exuisse videbor, Vobis, inquam, omnem debeo meae vitae fortunam; et in Vestro quoque Collegio Patrem intueor, quo quidem viro optimo inter homines neminem habeo magis dilectum.

Et

Et vero etiam, a quo tempore mihi licuit in VESTRO Gymnasio docentis munere fungi, numquam non probe sensi, VOBIS placuisse; non magis discenti, quam docenti, maximum esse officii incitamentum.

Pergite, quaeso, quod facitis, amore me VESTRO complecti. Equidem, quod potero, efficiam; hoc spondeo, imo obtestor: et, quantum tenuitas mea sinit, ita numquam non meam rem agere studebo, ut, et Gymnasium Leidense curasse, et mihi favisse, nullo tempore Vos poeniteat.

DE

ANTIQUIS INTERPRETIBUS

SCRIPTORUM LATINORUM.

De antiquis interpretibus Scriptorum Latinorum peculiarem notitiam exhibiturus, nisi me forte amor suscepti operis fallit, laborem mihi videor suscepisse utilissimum. Qui enim adhuc de Latinis scriptoribus exposuerunt Viri Docti, etsi de nullius laude quidquam detractum velim, videntur, ad unum omnes, in eo satis habuisse, quod interpretum commemoratione vel levissime functi sint, vel eos commemorare plane neglexerint. At vero antiqui isti interpretes, qui, quod scriptis commentariis sive scholiis Latinos scriptores interpretati sint, vulgo Commentatorum vel Scholiastarum nomine appellantur, digni omnino censendi sunt, in quorum aetatem et doctrinam accuratius inquiratur; ipsorum enim, quotquot supersunt, lucubrationes merito plurimum prodesse existimantur Veterum Literarum studio: quandoquidem grammatica cujusque scriptoris interpretatio non aliunde majus sibi praesidium

petere possit, quam ex antiquis commentariorum reliquiis, qui conscripsi sunt ab hominibus, qui vel ipsorum Veterum aevo vixerunt vel aevum illud aetate sua proxime attigerunt.

Causas neglectae commemorationis investiganti facile perspicere licet. Primum enim: aetas omnium fere antiquorum interpretum, quorum quippe plerique ex eo sint aevo ut a Veteribus ipsis memorari non potuerint, plane obscura est, nec aliunde constituenda quam ex levissimis quibusdam indiciis, quae ipsi, etsi rarissime, in suis annotationibus injiciunt. Deinde plerorumque doctrina, qualis fuerit, quum aliena testimonia desiderentur, haud aliunde potest cognosci quam ex ipsis lucubrationum reliquis; quae, si, quales ab iis conscriptae sunt, tales etiamnum exstarent, facile suspicioni et conjecturae occasionem praeberent: sed accidit his omnibus, quotquot supersunt, hoc malum, ut ex notis interpretum diversae aetatis et eruditionis conflatae sint. Et vero non iniqua est Crameri querela, qui nuper in Not. ad Schol. Juvenal. p. 3. ita scripsit: „*Scholiastarum omnium fere haec facies est, ut fundamenti loco sit antiquus aliquis Grammaticus, doctus hercle, rerumque, quas tractavit, quo propior aberat ab illo quem illustravit scriptore, tanto etiam peritior; ad quem vero deinceps alii mediae aetatis magistelli, monachi, scholares, suas nugas suaque aegri somnia allinere instituerunt, neque in his sordibus substitere, sed quae proba recta, ea detrahendo, interpolando,*

do,

do, mutando ita in pejus reformarunt, ut pristini auctoris facies passim aut plane oblitteraretur, aut sui prorsus dissimilis evaderet." Accedit etiam alia, eaque non levis difficultas: si enim difficile est judicare de aetate et doctrina eorum interpretum, quorum opera qualiacunque etiamnum habemus, multo sane difficilius erit quidquam conjicere de iis, quorum opera penitus interierunt; atqui eorum, quotquot olim fuerunt, longe paucissimi supersunt, et plurimorum lucubrationes ita perierunt, ut de his nihil ad nos pervenerit praeter levem memoriam recentiorum Grammaticorum, qui sua aetate etiam praeclara ista monumenta habuerunt. Longam seriem, etsi nedum omnes, numerat Barthius Adv. L. XLVII. c. 14. „*Exstant Grammaticorum Criticorum non paucae exegeses ad classicos scriptores, quae inquirunt in tradita eorum, utilia enarrant, seponunt quae culpam trahere videntur. Quo in genere nobilissimi olim fuerunt Aelius, Stilo, M. Varro, Crassitius, Statilius Maximus, Asconius Pedianus, Servius, Victorinus, Donatus. Sic a Veterum Grammaticorum choro laudantur Aruntius Celsus ad Terentium a Charisio et ab eodem idem ad Plautum, Asper ad Sallustium ab eodem, ad Terentium a Rufino, Fulvius Caper ad Mostellariam Plauti a Charisio, Annaeus Cornutus ad Virgilium ab eodem, Euanthius ad Terentium a Rufino de metris Terentianis. Gnifo ad Virgilii Georgica ab eodem Sosipatro Carisio. Grillius ad Virgilium*

lium a Prisciano libro I. Gramm. Acro Helenius ad Terentium a Charisio, Julius Higinus ad Cinnae Propemticum ab eodem Charisio. Sacer ad Ciceronem ab eodem, Martius Salutaris ad Virgilium ab eodem quoque, Scaurus in Artem Horatii ab eodem. Sisenna ad Plautum ab eodem. Statilius Maximus ad Catonem, Ciceronem, Sallustii Historias ab eodem doctissimo Grammatico. Velius Longus ad Virgilium ab eodem etiam." Vides itaque longam esse deperditorum interpretum seriem, quam nemo, qui literis bene cupit, sine moerore legere possit. Jam vero quale judicium ferendum est de singulorum istorum aetate et doctrina, quorum plerorumque nihil superest praeter levem illam memoriam Charisii aliorumve Grammaticorum recentioris aetatis. Tandem quoque illud difficultatem parit, quod, qui non diserto Grammaticorum testimonio nominatim indicentur antiquitus scripsisse Commentaria in hunc vel illum scriptorem, eos plerumque non nisi levi aliqua suspicione in antiquorum interpretum numerum referre liceat. Et hoc quidem eos tantum spectat interpretes, quorum opera perierunt: quorum enim opera supersunt, ii suo sane jure inter veteres interpretes locum sibi vindicant. At vero de his quoque quo minus facili negotio judicium feratur, major quaedam difficultas prohibet: qui enim supersunt Commentarii, ii plerique conscripti esse creduntur ab antiquis auctoribus quorum nomina prae se ferunt, sed continent interim hujusmodi res,

quae

quae multo recentiorem aetatem produnt: quam in rem ut unum de multis excitem, exemplo sint Commentarii in Persium; alii, qui supersunt Commentarii, nullum plane auctoris nomen prae se ferunt, quales sunt Commentarii in Lucanum, in Juvenalem, alii. In utroque genere difficile est quidquam certi statuere.

Hae potissimum fuisse videntur causae neglectae commemorationis: et sane non mirum videatur si quem, qui de Scholiastis Scriptorum Latinorum peculiarem notitiam exhibiturus esset, hujusmodi, quales dixi, difficultates a proposito deterruerint. Utut est, equidem existimo Scholiastarum lucubrationes, quotquot supersunt, dignas esse, quae accurate cognoscantur (*). Primum enim ex iis scholiis, ut jam diximus, magnum sibi praesidium petit interpretatio ejus ipsius scriptoris ad quem conscripta sunt: quanto enim propius Scholiastae aetate sua ipsorum Veterum aetatem secuti sunt, eo quoque melius et morum et legum et historiarum et hominum, qui a Veteribus memorantur, notitiam habuisse censendi sunt. Porro, qui Scholiastarum reliqui-

(*) Ruhnkenium ita laudat Wyttenbachius in vita p. 169. « *nullum erat veterum genus monumentorum, nullum Graecorum Latinorumque Scriptorum, nullum Grammaticorum Scholiastarumve, cum editorum, tum ineditorum, genus, quin id Ruhnkenius legendo pertractasset, unde reconditas, nemini cognitas, fere emortuas, cum rerum gestarum notitias, tum doctrinarum reliquias expromeret.*" Cf. ibid. p. 67. et 135.

quias cum judicio legit, ille interdum in corruptis Veterum scriptis exinde antiquissimas lectiones poterit restituere; quandoquidem plurimi Scholiastae antiquioris aetatis sint, quam illud seculum, ex quo hodie Veterum exemplaria manu scripta vel antiquissima supersint. Tum quoque Scholiastarum opera maxime prosunt accuratiori totius Romanorum linguae cognitioni: cujus ut peritiores esse potuerint, fecit, quod plerique et in eadem regione et lingua nati sint, et ea potissimum aetate vixerint, quâ Romanarum literarum flos nondum plane marcescere coepisset. Denique et antiqua Scholia, praeter scriptores ad quos conscripta sunt, etiam plurimum juvant reliquorum Romanorum scripta, quae subinde excitant, comparant, interpretantur; atque haec quidem illi multo habuerunt et plura et integriora quam nos habemus. Tandem hoc quoque nomine Veterum Scholiastarum opera prosunt, quia, quod Wyttenbachius de Rhetoribus et Grammaticis ait, idem valet de Scholiastis: „*Et Rhetor*, inquit in vita Ruhnkenii p. 51. *et Grammaticus ita quisque nobis majoris pretii aestimandus est, ut et artis rationem magis tenet, et inprimis ut frequentior est in memorandis cum rebus ex Historia et Antiquitate non aliunde cognitis, tum locis et notitiis Scriptorum perditorum. Ita enim se res habet, ut, quo plures per illam medii aevi barbariem perierunt boni libri, eo majore cum cura ex hoc tamquam naufragio tabulas colligere debeamus.*"

Om-

Omnium, fateor, quotquot supersunt, Scholiastarum Commentarii incuria temporum multum depravati mutilatique sunt, nec tales ab ipsis, quales nunc passim leguntur, scripti esse potuerunt: pleraque Scholia, quae nunc habemus, compilata sunt ex antiquioribus variae doctinae interpretibus; alia ex medii aevi scriptis adjecta et ab imperitis librariis monachis intrusa videntur; plurima quoque a Christianis ex inferiore aetate scriptoribus supposita reperies, quae temporum superstitionem olent; quin omnia fere sic adulterata sunt, ut, quemadmodum supra diximus, ipsos saepe auctores in operibus illorum, quorum nomina venditant, quaerere necesse habeamus. Merito hanc in rem olim conquestus est Barthius Adv. L. XXVI. c. 16. et nuperrime Cramerus in Not. ad Schol. Juvenal. p. 4. Barthius ait: „*Scriptores Historiae Augustae, quos in unum corpus ab aevo prisco redactos habemus, non videntur esse ipsi illi scriptores, quos plerique putant. Sed vero eorum potius Epitomae quaedam a Biblioraptо quopiam secundum captum suum in unam struem compactae. Latinitas enim multo pejor est in multis quam quae Constantini aetatem ferre possit; imo ipso aevo Theodosiano et vel Justinianeo in plerisque deformior. — Et hoc genus scripta non pauca habemus, quae non nemo eruditorum tamen pro legitimis censet. Talis est facies Commentariorum priscorum in Virgilium, Horatium, Statium, Persium, Juvenalem; quorum corpora ex Servio, Porphyrione,* A-

Acrone, Lutacio, Cornuto, Probo, et aliis constipata sunt a magistris Scholasticis temporibus jam lapsae vel in casum praecipitis Romanae aevitatis." Cramerus: „*Omnibus accidit Scholiastis, ut insequentis temporis injuria nepotumque ignorantia, multa supprimerentur, alia insulse depravarentur, alia membris suis laxata atque hiulca fierent, aut alioquin ita mendósa, ut, quasi in deposito aegro, non sufficiat medicorum ars, sed ipso Aesculapio aut Machaone opus esse videatur*" (*). Et non dubito, quod Scaliger de Scholiasta Virgilii dicit, quin hoc idem de reliquis Scholiastis dici possit: „*Servii Commentariorum*, inquit ille ad Varron. de Re Rust. L. III. p. 252. *tantum hodie cadaver habemus, monachorum barbarie et spurcitie con-*

(*) H. Cannegieter in Diss. de aetate et stilo Flavii Aviani p. 285. „*Forte tamen non ea, qua nunc feruntur, mole scripti sunt ab Albino illi Commentarii, sed multis accessionibus aucti, aut ab aliorum Commentariis, aut ex ludimagistrorum praescriptis. Idem accidisse reor Commentariis eorum omnium qui in Latinos scriptores hodie circumferuntur, Cornuti, Donati, Servii, Porphyrionis. Neque etiam Asconius interpretatorum manus effugit. Servio quidem Philargyri notas omnes adscriptas videmus. Quae causa est, cur tanta sit Commentariorum in diversis Codicibus diversitas, de qua multi monuerunt. Sed quid de Commentatoribus poëtarum atque enarratoribus dico? Ipsos etiam poëtas contaminare non est verita superciliosa paedotribarum natio.*"

contaminatum" Hoc vero malum quum omnium fere Scholiastarum lucubrationibus acciderit, difficile profecto munus est genuina a falsis discernere: quod iis demum mandari oportet, qui vel longo literarum usu et multarum rerum scientiâ judicandi facultatem sibi peperere non vulgarem, vel iis qui naturae felicitate eâ utuntur, quae sagaciter odoretur et subtiliter intelligat, ad quae intelligenda alii vix longa exercitatione atque studio fiunt idonei. Si quis hoc in genere de prima Critices parte bene mereri velit, operamque suam collocare in dijudicandis germanis ab adulterinis, ipsi profecto multum proderit exemplaria habuisse manu scripta; sed tamen sciat, se et sic rem aggredi plenam laboris et difficultatis: quemadmodum ait Barthius ad Statii Thebaid. II. 281. „ *Sane qui hoc genus Commentaria ex scriptis exemplaribus in ordinem redigere velit, perspicacem laboriosumque hominem esse oportet, ne confusa confusiora reddat, quod nos in aliquot Poëtarum veterum Scholiastis sumus experti.*" Talis itaque quum horum operum facies sit, taediosa et sterilis Scholiorum lectio plerosque deterruit: quod profecto dolendum est, quandoquidem multi viri docti probaverint se in hujusmodi luto pretiosissimum haud raro aurum invenisse. Quidni et in mala segete bonum aliquod spicum saepe reperias? Nobis saltem, vera fatemur, ubi confusam Scholiorum farraginem legeremus,

subinde saepius in mentem venere quae apud Phaedrum anus ad amphoram:

O suavis anima, quale in te dicam bonum
Antehac fuisse, tales cum sint reliquiae.

Probandum erat antiquos Scriptorum Latinorum interpretes sive Scholiastas esse dignos, qui accurate cognoscantur; quod si probaverimus, patebit, ni fallor, illud, quod ab initio diximus, nos laborem suscepisse non inutilem. Restat indicare, *qua ratione notitiam* de Scholiastis Latinis exhibituri simus.

Cogitanti itaque mihi qua ratione Scholiastarum historiam exponerem, duplex potissimum sese ratio obtulit. Nam historiam Scholiastarum tradi posse arbitrabar vel ratione habita annorum quibus singuli Scholiastae vixerint, vel ratione Scriptorum quos ipsi interpretati sint. Utraque ratio, ut fit, satis habet commodi quo placeat, satis habet incommodi quo displiceat. Altera ratio requirit, ut, explorata singulorum aetate, qui Scholia scripserunt, disputationis initium fiat ab antiquissimo, hunc ut sequatur ille qui antiquissimum aetate sua proxime attigerit, et ita sequantur reliqui. Altera ratio requirit, ut, conquisitis Scriptorum nominibus, ad quos Scholia conscripta sunt, deinceps exponatur, quosnam Scholiastas, cujuscunque aetatis, singuli scriptores nacti sint.

Nos,

Nos, etsi prior ratio magis placuerit, postremam rationem secuti sumus; cujus rei duplex causa fuit: quominus enim Scholiastarum historiam apte tradere possemus ratione annorum quibus singuli vixerint, impedimento fuit illud, quod plurimorum Scholiastarum aetas vel omnino ignoretur vel admodum obscura sit; ut vero ipsam potius exponeremus ratione Scriptorum quos ipsi interpretati sint, illud quoque suasit commodum, quod sic Scholiastae, qui eundem scriptorem interpretati sint, singuli deinceps recenseantur, qui alioqui per intervalla subinde post aliorum nominum seriem recensendi fuissent.

At vero vel sic tamen, quandoquidem disquisitio de aetate cujusque Scholiastae praecipua pars futura sit nostrae scriptionis, non incaute Chronologia erit negligenda; sed historiam Scholiastarum si recte expositari simus, necesse erit ut hanc legem nobis praescribamus: primum, ut scriptores ipsos, qui antiquos interpretes nacti sunt, ad aetatem, qua quisque vixerint, collocemus: tum, ut Scholiastas, qui eundem scriptorem interpretati sint, ad eum ordinem digeramus, quo praecedat antiquior quisque, et sic deinceps reliqui succedant.

Ad hunc itaque ordinem collocabimus Scriptores Latinos, qui antiquos interpretes nacti sunt, ut initio facto a Saliari Carmine et Legibus XII Tabularum, sic deinceps, pro aetate qua vixerunt, sequantur: Cn. Naevius, Enn. et Lucil. M. Porcius Cato, M. Accius Plautus, P. Terentius, P. Sempronius Asellio, T. Lucretius Ca-

rus, M. Tullius Cicero, Crispus Sallustius, C. Helvius Cinna, P. Virgilius, Q. Horatius, Caesar Germanicus, Seneca tragicus, Lucanus, Persius, Papinius Statius, Juvenalis, Flav. Avianus.

Hanc in rem itaque Scholiastarum opera diligenter erunt legenda, ut constet quale judicium ferri oporteat de singulorum doctrina; tum studiose colligenda erunt, vel levissima indicia, quae ipsi hic illic dant de sua aetate, patria et religione; et alia quoque subinde, pro varia rerum conditione, quae notatu digna videbuntur, non nihili ducemus. Et sic quidem ibi versabimur, ubi exponendum erit de hujusmodi Scholiastis, quorum opera supersunt; ubi vero agetur de iis, quorum lucubrationes incuriâ temporum interierunt, colligemus Veterum ipsorum, a quibus illi memorentur, judicia; tum quoque exhibebimus, quotquot inveniri potuerint, ipsorum lucubrationum fragmenta; quo facto, etsi forte paulo audacius, aliquo saltem modo judicari poterit, qualia illa integra fuerint opera.

Erunt fortasse, qui hic indicari cupiant quaenam fuerit Scholiastarum origo et qualis sit ipsorum denominationis ratio, qui modo *Scholiastae* vocentur, modo *Commentatores*, modo *Enarratores*, modo *Interpretes*. Utramque quaestionem deinceps tangemus.

Et origo quidem Scholiastarum, qualis fuerit, non ita facile est indicare. Licet enim perversa opinio sit, Romanos eo demum tempore Grammaticae studio operam navasse, quo jam exstinc-

stinctus esset Romanarum literarum vigor, hoc tamen ex rei natura videtur esse verissimum, Romanos majorum suorum scripta non prius per Commentarios fuisse interpretaturos, quam ubi haec fere intelligi desiissent: ubi enim scripta intelligantur, qui sit locus interpretationi? Legimus quidem apud Sueton. de Illustr. Gram. c. 16. *Q. Caecilium aperuisse scholam, primumque Virgilii et aliorum poëtarum carmina praelegere coepisse adolescentulis,* sed quis quaeso ita Romana tempora ad nostra dimetiatur, ut statuat Caecilium istorum poëtarum carmina ita praelegisse ut subinde ipsa explicaret, vel dictaret etiam in puerorum usum animadversiones ad loca quae intellectu difficiliora essent et sic exstitisse Scholia? Equidem Romana tempora non ita ad nostri temporis morem componam, neque velim contendere Scholiastarum lucubrationes e scholarum pulvere profectas esse. Sed originem Scholiastarum investigare, aut ego fallor, aut fere idem est atque inquirere, quo tempore Romani Majorum suorum scripta intelligere desierint: ubi haec enim fere intelligi desiissent, tum demum, nec vero prius, res ipsa declarat, Commentarios sive interpretationes a doctis Romanis scribi coepisse.

Quibus igitur temporibus Romanorum civitas, quae per aliquot priora secula consuetudine bellandi bonarum artium rudis et fere barbara manserat, paullatim coepisset liberalibus disciplinis vacare, communis civium lingua multum recessit ab inculta illa, balbutiente et barbara. Fecit hoc ut mox antiquissima, quae ex ista linguae bar-

barbarie superessent, monumenta, paulatim a populo cultiorem linguam loquente intelligi desinerent. Mox vero, ubi versus initium seculi VI. Juris studium Romae excoli coepisset, et vix intelligerentur Leges XII Tabularum, quae vocabula complectebantur, tunc jam pleraque obsoleta, viri exorti sunt qui peculiare studium collocarent in investigandis antiquissimis Romanae linguae vocabulis. Hi igitur Leges XII Tabularum, quippe quae omnis civilis et privati juris fons essent, summopere studuerunt per scriptos Commentarios interpretari; et hos auctores Cicero de Leg. L. II. c. 23. sua jam aetate vocat *veteres interpretes Duodecim Tabularum.* Horum interpretum exemplum insequentibus temporibus alios excitasse videtur ut peculiare studium collocarent in Carminum Saliarium interpretatione, quae, quo remotiore seculo conscripta essent quam XII Tabularum Leges, eo quoque minus intellecta fuisse censenda sunt. Eadem plane ratione de interpretibus sequentium scriptorum judicari non potest. Quod ad linguam attinet, ea universa non adeo erat mutata, ut opus esset interpretatione singulorum verborum. Igitur antiquissimi Scholiastae hoc inprimis agebant, ut exempla suorum scriptorum exhiberent quam maxime emendata, ut versus spurios ejicerent, ut pulchre dicta laudarent, quae ipsis minus recte dicta videbantur, reprehenderent, vestigia imitationum Graecarum et veterum Romanorum persequerentur, figuras et alia sermonis, inprimis poëtici, ornamenta exponerent, fabulas, historiam et res paullo obscuriores, eas quo

in

in satyris, epistolis, aliisque libris respexissent, illustrarent; denique ut vocem hic illic antiqua sive nova significatione positam, explicarent. Hoc fuit munus, haec praestantia antiquorum Grammaticorum. Atque hoc illi potissimum faciebant in Commentariis suis. Nam Scholia, quae hodie multa exstant, in quibus verbum fere verbo redditur, poëticum prosaico, ordo verborum ostenditur, et multa ad captum puerilis aetatis leguntur, ea sunt temporis longe recentioris, scripta scilicet, quum homines Scholastici pretium majorum Commentariorum non intelligebant, et saeculi inertia erat tanta, ut in omnibus rebus amarentur compendia, et sermo poëticus et verba a communi usu remotiora non facile perciperentur. Ita Scholia ista non referunt nisi tenuem aliquam egregiorum Commentariorum umbram, et plerumque nihil sunt nisi excerpta de excerptis, aucta et inquinata saepe ineptis excerpentium annotationibus. Sic amisimus in Graecis literis praeclara Grammaticorum opera, et pro Didymo, ut hoc exemplo utar, accepimus illum Homeri interpretem, qui Didymus appellatur quidem, sed ita truncatus est, ut paucissima ipsius ac veri Didymi remanserint. Haec perversa studiorum ratio nobis Acronem, Porphyrionem, aliosque Grammaticos eripuit, haec Scholia, quae videmus, dedit.

Talis itaque fuisse videtur origo stirpis illius antiquorum interpretum, quae sero demum, ad exemplum forte Graecorum interpretum, Scholias-

liastarum nomen accepit; cujus denominationis rationem si prius explicaverimus, mox praefandi finem faciemus et ad propositam quaestionem properabimus.

Scholiastarum nomen, etsi nulla Veterum mentio declaret quo tempore primum sic appellari coeperint antiqui Latinorum Scriptorum interpretes, serioris videtur esse aetatis vocabulum, quam ut Veteribus ipsis memorari potuerit. Videntur vero illi ita vocati esse ad exemplum Graecorum, quibus scriptor scholiorum sive interpretationum *σχολιαστὴς* vocabatur a verbo *σχολιάζω*, id est *scholiis illustro, interpretor*; *σχόλια* enim Graecis, interpretante Hesychio, sunt *σεμνολογήματα* sive *scitae interpretationes*, quae ita vocabantur quod brevitate sua, facili negotio (*κατὰ σχολὴν*), apponi possent ad interpretationem difficilium sententiarum et vocum; quemadmodum tradit auctor Lex. Reg. MS. citatus ab Albertio ad Hesychium p. 1534. *Σχόλια· κυρίως, ἡ ἑρμήνεια· διὰ τὸ κατὰ σχολὴν παρατίθεσθαι πρὸς σαφεστέραν ἑρμηνείαν τῶν δυσνοήτων νοημάτων ἢ ῥημάτων* (*). Latini vero nec Scholion nec Scholiastes habuerunt; hinc Atticus aliquando in episto-

(*) Cum Lex. Reg. MS. confer. Etymologicum Graec. Ling. Gudianum ed. a Sturzio Lips. 1818. p. 519. *Σχόλιον, διὰ τὸ κατὰ σχολὴν παρατίθεσθαι πρὸς σαφεστέραν ἑρμήνειαν τῶν δυσνοήτων ὀνομάτων ἢ ῥημάτων ἐπὶ τοῖς λογίοις.* Lexicon Lat. Papiae haec habet: „*Scholia id est excerpta, in quibus ea quae videntur obscura vel difficilia, summatim et breviter perstringuntur: Graecum est.*"

tola ad Ciceronem, ubi brevem interpretationem significari voluit, graece usurpavit σχόλιον, „ *Velim*, inquit *σχόλιον aliquod elimes ad me, oportuisse te istuc facere.*" quae verba repetit Cicero in Epist. ad Attic. L. XVI. Ep. 7.

Serioris item aetatis videtur *Commentatorum* denominatio, etsi vox Commentarius a bonis scriptoribus usurpetur. Antiquitus quidem Commentarius vocabatur liber, in quo res continuate et diligenter, simpliciter tamen et sine ornamentis, breviter et quasi per capita, memoriae gratia, descriptae erant: unde Caesar libros de bellis a se gestis Commentarios inscripsit, quod, ut Cicero in Bruto c. 75. *nudi essent, omni ornatu orationis, tamquam veste, detracto*; Gellii tamen saltem tempore *Commentarius* et *Commentarium* dicebatur expositio et interpretatio scriptorum: sic ipsi L. II. c. 16. memorantur Grammatici qui *Commentaria* in Virgilium composuerunt, et L. I. c. 12. *Commentaria* Labeonis, quae ad XII Tabulas composuit. Ad eandem rationem antiquissimorum interpretum explicationes *Commentarii* vocantur ab Hieronymo, loco maxime notabili, qui saepius nobis in partes vocandus erit: Hieronym. igitur in Apolog. adv. Rufin. L. I. p. 367. *ed. Martianay* sic ait: « *Commentarii quid operis habent? Alterius dicta edisserunt, quae obscure scripta sunt, plano sermone manifestant: multorum sententias replicant; et dicunt: hunc locum quidam sic edisserunt: alii sic interpretantur: illi sensum suum et intelligentiam his testimoniis, et hac nituntur ratio-*

tione firmare: ut prudens Lector, quum diversas explanationes legerit; et multorum vel probanda vel improbanda didicerit, judicet quid verius sit: et quasi bonus trapezita, adulterinae monetae pecuniam reprobet. Num diversae interpretationis et contrariorum inter se sensuum tenebitur reus, qui in uno opere quod edisserit, expositiones posuerit plurimorum? Puto quod puer legeris Aspri in Virgilium et Salustium Commentarios; Vulcatii in Orationes Ciceronis; Victorini in Dialogos ejus; et in Terentii Comoedias Praeceptoris mei Donati, aeque in Virgilium; et aliorum in alios; Plautum videlicet; Lucretium, Flaccum, Persium atque Lucanum. Argue Interpretes eorum: quare non unam explanationem secuti sint: et in eadem re quid, vel sibi, vel aliis videatur, enumerent." Haec Hieronymus; unde patet antiquissimorum interpretum explicationes vocatas fuisse Commentarios. Sed *Commentator*, quod significet Commentariorum scriptorem, quemadmodum Horatii Scholiasten a se editum vocavit Jacobus Cruquius, videtur esse vocabulum longe infimae latinitatis; quae causa fuerit ut mox post editum Cruquii librum nonnulli viri docti subsannaverint atque adeo rejectaverint dictionem istam, quasi minus idoneam nec satis Latinam, quemadmodum ipse Cruquius narrat in Praef. edit. a. 1611.

Melioris profecto notae est *Enarratorum* denominatio: sic enim qui in antiquorum poëtarum et aliorum scriptorum opera explicationes scrip-

scripsissent, vocatos fuisse patet ex Gellio L. XIII. c. 30. et L. XVIII. c. 4. et explicatio ipsa vocabatur *Enarratio*, ut apud Quinctil. L. I. c. 4. et L. II. c. 5. subinde quoque aliquando dicuntur *Enarrasse* poëmata, ut apud Gellium L. XIII. c. 10. et L. XVIII. c. 9.

Nobis maxime placuit *Interpretum* nomen usurpare: quandoquidem Cicero de Legib. L. II. c. 23. sic vocaverit eos qui antiquitus XII Tabularum leges interpretati essent. Ea causa fuit ut nostrum libellum potissimum inscriberemus: *De antiquis interpretibus Scriptorum Latinorum.*

Hodie plerumque Scholiorum et Commentariorum nomina fere promiscue usurpari videmus, etsi proprie multum intersit inter utrumque hoc interpretationum genus; quemadmodum bene docuit Henr. Valesius de Critica L. II. c. 2. „*Cuivis*, inquit, *perspicuum est, expositionem nihil aliud esse, quam obscuriorum dictionum ac sententiarum explanationem. Porro cum libri veteres duobus modis explanari possint, aut fusiore genere interpretandi; quod κατὰ πόδα dici solet, cum nulla periodus absque explicatione praetermittitur: aut strictiore, quoties obscuriora tantum loca enarrantur, inde fit, ut duo sint genera expositionis, quorum alterum Graeci σχόλια appellant, nos annotationes vocare possumus, alterum proprie ἐξηγητικὸν vocatur a Graecis, nos vulgo Commentarios vocamus. Multum autem interest inter utrumque hoc genus. Nam σχόλια praeterquam quod*

 bre-

breviora sunt, plerumque nihil nisi dictiones obscuras explicant. In Commentariis vero sensus ἀκολουθία, et ordo ac dispositio scriptionis aperitur. Et Scholia quidem fere ad latus libri adscribebantur: Commentarii vero seorsim edebantur, iique in libros seu τόμους distributi. Tales sunt hodie Commentarii Procli in Timaeum Platonis et alii ejusdem Procli in Parmenidem nondum editi." Quae Valesius de Graecis interpretibus, ea non minus valent de Latinis: ubi enim ille Procli Commentarios memorat, nos nominamus Macrobii Commentarios in Somnium Scipionis, sive Boethii in Topica Ciceronis.

Elias autem Vinetus in Praef. ad L. Annaei Cornuti Comment. in Persii Satyras, ed. Lutetiae a. CIↃ· IↃCI. ubi, quod vulgo Commentarium dicitur, Commentum dicendum esse contendit, loquacior est quam doctior. „*Quod autem*, inquit, *ad vocem Commentum attinet, quam in titulo legisti: Commentarius ac neutro genere Commentarium, unde Commentariolum fecit Cicero, est scriptum aliquod, et liber ad subsidium memoriae comparatus, brevis, et in quo rerum tantum capita, summaque ponuntur: quas memorias et instructiones nunc fere vulgus appellat. Hujusmodi fuit Valerii Probi commentarius de occulta literarum significatione, cujus meminit Aulus Gellius libro XVII. cap. 9. ac tale etiam paulo plenius orationis contra Domitium habitae commentarium, cujus mentionem in Bruto facit*

cit Cicero. Horum nominum pluralia Commentarii et Commentaria, etsi vim sui numeri plerumque retinent, tamen ea nihil esse aliud interdum, quam quod unius numero significatur, grammaticis nostris jam pridem placuit: qui viderint, quam recte hic praecipiant. Vereor enim, ne cum Caesar Commentaria sua inscripsit, quos apud Ciceronem commentarios legimus appellatos, multorum librorum opus intellexerit, quorum quisque commentarii nomine appelletur; quomodo Euclidis Alexandrini geometrae elementa, libri sunt tredecim, qui appellantur elementum primum, elementum secundum, tertium, quartum, et reliqua deinceps eodem nomine. Commentarius rursus et Commentarium, ac multitudinis numero Commentarii et Commentaria, saepiusque Commentaria, sicut iidem volunt praeceptores, eam significationem habent, ut expositiones interpretationesque auctorum in literas relatae, ita vocentur. Servius in librum septimum Aeneidos. Dicit etiam quidam commentarius *convecta* legendum. *Aulus Gellius libro* XX. *cap.* 7. apud Plutarchum in quarto in Hesiodum commentario. *Idem libro primo* c. 12. Praeterea in Commentariis Labeonis, quae ad duodecim tabulas composuit. *Et,* Hyginus autem non hercle ignobilis grammaticus, in Commentariis, quae in Virgilium fecit. *Quod igitur Commentarium utroque genere, et Commentarios et Commentaria esse debere tradunt nostri grammatici, id Commentum fuit in*

 Aquen-

Aquensi codice, sicut omnes hujusmodi expositiones Commenta vulgo dicebantur me puero. Tunc namque prostabant passim Virgilius, Ovidius et alii scriptores, cum Commento: sed postea, quam politiores literae florere coepissent, cedente sensim barbarie: quae commenta primum videram, ea dici commentaria coepta sunt. Sic multi, qui sibi aliquid prae caeteris sapere videbantur, existimaverunt ista, Commenta barbare dici, Commentaria Latine appellanda: sed vellem tamen ego, ut, qui inter audaces istos emendatores eruditione praecellunt, docuissent, unde sciant, Commentaria hic rectius dici quam Commenta. Veteribus librariis, quibus strenue omnia perdendi summum studium fuisse diceres, ex Commento Commentarium, ac ex Commentario Commentum facere facile fuit: ipsi interpretes scriptorum alienorum, quomodo suas expositiones appellarint hoc nos quaerimus. Priscianus libro sexto. Servius in Commento Virgilii. *Et paulo post.* Servius in Commentario tertii libri Virgiliani. *Idem libro decimo.* Servius in Commentario Aeneidos. *Et libro quinto decimo.* Donatus in Commento Aeneidos. *Ita modo Commentum, modo Commentarium res eadem apud Priscianum, antiquum et nobilem grammaticum, appellatur. Est autem Commentum propie res inventa, excogitata callide, ac ficta: unde et verbum Commentari pro invenire, excogitare, fingere: at sicut Commentum pro expositione auctoris dictum*

tum est, uti ostendimus, ita etiam hoc Commentari pro eo, quod est Commentum sive Commentarium facere et interpretationem componere in scriptorem aliquem, legimus usurpatum. Aulus Gellius libro tertio cap: 16. Sabinus medicus, qui Hippocratem commodissime commentatus est, his verbis enarravit. *Et hinc Commentator pro interprete et commenti scriptore, frequens in Servii Commentariis."*

Atque hic, praefandi munere abunde functi, ad ipsam propositam quaestionem veniamus.

C A P U T I.

DE ANTIQUIS INTERPRETIBUS CARMINUM SALIARIUM.

Carmina Saliaria, etsi nil fere praeter memoriam supersit, non dubium est quin merito censeantur antiquissimum Romanarum literarum monumentum. Sunt enim composita a Numa Pompilio; qui, teste Livio L. I. c. 20. *Salios duodecim Marti Gradivo legit, eosque per urbem ire canentes carmina cum tripudiis solennique saltatu jussit.* Quale istorum Carminum argumentum fuerit non omnino constat; sive haec scripta sint ad feroces populi animos a barbarie et armis revocandos: sive ad excitandam in civium animis sedatam hilaritatem et piam Deorum reverentiam; hoc vero satis constat, Carminum istorum orationem fuisse rudem et inconditam, nec multum superantem, qua illis temporibus Romani utebantur, linguam illam incultam, balbutientem et barbaram. Probant hoc tum fragmenta, quae ex ipsis supersunt, licet exigua, tum vero etiam Veterum ipsorum tes-

testimonia. Horatius. ubi eorum stultitiam castigat, qui recentissimis spretis, caeco Veterum studio et amore abrepti, non nisi vetusta laudare solent, non obscure fatetur se non intelligere Carmina ista: ipsius verba haec sunt Epist. II. 1. 86.

Jam Saliare Numae carmen qui laudat, et illud
Quod mecum ignorat, solus vult scire videri,
Ingeniis non ille favet plauditque sepultis,
Nostra sed impugnat, nos nostraque lividus odit.

Post Horatium eandem querelam repetiit Quintilianus, qui, Inst. Orat. L. I. c. 6. §. 40. non dubitavit pronuntiare *Saliorum carmina vix sacerdotibus suis satis intellecta.* Et quae sit hujus ignorantiae causa, non longe quaerendum est; Carmina enim ista Saliaria penes Saliorum Collegium servata fuisse videntur, ut quotannis diebus solennibus in summa religione cantarentur: atque sic quidem fortasse aliquot secula in sacrario templi Martis juxta Ancilia et reliqua Saliorum instrumenta recondita fuerunt. Quibus igitur temporibus rudis illa Romanorum civitas liberalibus paullatim disciplinis vacare coepisset, et communis civium lingua ab infanti barbarie recessisset, aliquando cives Romani et mox vel ipsi sacerdotes ea antiquissima monumenta non intellexerunt. Quod de Saliari Carmine valet, idem valet de Legibus XII Tabularum, quae, etsi tribus fere seculis post Saliaria Carmina scriptae essent, aeque minus iis temporibus intellec-

tae fuerunt, quibus Romanorum literae florere coeperunt. Leges autem istae, quum in Romana republica omnis civilis et privati juris fons essent, suos fere nactae sunt interpretes simul cum juris studii incunabulis: Carmina vero Saliaria videntur intacta mansisse, utut non intellecta, ad ea usque tempora quibus Romae viri exorirentur, qui peculiare studium collocarent in investigandis antiquissimis Romanae linguae vocabulis. Quum igitur jam diu XII Tabularum Leges e doctis Jurisperitis suos nactae essent interpretes, Sex. Aelium et L. Acilium, tum demum, paulo tamen ante Varronis tempora, Saliaria Carmina interpretem nacta sunt Lucium Aelium. Fortasse praeter hunc alii fuerunt qui ista Carmina interpretati sunt, sed, cujus quidem mentio fiat, nemo praeter Aelium est.

L. Aelius.

L. Aelium inter illustres Grammaticos refert Suetonius, nec tamen addit quid in ea arte praestiterit. Ipsius verba haec sunt c. 3. „*Lucius Aelius cognomine duplici fuit: nam et Praeconinus, quod pater ejus praeconium fecerat, vocabatur, et Stilo, quod orationes nobilissimo cuique scribere solebat: tantus optimatum fautor, ut Quintum Metellum Numidicum in exilium comitatus sit.*" Non vero dubito quin Suetonius propterea Aelii nomen inter Grammaticos memoraverit, quod hic peculiare studium collocasset in investigandis antiquissimis Romanae

nae linguae vocabulis et egregios Commentarios scripsisset, cum in Leges XII Tabularum, tum vero in antiquissima Saliorum Carmina. Quod enim Aelius Orationes, aliorum rogatu, scripsisset, hoc ipsi non inter Grammaticos sed inter Oratores sive Rhetores locum vindicare debuisset; et ita Cicero ipsi insignem laudem tribuit in Bruto c. 56. „*Cottae* (*orationem*) *pro se, lege Varia, quae inscribitur, eam L. Aelius scripsit Cottae rogatu. Fuit is omnino vir egregius, et eques Romanus cum primis honestus, idemque eruditissimus et Graecis literis et Latinis, antiquitatisque nostrae et in inuentis rebus et in actis, scriptorumque veterum literate peritus. Quam scientiam Varro noster acceptam ab illo, auctamque per sese, vir ingenio praestans, omnique doctrina, pluribus et illustrioribus literis explicavit. Sed idem Aelius Stoicus esse voluit, orator autem nec studuit umquam, nec fuit. Scribebat tamen orationes, quas alii dicerent; ut Q. Metello F. ut Q. Caepioni, ut Q. Pompejo Rufo: quamquam is etiam ipse scripsit eas, quibus pro se est usus, sed non sine Aelio. His enim scriptis etiam ipse interfui, cum essem apud Aelium adolescens, eumque audire perstudiose solerem. Cottam autem miror, summum ipsum Oratorem, minimeque ineptum, Aelianas leves oratiunculas voluisse existimari suas.*"

Hoc Ciceronis testimonium facit ut non multum quaerendum sit de Aelii Stilonis aetate, qua vixerit. Si enim Aelius Varronem discipulum

 ha-

habuerit et Ciceronem auditorem, scripseritque Orationes, quae recitarentur a Cotta, Metello, Caepione et Pompejo Rufo; non dubium est, quin L. Aelius ad eam aetatem referendus sit, qua Numidicum comitari potuerit, quum is in exilium ejectus esset quod jurare noluisset in Apuleji Saturnini legem, quem ipse, Censor cum M. Silano a. U. 645. a censu prohibuerat.

Commentarii, quos L. Aelius in Carmina Saliaria conscripsit, quales fuerint, non facile decernitur, quum omnes perierint.

Non dubito quin Varro ipsis multum usus sit: hic enim saepius, ubi in antiquorum vocabulorum originem et significationem inquirit, Aelii opinionem commemorat; quamvis non addito nomine operis. Alicubi tamen Varro nominatim Aelii interpretationem Carminum istorum commemorat, L. VI. de Ling. Lat. *pr.* p. 65. „*Sed ut in soluta oratione, sic in poëmateis verba omnia quae habent ἔτυμα, possunt dici nec multa, ab eo quod non erunt in lucubratione litterae prosecutae; licet multum legerent C. Aelii, hominis inprimeis in littereis Latineis exercitati, interpretationem Carminum Saliarium: videbis et exili littera expeditam et praeterita obscura multa.*” Quo loco, ut et duobus aliis [L. IV. p. 36. et L. VI. p. 72.], judice T. Gutberletho de Saliis p. 143. perperam exaratum est *C. Aelius* pro *L. Aelius.* Plura fragmenta ex Aelii Commentariis servavit Festus:

p. 223.

p. 223. Manuos. *in Carminibus Saliaribus Aelius Stilo significare ait bonos: et inferi dii Manes pro bonis dicuntur a suppliciter eos venerantibus propter metum mortis; ut immanes quoque pro valde non bonis dicuntur.*

p. 245. Molucrum. *aiunt esse lignum quoddam quadratum, ubi immolatur. Idem Aelius in explanatione Carminum Saliarium eodem nomine appellari ait, quod sub mola supponatur. Aurelius Opilius appellat, ubi molatur.*

p. 341. Pescia. *in Saliari Carmine Aelius Stilo dici ait, capitia ex pellibus agninis facta, quod Graeci vocent pelles* Πέσκη *neutro genere pluraliter.*

p. 473. Salias virgines. *Cincius ait esse conducticias, quae ad Salios adhibeantur cum apicibus paludatae, quas Aelius Stilo scripsit sacrificium facere in regia cum Pontifice paludatas cum apicibus in modum Saliorum.*

In reliquis Festi locis, ubi Aelii opiniones memorantur, non additur nomen operis: in his igitnr num Aelii explanatio Carminum Saliarium significetur, an vero ipsius Commentarii in XII Tabulas, vel alius quidam liber, non facile decernitur.

CAPUT II.

DE ANTIQUIS INTERPRETIBUS LEGUM XII TABULARUM.

Leges XII Tabularum, etsi post renata Jurisprudentiae Romanae studia, jam inde a seculo XV. ineunte, ex Musarum templo in vicinam Themidis aedem migrasse videantur, procul tamen dubio inter illustrissima Latinarum Literarum monumenta merito suum sibi locum vindicant. Satis enim inter omnes constat, qui Romanas literas amplectuntur, exstare nullum monumentum antiquitatis illustrius, quam legum istarum libellum, qui, vel ex Crassi testimonio, olim et auctoritatis pondere et utilitatis ubertate, unus omnium Philosophorum Bibliothecas superavit. Latae sunt istae leges cum publica Romanorum res vix per trecentos steterat annos. Qualis autem in iis legibus, dicendi fuerit ratio, non parum indicant fragmenta hic illic ab auctoribus servata: sed si etiam de legibus istis nihil superesset, non dubito quin quisque facile conjecisset talem in iis fuisse dicendi rationem, qua-

qualem aetas illa rudis et inculta prae se ferret. Non aegre jam Cicero de Legib. L. II. c. 7. et de Orat. L. I. c. 43. fatetur esse in XII Tabulis antiquitatis effigiem, tum, quod ex iis verborum prisca vetustas cognoscatur. Quodsi comparatio instituatur inter eam linguam, qua XII istae scriptae sunt et eam, qua vel antiquissimi auctores usi sunt, non est quod miremur, fuisse jam diu ante Ciceronis tempora, qui, quum in multis haesitarent, operae pretium duxerint, scriptis in XII Tabulas Commentariis, in priscorum istorum et absoletorum verborum significationem inquirere. Veteres istos interpretes memorat Cicero de Legib. L. II. c. 23. ubi haec ait: „*Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento. Hoc veteres interpretes, Sex. Aelius, L. Acilius non satis se intelligere dixerunt, sed suspicari vestimenti aliquod genus funebris: L. Aelius, lessum, quasi lugubrem ejulationem, ut vox ipsa significat.*" Eosdem memorat Pomponius l. 2. §. 3. D. de Orig. Jur. ubi haec ait: „*Deinde* (i. e. post Tiberium Coruncanium) *Sextus Aelius, et frater ejus Publius Aelius et Publius Atilius maximam scientiam in profitendo habuerunt: ut duo Aelii etiam Consules fuerint. Atilius autem primus a populo Sapiens appellatus est. Sextum Aelium etiam Ennius laudavit, et exstat illius liber, qui inscribitur Tripertita, qui liber veluti cunabula Juris continet. Tripertita autem dicitur quoniam Lege XII Tabularum praeposita, jungitur interpretatio, dein subte-*

texitur [*Legis actio. Ejusdem esse tres alii libri referuntur, quos tamen quidam negant ejusdem esse. Hos sectatus ad aliquid est Marcus Cato princeps Porciae familiae, etc.* Sed non dubium est, quin post hos alii quoque fuerint plures e Veteribus, XII Tabularum interpretes, passim hic illic memorati. E recentioribus harum rerum scriptoribus, ipsorum nomina recensuerunt Heineccius Hist. Juris L. I. c. II. §. 31. Brunquellus Hist. Jur. P. I. c. III. §. 24. et Bachius L. I. c. II. Sect. II. §. 11. Sed data opera Cunradus Rittershusius in Comment. ad XII Tabul. in Prolegom. c. VI. de interpretibus istis ita exposuit: „ *Interpretes sive Commentatores qui in XII Tabularum leges aliquid scripserunt, partim sunt Veteres, partim recentiores. Ad Veteres quod attinet, plurimi olim nobilissimique fuerunt. M. Terentius Varro in libris de Lingua latina laudat Veteres XII Tabularum interpretes; sed eorum tamen non nominat quemquam. Ex Pomponio autem discimus Sextum Aelium scripsisse librum, qui Tripertita dicebatur, quo in libro primum proposuerit legem XII Tabularum, porro subjunxerit interpretationem, tandem subtexuerit legis actionem. Sit ergo nobis hic Sextus Aelius primus, ex iis quorum nomina comperta habemus, Interpres XII Tabularum. — Secundus esto M. Porcius Cato JC. quem ipsum quoque aliquando ad illustrandas XII Tabulas studium suum contulisse observavit Fr. Balduinus. — Tertius sit*

sit Servius Sulpicius, quem etiam interpretatum fuisse XII Tabulas satis apparet ex citationibus Festi. — Quartus sit Antistius Labeo, cujus Commentaria laudat aliquoties Gellius, ut L. I. c. 12. et L. VII. c. 15. — Quintum numerare licet T. Gajum, cujus Δωδεκαδέλτου βίβλια ἕξ legimus in Indice Pandectis Florentinis praefixo: videatur et l. 233. si calvitur, cum 5 seqq. D. de V. S. ubi ex V libris Gaji ad Leges XII Tabularum aliquot verborum explicationes afferuntur. — Sexto, etiam Sextus Pompejus Festus non immerito in hunc Catalogum interpretum veniret, modo integrum habere potuissemus, cujus hodie fragmenta tantum supersunt. — Atque haec de vetustioribus Interpretibus, quibus tamen etiam Cicero adgregari posse non injuriâ videtur, cum et ipse suis libris de Legibus multa ex XII *Tabulis inseruerit, suaque interpretatione elucidarit."* Post Rittershusium de antiquis XII Tabularum interpretibus docte exposuit M. Bouchaud in libro, Francice scripto, Commentaire sur la loi des douze Tables, Paris. 1787. p. 187. seqq. Sed nobis operae pretium videtur ad hunc locum addere ea, quae Schubartius opinatur omissa esse a Rittershusio: hic igitur in libro de Fatis Jurisprud. Rom. Exercit. II. c. IV. Sect. II. §. 50. p. 157. *edit. Tilting.* „*Conradus Rittershusius c.* VI. *ἐν προλεγομένοις, data opera interpretes recenset, quibus contenti simus, additis tamen vel tribus ab ipso omissis. Ex antiquis tertio loco*

E *Ser-*

Servium Sulpicium (1) *indicat, cum quo Festus conjungit* Opilium *Jure consultum, et mox* Valerium Messalam in XII explicatione, *quorum nulla ibi mentio facta. Utriusque notitia inter legum cultores intricatior. An forte Opilius est C. Aul. Ofilius, Servii discipulus? de quo Pomponius noster* (2) is fuit Caesari familiarissimus, et libros de jure civili plurimos, et qui omnem partem operis fundarent, reliquit (3). *Verborum proprietati eum fuisse deditum novimus ex Gaji tabularum expositione. Praeterea mutatio elementorum P atque F apud librarios per inscitiam propriorum nominum facillima noscitur. — De Valerio Messala res non adeo expedita videtur, qui Augusti aetate memoriam reddidit inclitam, praeclaris ingenii monumentis, in quibus vix legas, eum juris cultu praecelluisse. M. Seneca* (4) *ab ingenio laudat, in omnes studiorum partes versatili, et quod fuerit sermonis patrii diligentissimus. Interim quae nobis A Gellius* (5) *fragmenta praestitit integra, majora testantur, et quod augur, aliorumque munerum capax, ignorare civitatis suae leges non potuerit. — Familia Sexti Aelii, qui librum Tripertita dictum, velut juris cunabula perfecit in tabulas, eximie describitur ab Henrico No-*

(1) *Cato in Commentariis Juris Civilis. Bos. ad Att. ep. p. m.* 207.

(2) *l.* 2. *ff. de O. J.* §. 22.

(3) *l.* 234. *de V. S.* §. 2.

(4) *XII. Controv.*

(5) *XIII. N. A. c. XV.*

Noriśio Dissert. III. *p.* 419. *seqq.*, *in Cenotaphiis Pisanis*, *opere splendido*, *multoque labore facto. Nondum de eo inter doctos convenit*, *quae ratio hujus denominationis*, in jure Aeliano. *Sunt qui ad communem denominationem nos remittunt*, *quasi Sacrum*, *Publicum et Privatum complecteretur. Alii primo loco tabulas collocant*, *secundo eorum Commentarios*, *tertio legis actionem. In tanta caligine rerum nihil decernimus. Qui post Rittershusium id egerunt*, *et quos nec ipse nominavit*, *inter eos Paulus Merula atque Jac. Gothofredus*, *antiquioris doctrinae et legum antistites*, *inprimis eminent.*"

Nos, etsi nihil novi prolaturi, singulos, qui ex professo XII Tabularum leges interpretati sunt, deinceps breviter retractemus, ita, ut data opera in cujusque aetatem inquiramus; eum autem sequemur ordinem, ut primum recenseamus, quos certissime constat interpretatos esse XII Tabulas, tum eos de quibus dubia res est, et potius suspicio quaedam levis. Et vero etiam eos tantum interpretes recensebimus, quorum nomina prostant; de iis enim, qui non nominantur, insanum sit audacter hariolari velle. Passim enim, notante Gothofredo L. IV. ad XII Tabul. in Ott. Thesaur. T. III. p. 146. veteres interpretes, non additis nominibus, memorantur: a Varrone L. IV. de L. L. n. 4. „*Ambitus*, *iter quod circumeundo teritur: nam ambitus*, circumitus. *Ab eoque XII Tabularum interpretes Ambitum parietis*, *circumitum*

 es-

esse describunt." A Pomponio l. 21. ff. de Statulib. „*Quod ita scriptum est, videbitur; pro hoc accipi debet, videri poterit. Et sic verba legis XII Tabularum veteres interpretati sunt: si aqua pluvia nocet, id est, si nocere poterit.*" A Cicerone L. II. de Legib. c. 25. „*Nostrae legis interpretes, quo capite jubentur, sumptus et luctum removere a Deorum Manium jure, hoc intelligunt. inprimis, sepulcrorum magnificentiam esse minuendam*" Et a Festo p. 424. „*Recinium, omne vestimentum quadratum. Ii, qui interpretati sunt, esse dixerunt virilem togam, qua mulieres utebantur, praetextam clavo purpureo.*".

§. 1.

Sextus Aelius.

Hunc, quo probetur referendum esse inter antiquos XII Tabularum interpretes, argumento est locus Ciceronis de Legib. L. II. c. 23. quem supra exhibuimus. Ennii versus, quem Pomponius significat, notissimus est: *Egregie cordatus homo Catus Aeliu' Sextus:* citatus a Cicerone tum alibi, tum de Republ. L. I. c. 18. in Ennii edit. Hesselian. p. 128. Non dubium est quin Aelii nomen merito inter JCtos locum sibi vindicet: audi modo testimonium Ciceronis de Orat. L. I. c. 48. „*Sin autem quaereretur, quisnam JCtus vere nominaretur; eum dicerem, qui legum, et consuetudinis ejus, qua privati in civitate uterentur, et ad respondendum, et ad*

ad scribendum, et ad cavendum, peritus esset: et ex eo genere Sex. Aelium, M'Manilium, P. Mucium, nominarem:" praeterea propter juris scientiam laudatur ab eodem L. I. c. 45. L. III. c. 33. et in Bruto c. 20.

Jam quod ad aetatem attinet, Sext. Aelius Paitus Catus in Fastis Consularibus memoratur Consul fuisse cum T. Quinctio Flaminino a. U. 555. Hi igitur, licet, notante Pighio in Annal. T. II. p. 250. praeter ordinem magistratuum Consules creati sint, („ *Quinctius ex Quaestura multo ante gesta, Sex. Aelius ex Aedilitate Curuli; sic ut neuter Praeturam et ille nec Aedilitatem attigerit*") verosimiliter ambo ad initium Seculi VI. referendi videntur.

Commentarii autem, quos in XII scripsit, omnes perierunt; et hi, quantum scio, a nemine nominatim memorantur; qui enim apud Ciceronem de Orat. L. I. c. 56. Commentarii memorantur, judice Bachio Hist. Jur. L. II. c. II. Sect. IV. §. 23. sunt ipsius *Commentarii de Jure Civili*, quos Jac. Gronovius opinatur quoque significari a Gellio L. IV. c. 1. quum ibi pro *Sejo Aelio* legendum conjiciat *Sexto Aelio*; quam conjecturam etiam amplectitur Perizon. Animad. Hist. c. 11. p. 71. Sed ad Commentarios, quos in XII Tabulas scripsit Aelius, fortasse referenda est ipsius explicatio vocis *locuples*, quam memorat Cicero in Top. c. 2. „ *Cum lex assiduo vindicem assiduum esse jubeat, locupletem jubet locupleti: Locuples enim est Assiduus, ut ait Aelius, appellatus ab aere* (l. asse) *dando.*"

Et ad eosdem referendus videtur Festi locus, maxime truncatus, p. 582. . . . . *ex curiata fertur, quo Hann. . . . . Romae cum esset, nec ex praesid. . . . . Q. Fabius Maximus Verru . . . . . Marcellus Cos. facere in . . . . . vit Aelius in XII. sig.* . . . . . .

§. 2.

L. Acilius.

Alter, quem Ciceronis testimonio docemur referendum esse inter XII Tabularum interpretes, est L. Acilius, qui, notante Bachio Hist. Jur. l. II. c. II. Sect. IV. §. 24. errore sive Pomponii, sive librariorum, Atilius nominatur in l. 2. §. 38. D. de O. J. Hujus quanta fuerit Juris Civilis scientia, exinde patet quod a Veteribus κατ' ἐξοχὴν Sapiens cognominatus sit: cujus rei mentio fit apud Ciceron. de Amicit. c. 2. ubi Fannius ad Laelium ita: „*Scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse Sapientem; — quia prudens esse in Jure Civili putabatur*," ad quem locum Doct. Gernhard Pomponii scripturam sequitur.

Acilii aetas, quantum scio, non diserte memoratur: argumento quod ipsius et Sex. Aelii mentio apud Ciceronem uno loco fiat, conjiciam ambos ejusdem aetatis fuisse. Ita quoque Bachius, fortasse non alio argumento. Consentientem habemus Wyttenbachium in Scholis ad Cicer. de Legib. p. 345. edit. Creuz. Si igitur et

et hujus Acilii aetas referenda est ad initium Seculi VI. merito ipsos Cicero jam sua aetate *veteres interpretes* appellavit.

Commentarii ad XII Tabulas omnes perierunt. Turnebum, ubi ad Ciceron. de Legib. L. II. c. 23. notat, Acilium a Festo, ut juris interpretem, citari, memoria falsum esse opinor, quum, si qua fides habenda est Daceriano indici, nulla usquam apud Festum L. Acilii mentio fiat.

§. 3.

L. Aelius.

L. Aelius, qualem sibi inter Oratores et Grammaticos locum vindicet, supra ex Ciceronis et Suetonii testimoniis exposuimus. Inter XII Tabularum interpretes tertium ipsi locum vindicat Ciceronis testimonium de Legib. L. II. c. 23. ubi Cicero, dum quaerat quid *lessum* in XII significet, hujus, quam Sex. Aelii et L. Acilii, magis veram esse interpretationem judicat. In isto vero Ciceronis loco, licet simul cum Sex. Aelio et L. Acilio commemoretur, hoc non potest esse argumento, quo probetur ipsum cum his ejusdem fuisse aetatis: Sex. enim Aelium et L. Acilium, ut modo diximus, Cicero sua jam aetate vocat *veteres interpretes;* sed de L. Aelio loquitur, quasi vel ea aetate vivente, vel non ita diu mortuo.

In

In antiquis autem Ciceronis editionibus non *L. Aelius* sed *Laelius* exaratum erat, quod Turnebus demum emendavit: Gothofredus igitur l. c. p. 145. quum *Laelius* legeret, dubitavit an hic esset Laelius Felix, memoratus Gellio L. XV. c. 27. ad eumque pertinere existimat hunc locum Plinii H. N. L. XIV. c. 13. „*Lautissima apud priscos vina erant, myrrhae odore condita. Ideo quidam aromatite delectatos maxime decernunt. Scaevolam quoque et Laelium, et Atejum Capitonem in eadem sententia fuisvideo, quoniam in Pseudolo* [II. 4. 51.] *sit.* « *Quod si opus est ut dulce promat indidem, ecquid habet? Rogas? Murrhinam, passum, defrutum, mella,*" arbitratus Laelium eam sententiam exhibuisse in interpretatione legis *murata. potio. mortuo. ne. inditor.* Post Turnebi igitur demum emendationem L. Aelius suum inter XII Tabularum interpretes locum occupavit.

Commentarii, quos L. Aelius in XII scripsisse perhibetur, diu omnes perierunt. Nominatim, quod scio, a nemine citantur. Festus multa ex Aelio Stilone hausit, sed non addit e quibus operibus; ubi de Sontico morbo agit, sine dubio significat Aelii Commentarios in XII Tabulas: audi locum Festi p. 517. „*Sonticum morbum in duodecim significare ait Aelius Stilo certum cum justa causa: quem nonnulli putant esse, qui nocet, quod sontes significet nocentes. Naevius ait: Sonticam esse oportet causam, quamobrem perdas mulierem.*"

In

In reliquis Festi locis, ubi Aelii mentio fit, vel hi Commentarii significantur, vel ipsius Explanatio Carminum Saliarium, vel Libri de antiquitate Romana, si hos scripsit, quod e Ciceron. Acad. L. I. c. 2. perhibet Bachius in Hist. Jur. L. II. c. II. Sect. IV. §. 23. n. k. et Schutzius in Clav. Ciceron. T. I. p. 9.

§. 4.

Servius Sulpicius.

Servii Sulpicii etsi a nemine veterum Commentarii in XII Tabulas nominatim memorentur, ita tamen passim Festus, ubi de XII exponit, ipsius nomen citat, ut facile appareat ipsum aliquando XII Tabulas interpretatum esse. Quin et, notante Cujacio Observ. L. X. c. 26. Cajus in libro V. ad Legem XII Tabularum ipsius mentionem facit tamquam qui ante se istas leges interpretatus sit. Caji fragmentum est in l. 237. D. de V. S. „*Duobus negativis verbis quasi permittit lex magis, quam prohibuit; idque etiam Servius animadvertit.*" Ipsius laudes insigniter praedicantur a Cicerone in Bruto c. 41. „*Non facile quem dixerim plus studii, quam illum, et ad dicendum, et ad omnes bonarum rerum disciplinas adhibuisse. Nam et in iisdem exercitationibus, ineunte aetate, fuimus; et postea una Rhodum ille etiam profectus est, quo melior esset et doctior; et,*

 in-

inde ut rediit, videtur mihi in secunda arte primus esse maluisse, quam in prima secunda. Atque haud scio, an par principibus esse potuisset; sed fortasse maluit, id quod est adeptus, longe omnium, non ejusdem modo aetatis, sed eorum etiam, qui fuissent, in jure civili esse princeps." tum etiam pro Muraen. c. 7. et Philipp. IX. c. 1. et alibi, quae loca diligenter congessit Ev. Otto, qui Sulpicii vitam, studia, scripta et honores singulari libello exposuit, inserto T. V. Thesauri, c. VI. p. 1586. seqq.

Qualis Sulpicio aetas fuerit, facile definitur. Teste Gellio L. II. c. 10. Sulpicius et Varro literas inter se mutuas scripserunt: Ciceronis quoque ad eum aliquot epistolae exstant in Libro IV. ad Familiares, et Sulpicii ad Ciceronem duae exstant, L. IV. Ep. 5 et 12. Et quod Sulpicius Ciceronis fuerit aequalis confirmant verba Bruti, quibus in libro de Clar. Orat. c. 40. Ciceronem ita alloquitur: „*De te et de Serv. Sulpicio cogitans, esse quamdam vobis similitudinem judico: quia aetates vestrae nihil, aut non fere multum differunt.*" Neque igitur multum quoque ipsius aetas distare potuit a M. Marcelli aetate, quocum, a U. 702. Consulatum gessit, teste Pighio Annal. T. III. p. 416.

Commentarii, quos in XII Tabulas scripsit, omnes perierunt, praeter pauca fragmenta quae servavit Festus; quae nobis operae pretium videtur colligere. Festus igitur:

P.

p. 331. PEDEM STRUIT. *in duodecim significat fugit, ut ait Ser. Sulpicius.*

p. 478. SANATES. *quasi sanati appellati, id est sanatae mentis. Sulpicius autem Rufus Sanates, et Oppillius Aurelius existimant dici inferioris loci gentes ut Tiburtes et alios, qui cum populo Tiburte habitarunt in agro Tiburti, id est peregrinos inferiorisque loci gentes, itaque scriptum est in XII. nexo. solutoque. forti. sanatique. idem. jus. esto.*

p. 480. SARCITO. *in duodecim Servius Sulpicius ait significare, damnum solvito, praestato.*

p. 594. VINDICIAE. *olim dicebantur illae, quae ex fundo sumtae in jus adlatae erant. At Ser. Sulpicius . . . jam singulariter formato vindiciam esse ait . . . . qua de re controversia est, ab eo quod vindicatur . . . . et in duodecim: si vindiciam falsam tulit.*

Praeterea Sulpicius apud eundem Festum citatur, non addito nomine operis:

p. 285. . . *ut Ser. Sulpicius . . . . . . apud poetas autem et oratores ponitur pro culpa.*

Hoc fragmentum, si Sulpicius nullos praeterea libros scripsisset, sine dubio ad Commentarios in XII Tabulas referendum esset; sed quum Sulpicius reliquerit *prope centum et octoginta libros*, ut est in l. 2. §. 43. D. de O. J. res admo-

modum dubia videri possit: sed quum in Festo mox, post Attii versus citationem, haec verba sequantur *Item cum lex jubet noxae dedere, pro peccato dedi jubet*, non dubito quin et hoc loco Festus citaverit Sulpicii Commentarios ad XII Tabulas.

Gothofredus autem l. c. p. 145. ubi reliquias veterum interpretum collegit, de Servio Sulpicio tacet; sed mox p. 156. ubi ad verba *pedemve struit* commentatur, non dubitat Servium Sulpicium inter XII Tabularum interpretes referre, qua in re ipsum sequitur Ev. Otto, pluribus argumentis usus, in Praef. ad T. III. Thes. p. XXVIII. et mox in libro singulari de vita et scriptis Sulpicii C. VII. §. III. in T. V. Thesauri p. 1598.

§. 5.

Antistius Labeo.

Qui Sulpicium aliquo intervallo sequitur, Antistius Labeo, Augusti aetate floruit, celeberrimus Jurisconsultus, Atejo Capitoni aequalis, a quo in Juris schola plurimum dissentit: alter, Stoicam severitatem affectans, strenuus libertatis defensor: alter, aulae deditus, honorum appetentissimus. Labeonis laudem insigniter praedicat Gellius L. XIII. c. 10. „*Labeo Antistius Juris quidem civilis disciplinam principali studio exercuit, et consulentibus de Jure publice responsitavit; ceterarum quoque bonarum artium*

tium non expers fuit: et in Grammaticam sese atque Dialecticam, literasque antiquiores altioresque penetraverat; Latinarumque vocum origines rationesque percalluerat: eaque praecipue scientia ad enodandos plerosque Juris laqueos utebatur." Sed Horatius, ubi Sat. L. I. 3. 82. ait: *Labeone insanior inter Sanos dicatur?* vel alium intelligit Labeonem, vel ipsum insanum dixit, Augusto adulaturus, *adversus quem*, ut Scholiasta Porphyrio notat, *Labeo, memor libertatis, in qua natus erat, multa contumaciter dixisse et fecisse dicitur*. Tacitus quoque Annal. L. III. c. 75. narrat Labeonem *intra Praeturam stetisse*, id est, functum quidem Praetoria dignitate, numquam tamen Consulari: *Capitoni* enim, ut inquit, *Consulatum acceleraverat Augustus, ut Labeonem Antistium dignatione ejus magistratus anteiret*. Sed ne dissensio, quae Labeonem inter et Capitonem fuit, nos moretur: satis ea de re exposuerunt auctores quos citat Bachius H. J. L. III. c. I. Sect. VI. §. 7. seqq. Caeterum quanta Labeoni a posterioribus JCtis habita sit auctoritas, notum est ex *pr. Inst. de Codicill.*

Labeonis Commentarii, quos in XII Tabulas scripsit, perierunt. Fragmenta ex ipsis duo servavit Gellius; alterum L. I. c. 12. „ *In Commentariis Labeonis, quae ad duodecim tabulas composuit, ita scriptum est: Virgo Vestalis neque heres est cuiquam intestato, neque intestatae quisquam: sed bona ejus in publicum redigi ajunt. Id quo jure fiat, quaeritur.*"

tur." alterum L. VII. c. 15. „*Labeo in libro de duodecim tabulis secundo, acria et severa judicia de furtis habita esse apud Veteres scripsit: idque Brutum solitum dicere, furti damnatum esse, qui jumentum aliorsum duxerat, quam quo utendum acceperat; item qui longiūs produxerat, quam quem in locum petierat.*" Et ipsorum quoque meminit Favorinus Philosophus, apud Gellium L. XX. c. 1. qui cum Sexto Caecilio de XII Tabulis loquens haec ait: „*Videntur quaedam in XII Tabulis impendio molliora esse: nonne tibi quoque videtur nimis esse dilutum, quod ita de injuria poenienda scriptum est: si. injuriam. faxit. alteri. viginti. quinque aeris. poenae. sunto. quis enim erit tam inops, quem ab injuriae faciendae lubidine viginti quinque asses deterreant? itaque quum eam legem Q. Labeo quoque vester in libris, quos ad duodecim Tabulas conscripsit, non probaret; Quidam, inquit, Lucius Veratius fuit, egregie homo improbus atque immani vecordia: is pro delectamento habebat, os hominis liberi manus suae palma verberare: eum servus sequebatur, crumenam plenam assium portitans: et, quemcunque depalmaverat, numerari statim, secundum duodecim Tabulas, quinque et viginti asses jubebat: propterea, inquit, Praetores postea hanc abolescere et relinqui censuerunt, injuriisque aestimandis recuperatores se daturos edixerunt.*"

§. 6.

Gajus.

Labeonem, post magnum temporis intervallum, in XII Tabularum explicatione, secutus est Cajus, vel Gajus, elegantis ingenii Jurisconsultus, qui et multos libros scripsit apud ipsos Veteres magno usu versatos, et non pauca exposuit in quibus ante ipsum reliquorum JCtorum vix quisquam exercuerat ingenium. Hinc quanta ipsi a posterioribus JCtis habita sit auctoritas, notum est ex §. 6. Prooem. Institutionum, ubi Justinianus haec ait: „*In quatuor libros Institutiones partiri jussimus, ut sint totius legitimae scientiae prima elementa. Quas ex omnibus antiquorum Institutionibus, et praecipue ex commentariis Caji nostri, tam Institutionum, quam Rerum quotidianarum, aliisque multis commentariis, compositas, cum tres Viri prudentes nobis obtulerunt: et legimus et recognovimus, et plenissimum nostrarum Constitutionum robur eis accommodavimus.*"

In definienda Gaji aetate recentiores ita dissentiunt, ut ne ad trecentos quidem annos consentiant: alii enim, ut exposuit Ev. Otto in Praef. ad Thes. T. I. p. XV. ipsum ad Hadriani tempora, alii ad Justiniani imperium retulerunt: est autem ab Hadriani morte ad Justinianei imperii auspicia intervallum trecentorum octoginta novem annorum.

Quae

Quae Heineccius in Hist. Jur. L. I. c. IV. §. 313. attulit, mihi facile persuadent Gajum vixisse sub Hadriano, ita ut etiam Antonino Pio superstes fuerit.

Quidquid hac de re sit, Gajus ea saltem aetate vixit, qua superstites fuerunt integrae XII Tabularum leges; harum enim ipsa verba, ut ajunt, κατὰ πόδα interpretatus est. Commentarii autem isti, quos sex libris conscripsit, dudum omnes perierunt praeter quaedem fragmenta, in Pandectis servata, quae, ad Tabularum ordinem in unum collegit Gothofredus in Ottonis Thesaur. T. III. p. 147. quem secutus est Heineccius in Hist. Jur. L. I. c. II. §. 32. et Bouchaud. l. c. p. 194.

Sufficiat indicasse loca, quibus ea fragmenta in Pandectarum corpore prostant: l. 1. D. de Orig. Jur. l. 18. l. 20. l. 22. D. de in jus voc. l. 6. D. si quis caut. in jud. sist. fact. non obtemp. l. 2. l. 4. D. arb. furt. caes. l. 48. D. de pact. l. 43. D. ad leg. Jul. de adult. l. 9. D. de incend. ruin. naufr. l. ult. D. de Colleg. l. ult. D. fin. reg. l. 3. D. de litigios. l. 19. de usuc. l. 233. l. 234. l. 235. l. 236. l. 237. l. 238. D. de Verb. signif.

His quidem fragmentis, notante V. Cl. Dirksen in Comment. German. ad leges XII Tabul. p. 12. addi poterit fragmentum quod servatum est ab Joanne Laurentio Lydo Philadelpheno, in opere de Magistrat. Reip. Rom. L. I. c. 34. qui haec ait: „ Γάϊος ὁ νομογράφος μετὰ τὴν τῶν κυαιστώρων τὴν δεκανδρικὴν ἀρχὴν ἀναφέρει, ῥήμασι πρὸς ἑρμηνείαν τούτοις· πολλῆς δὲ συγχύσεως

τῶν

τῶν νόμων, οἷα μὴ γράμμασι τεθειμένων, τοῖς πράγμασι γινομένης ἐκ τῆς τῶν ἀρχόντων καὶ τοῦ δήμου διαφορᾶς, δόγματι κοινῷ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου πάντες μὲν οἱ ἄρχοντες ἐκινήθησαν, δέκα δὲ μόνοις ἀνδράσι τὴν φροντίδα τῆς πολιτείας παρέδοσαν. Αὐτοὶ δὲ στέλλουσιν (ἡ ἱστορία φησὶν) εἰς Ἀθήνας Σπούριον Ποστούμιον, Αὖλον Μάρκιον, καὶ Πούπλιον Σουλπίκιον. Τῶν δὲ ἐπὶ τριετῆ χρόνον ἐκεῖ βραδυνόντων, ἕως καὶ τοὺς λειπομένους Ἀθηναίων νόμους ταῖς δέκα δέλτοις ἀναλάβωσι, δέκα προεβάλετο ὁ δῆμος ἄνδρας ἀνθεξομένους τῶν πραγμάτων, ὧν ὁ πρῶτος τῆς πόλεως φύλαξ προςηγορεύθη (ὁ καθ' ἡμᾶς πολίαρχος). Ἐπίσημα δὲ τῆς ἐξουσίας ἦν αὐτῷ δυοκαίδεκα ῥάβδοι· τοῖς δὲ λοιποῖς οὐχ οὕτως, ὁπλοφόρος δὲ ἀν' ἕκαστον εἷς καὶ μόνος. Τῷ γε μὴν πολιάρχῳ καὶ τάξις ἀνδρῶν τογατηφόρων, καὶ ῥαβδοῦχοι, καὶ δεσμὰ, καὶ ὅσα ἴσμεν, παρῆν." Aliud praeterea fragmentum idem ille Lydus servavit L. I. c. 26. „Γάϊος ὁ νομικὸς ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ παρ' αὐτοῦ ad legem XII Tabularum (οἷον, εἰς τὸν νόμον τοῦ δυοκαιδεκαδέλτου) αὐτοῖς ῥήμασι πρὸς ἑρμηνείαν ταῦτά φησιν· ὡς δὲ τὸ γαζοφυλάκιον τοῦ δήμου εἰς ἐπίδοσιν ἦλθε, προεχειρίσθησαν κυαίστωρες ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ φροντίδος, ἀπὸ τῆς περιποιήσεως καὶ φυλακῆς τῶν χρημάτων οὕτως ὀνομασθέντες. Ἐπειδὴ δὲ περὶ κεφαλικῆς τι-

τιμωρίας οὐκ ἐξῆν τοῖς ἄρχουσι κατὰ Ῥωμαίου πολίτου ψηφίσασθαι, προεβλήθησαν κυαίστωρες παῤῥικίδιοι (ὡσανεὶ κριταὶ καὶ δικασταὶ τῶν πολίτας ἀνελόντων)."

Postremi autem hujus fragmenti mentionem non facit Cl. Dirksen: hinc conjicio ipsum probasse opinionem Fussii, qui, in Not. ad Lydum p. 48. opinatus est, errasse Lydum, qui ea verba Cajo tribuerit, quae Pomponio tribuenda fuissent; quandoquidem Pomponius iisdem fere verbis rem istam narret in l. 2. D. de Or. Jur. §. 22. „*Deinde cum aerarium populi auctius esse coepisset, ut essent, qui illi praeessent, constituti sunt Quaestores, qui pecuniae praeessent: dicti ab eo, quod inquirendae et conservandae pecuniae causa creati erant. Et quia, ut diximus, de capite civis Romani injussu populi, non erat lege permissum Consulibus, jus dicere, propterea Quaestores constituebantur a populo, qui capitalibus rebus praesssent: hi appellabantur Quaestores parricidii; quorum etiam meminit Lex XII Tabularum.*"

Addamus quoque ad hunc locum eorum nomina, de quibus dubia res est an revera leges XII Tabularum interpretati sint, id est, M. Porcii Catonis, Valerii Messalae, C. Auli Ofilii et Ateji Capitonis.

§. 7.

§. 7.

M. Porcius Cato.

M. Porcius Cato inter XII Tabularum interpretes refertur a Rittershusio l. c. ad exemplum Balduini, *qui observaverit Catonem aliquando ad illustrandas XII Tabulas studium suum contulisse.* Hic autem quibus argumentis usus sit, nescio, quum Balduini locum non invenerim; at vereor ut argumenta proferat, quae satis decernant. Equidem scio Catonem a Crasso, apud Ciceron. de Orat. L. I. c. 37. vocari Juris Civilis omnium peritissimum: et ab Antonio, ibidem L. II. c. 33. diserte inter JCtos referri; sed a nemine, quantum scio, Catonis nomine citantur Commentarii, quibus data opera XII Tabularum leges interpretatus sit. Fortasse quidem Cato in *Commentariis Juris Civilis*, qui saepius a Festo et Nonio memorantur, leges XII Tabularum non intactas reliquerit; sed hoc hujusmodi est, ut hanc ob rem Catoni inter XII Tabularum interpretes non magis locus vindicetur quam Ciceroni et Festo, quod hi passim, non ex professo, quasdam istarum legum explicuerint.

§. 8.

Valerius Messala.

Valerii Messalae nomen inter XII Tabularum interpretes non memorat Brunquellus Hist. Jur.

P. I. c. III. §. 24. neque Bachius Hist. Jur. L. I. c. II. Sect. II. §. 11. secuti hac in re, ut videtur, exemplum Rittershusii, qui, in Proleg. ad XII Tabulas c. VI. ubi antiquos istarum legum interpretes recenset, Messalae mentionem non injicit. Schubartius l. c. rem sibi non adeo expeditam videri inquit. Et vero merito dubitari licet an Messala inter XII Tabularum interpretes locum sibi vindicet. Si Festi loca sana essent et integra, facilius fuerit hac in re discernere; sed omnia illa Festi loca, in quibus Messalae Explanatio XII Tabularum citatur, adeo sunt truncata, ut haud scio an absque aliorum testimonio hac in re satis docere possint. Nos, ubi alii dubitarunt, ignorantiam fateri malumus, quam audacius affirmare. Gothofredus autem l. c. p. 146. non dubitavit, Messalam inter veteres XII Tabularum interpretes referre, argumento fragmentorum, quae a Festo citantur. Festi loca haec sunt:

p. 330. *Pecunia quae erogatur in ludos et spectacula . appellatur lucarie, dicta quod e Lucis captetur . . . . in eodem libro . . . . dici existimat, cujus opinionis est et Valerius Messala in explanatione XII.*

p. 402. . . . . *quae erogatur* . . . . *carie dicta* . . . . *in eodem libro* . . . . . . *dixit existimat* . . . . *ssala in explana* . . . .

Quod

Quod fragmentum Gothofredus, ut alii interpretes docuerunt, perperam rejecit ad vocem *pipulum*; quum manifeste appareat, hoc fragmentum idem esse quod exstat p. 330. male a suo loco divulsum.

p. 478. . . . .
. . eosque sanatis . . . . praeter opinio . . . . . sset sanavissetque et . . . . cisci potuisset, no . . . Cincius lib. II. d . . . . . sulti ne Valerius . . . . in XII explicati . . .

p. 579. *. . ria a tecto appellantur . . . . sordida. Afranius in . . . . tugurium est turpe . . . . bolimaeo. Habitab. . . . . . perculo. Quo nomine . . . . tione 12 ait etia . . . . cari.*

Haec, inquam, Festi loca, si sana essent et integra, facilius fuisset decernere; in difficili quaestione dubitare maluimus, quam audacius affirmare.

§. 9.

C. Aulus Ofilius.

C. Aulum Ofilium, judice Ev. Ottone in Praef. ad T. III. Thesauri p. XXVIII. perperam Schubartius l. c. inter XII Tabularum interpretes refert, ipsumque cum Opillio Aurelio confundit, cujus plus decies Festus meminit. Otto quidem non dubitat Ofilium inter Servii Sulpicii auditores referre: quin et ipsum vocat ejusdem studii imitatorem, ita ut et hic diligens fu-

erit in antiquis vocabulis ex omni vetustate explicandis; sed non ausus est ipsum inter XII Tabularum interpretes referre. Equidem, etiam si Schubartii emendatio (pro *Opillius Aurelius*, apud Festum, legentis *Aulus Ofilius*) admittatur, fateor, me non assequi, quo jure hic inter XII Tabularum interpretes referendus sit. Opillium enim Festus quidem pluribus locis citat, exponentem de antiquis vocabulis, sed nusquam profitetur, Opilium ea verba explicuisse ad XII Tabularum leges. Conjicio Schubartium ea re deceptum esse, quod Festus, alicubi alios XII Tabularum interpretes citans, simul in iisdem locis Opillii nomen exhibeat. Loca Festi haec sunt:

p. 478. . . . . . . *ti appella* . . . . . . *Sulpicius* . . . . *Opillius* . . . . . . *dici inferio* . . . . . *ut Tiburtes* . . . . . . *populo Tiburte* . . . . . . *Tiburti*, *id* . . . . *riorisque loci* . . . . *in XII. ne* . . . . *forti sanati* . . . .

p. 479. SANCTUM . . . . *lius quod* . . . . *at Aelius* . . . . *videatur*. . . . . . .

p. 560. TAMNE. *eousque, ut Aelius Stilo, et Opilius Aurelius interpretantur; itaque Afranius: Tamne arcula tua plena est aranëarum?*

Vides itaque quam levi argumento Schubartius Opillium s. Ofilium inter antiquos XII Tabularum interpretes retulerit.

§. 10.

§. 10.

Atejus Capito.

C. Atejus Capito, non spernendus Augusti aevi JCtus, Ofilii auditor, utrum merito habendus sit antiquorum interpretum numero, perquam dubitasse videntur Gothofredus, Bachius et reliqui harum rerum scriptores, quum omnes Ateji nomen in interpretum illorum commemoratione tacuerint. Bertrandus vero de Jurisperit. L. II. c. 51. laudat Ateji Capitonis Commentaria ad Leges XII Tabularum; sed, ut recte vidit Ev. Otto in Praef. T. III. Thes. p. XXVIII. quae Bertrandus citat Ateji Capitonis nomine, sunt Antistii Labeonis Commentaria, auctore Gellio. Bertrandus fortasse sibi visus est adstruxisse opinionem suam argumento gravissimo; hoc autem quum falsum esse probaverit Otto, nemo non Atejum facile antiquorum interpretum numero excludet. Heineccius l. c. p. 29. opinatur Atejum fortassis XII Tabulas interpretatum esse, quippe cujus mentio, apud Plinium, cum Scaevolae et L. Aelii commemoratione conjungatur. Hoc autem quam leve sit modo in Ofilii expositione ostendimus. In illo quidem Plinii loco non *L. Aelius* sed *Laelius* commemoratur: hoc autem non valde urgendum est, quum vetus ille interpres, de quo supra egimus, in antiquis Ciceronis editionibus ante Turnebi emendationem, item vocaretur *Laelius*; et Got-

Gothofredus hunc, ut vidimus, eundem esse opinabatur, ac cujus meminit Plinius. Audiamus igitur integrum Plinii locum: exstat in L. XIV. Hist. Nat. c. 13. « *Lautissima apud priscos vina erant, myrrhae odore condita, ut apparet in Plauti fabula, quae Persa inscribitur, quamquam in ea et calamum addi jubet. Ideo quidam aromatite delectatos maxime credunt. Sed Fabius Dossenus his versibus decernit:* « *Mittebam vinum pulcrum, murrhinam*" *et in Acharistione:* « *Panem et polentam, vinum murrhinam*" *Scaevolam quoque et Laelium et Atejum Capitonem in eadem sententia fuisse video, quoniam in Pseudolo sit* [II. 4. 51.] « *Quod si opus siet, ut dulce promat indidem, ecquid habet? Rogas? Murrhinam, passum, defrutum, mella.*" *Quibus apparet, non inter vina modo murrhinam, sed inter dulcia quoque nominatum.*" Hucusque locus Plinii; ex quo Heineccius conjicit Atejum Capitonem interpretatum esse XII Tabulas; quum enim Gothofredus, ut supra notavimus, arbitratus esset, Laelium eam sententiam fortasse exhibuisse in interpretatione legis *murata. potio. mortuo. ne. inditor.* Heineccius videtur opinari Atejum Capitonem eam sententiam in nullo alio libro potuisse tradere, nisi in quo eandem illam legem interpretaretur. Ea mihi videtur opinio paulo audacior, in aliorum testium desiderio: et eodem adeo jure Heineccius Scaevolam inter XII Tabularum interpretes referre debuisset.

C A-

CAPUT III.

DE ANTIQUIS INTERPRETIBUS NAEVII, ENNII ET LUCILII.

Post antiquissima illa altissimae memoriae monumenta, sequantur ipsi scriptores Latini, singuli, qui quidem antiquos interpretes nacti sint, deinceps recensendi. Antiquissimus scriptorum Latinorum fuit Livius Andronicus; sed hunc, utpote nullos de Veteribus nactum interpretes, facile silentio praeterimus. Et vero, si tantummodo ii scriptores essent commemorandi, qui diserta Veterum mentione ab antiquis interpretibus, scriptis commentariis, enucleati esse memorantur, fortasse et Naevius et Ennius et Lucilius praetereundi fuissent; praeplacet tamen nec eos quidem omittere, qui vel levissima suspicione antiquos interpretes nacti esse videntur. Agmen itaque ducant Naevius, Ennius et Lucilius; quorum commemoratione conjunctim defungemur, quandoquidem unus Suetonii locus absolvat, quales interpretes antiquos illi poëtae nacti sint.

§ 1.

Cajus Octavius Lampadio, Quintus Varguntejus, Laelius Archelaus, Vectius, Quintus Philocomus.

Ubi inquirendum est, quales interpretes nacti sint poëtae antiquissimi Naevius, Ennius et Lucilius, res videtur repetenda esse a longe antiquissimis Romanae reip. temporibus, id est ab ea fere aetate, quae istorum poëtarum aetatem proxime secuta est. Postquam enim Grammaticae studium primus in Urbem intulisset Crates Mallotes, Aristarchi aequalis, missus ad Senatum ab Attalo rege, inter secundum ac tertium bellum Punicum, sub ipsam Ennii mortem, isque Romae, per omne legationis tempus, plurimas ἀκροάσεις subinde fecisset, assidueque disseruisset et civibus exemplo fuisset ad imitandum, exstiterunt alii, qui, teste Sueton. de Illustr. Gramm. c. 2. „*Carmina parum adhuc divulgata, vel defunctorum amicorum, vel si quorum aliorum probassent, diligentius retractarent, ac legendo commentandoque etiam ceteris nota facerent: ut Cajus Octavius Lampadio Naevii Punicum bellum, quod unico volumine et continenti scriptura expositum, divisit in septem libros: ut postea Quintus Varguntejus Annales Ennii, quos certis diebus in magna frequentia pronuntiabat: ut Laelius Archelaus, Vectius, Quintus Philo-*

co-

comus Lucilii Satiras familiaris sui." Naevius itaque suorum carminum interpretem nactus est Cajum Octavium Lampadionem; Ennius, Quintum Vargüntejum, et, quemadmodum Gellius innuit L. XVIII. c. 5. Lampadionem; Lucilius, Laelium Archelaum, Vectium, Quintum Philocomum. Ast vero interpretes illi, etsi negari non queat, ipsos in istorum poëtarum scriptis interpretandis non nihil operae collocasse, an carmina, quae legerint, scriptis Commentariis interpretati fuerint, summopere dubia res est. Equidem crediderim hos interpretes anagnostarum magis quam Grammaticorum munere functos esse, ipsorumque recitationem, in circumstantium corona, fere referre Graecorum Rhapsodorum morem. Proprie itaque omnium horum nomina hic reticeri potuissent, quandoquidem, si vere rem spectas, nemo istorum quisquam locum sibi vindicet in antiquorum interpretum numero.

Ad calcem hujus Capitis adjiciamus de levi suspicione quae Valerium Probum Naevii carmina interpretatum esse pronuntiat.

§. 2.

Valerius Probus.

Valerius Probus tantam in Grammaticae studio adeptus est laudem, ut et Charisius et Priscianus et reliqui harum rerum scriptores, si quid in disputando affirmare velint, ipsius auctoritati

subscribant. Quibus autem potissimum scriptis tantam laudem adeptus sit, non omnino constat; quum nec ipsa tantum scripta, sed vel ipsorum nomina plurimam partem perierint. Charisius autem alicubi sic Probi nomen citat, ut facile quis in eam opinionem adduci possit, ipsum peculiari commentario Naevii carmina interpretatum esse. Charisii (*) locus est, p. 178. 33. „*Efflictim, Naevius in Corollaria:* „*Nolo ego adeo efflictim amare, diu vivat volo, ut mihi prodesse possit.*" *ubi Probus, Usque donicum exfligatur.*" Sic enim solent Grammatici, praecipue Charisius, usurpare voculam *ubi*, ut si cujus nomine ad eum modum, antiqui scriptoris interpretationem citent, is scriptorem illum, peculiari opere, interpretatus esse, conjici possit. Hujusce rei exempla videbimus infra. Sed quantopere hac in re caute pronuntiare oporteat, hoc ipsum exemplum docet: nec enim, sicubi Probi nomine citatur interpretatio Naeviani cujusdam versus, ideo sequitur, Probum omnes aliquando Naevii fabulas et Annales interpretatum esse, vel ne ipsam fabulam quidem omnem, ad quam ea interpretatio pertinet. Quum enim Valerius Probus plures libros scripserit Grammatici argumenti, cujusmodi sunt *Libri Dubii Generis*, citati Prisciano p. 659. et *Liber de Catholicis Nominum*, citatus eidem p.

(*) Charisium, Priscianum Diomedem et reliquos Grammaticae Latinae auctores antiquos citamus ad paginas editionis Heliae Putschii, Hanoviae 1605.

p. 689. et *Instituta Artium*, citata eidem p. 727. fortasse in his Valerius passim Naevii, ut et aliorum poëtarum, versus citavit et subinde interpretationem addidit. Et hujusmodi quidem opinioni admodum favere videtur locus Prisciani p. 906. 20. „ *Ajo, cujus declinatio in usu frequenti non est, quartae conjugationis esse ostenditur ab imperativo in I terminante: Sic enim Probus, de dubio perfecto tractans, ostendit Naevium protulisse.* « *An nata est sponsa praegnans? vel ai, vel nega.*" Hinc igitur quum pateat Naevianum versum, a Probo, aliud dum ageret, citatum esse, dubito an e Charisii levissimo indicio suspicari liceat Probum singularem commentarium in Naevii Corollariam scripsisse. Non immerito itaque nobis dubitasse videmur, an Valerius Probus dici mereatur data opera Naevium explicuisse, quum quidem, praeter levissimum illud Charisii indicium, quantum scio, apud neminem hujus rei mentio fiat. Proprie itaque et Probi nomen ad hunc locum reticeri potuisset: infra tamen, jure suo, commemorandum, inter antiquos Terentianarum fabularum interpretes.

CAPUT IV.

DE ANTIQUIS INTERPRETIBUS M. PORCII CATONIS.

Catonis Historiarum libri, ubi memorantur, non dubium est, quin intelligendum sit celebratissimum illud Originum opus, de quo disertam mentionem facit Nepos in Cat. c. 3; quod etsi neget Chr. Colerus in notis ad Sallustii Hist. L. I. (*), contendens Catonem praeter Originum libros scripsisse Historiam, argumento, quod Nonius in v. *calliscerunt* citet *Catonem de bello Carthaginiensi*: nos non aegre Vossii sententiam sequimur, qui de Hist. Lat. L. I. c. 5. p. 21. non dubitat pronuntiare Catonis librum de bello Carthaginiensi, non historiam, verum orationem fuisse, ut aperte vocat Gellius L. IX. c. 14. *Mar-*

(*) Coleri ut et Vossii opinionis commemorationem frustra quaesivi in Diatribe Literaria de M. Porcii Catonis scriptis et fragmentis, edita ab J. H. Van Bolhuis, Trajecti 1826. et in Catonianis ed. ab H. A. Lion, Gottingae 1826.

Marcus Cato in oratione, quam de bello Carthaginiensi composuit. Illud quidem facile crediderit Vossius, orationem eam fuisse Originum libris inclusam, quum id fecisse aliquoties Catonem, manifeste ostendat luculentus Livii locus in Epit. L. XLIX. sed omnino negat Catonem diversam ab Originum libris historiam scripsisse. Si itaque probari poterit Catonis Historiarum libros, aliquem de Veteribus invenisse interpretem, persuasum nobis habebimus, hoc intelligendum esse de Originum libris. Cujus quidem rei, etsi non exstet diserta memoria, nefas sit vel leve indicium negligere.

Statilius Maximus.

Charisius, ubi de antiquiorum vocabulorum usu et significatione disputat, saepissime citat opera Catonis senis, ita quidem, ut haec, quae nunc fere omnia perierunt, ipsius aetate superfuisse videantur. Atqui hic illic manifeste innuit antiqua ista vocabula in Catonis operibus jam ante se observata fuisse a Statilio Maximo; nec tamen addit Charisius, quo libro haec observaverit Maximus: quin imo Maximi observationes ad Catonem interdum sic vocat in partes, ut facile quis conjicere possit a Maximo peculiarem Commentarium compositum esse ad Catonis li-

libros. Charisii loca apponemus:

p. 181. 30. IMPERIABILITER. *Cato senex* [1]. *ubi Maximus pro nimis imperiose et dure.*

p. 191. 45. PRIMO PEDATO. *Cato senex in historiarum II.* [in fragm. ed. Cortii p. 11.] « *In his duobus bellis alteras stipendio agrique parte mulctati, alteras oppidum vi captum, alteras primo pedato et secundo.*" *Ut Maximus notat, hodieque nostri per Campaniam sic loquuntur.*

p. 195. 34. SECUNDO. *Cato senex*, [2]. *ut Maximus notat.*

p. 196. 14. TETRE. *Cato senex* [in fragm. p. 17.] « *Tetre aetatem exigit*" *ut Maximus.*

p. 213. 37. VITA DEUM IMMORTALIUM. *Cato senex*, [3]. *ubi Statilius Maximus, ἐκφώνησις*, inquit, *ἀρχαϊκὴ*, *ὡς ὦ πόποι.*

Haec sunt, quae de Statilii observationibus servavit Charisius; quae fragmenta mihi quidem satis persuadent Statilium aliquando nonnihil operae collocasse in interpretandis Catonis Originibus. Neque hoc dubitavit Fabricius, qui in Bibl. Lat. T. I. p. 36. ubi de Catonis Originibus disputat, haec ait: „ *Laudat hoc opus Cicero Bruto c. XVII. Illustraverat olim Statilius*

[1] Doct. Van Bolhuis hoc fragmentum rejecit inter *fragmenta incerti loci.* p. 210. et ita quoque Lion l. c. p. 86.

(2) Van Bolhuis ibid. p. 213. et Lion. p. 86.

(3) Van Bolhuis ibid. p. 214. et Lion p. 86.

lius Maximus, ut e Charisio colligitur." Et Fabricium satis placide sequitur H. A. Lion p. 14. Nobis vero venit in mentem peccasse in eo novissimos Catonis editores, quod fragmenta, quae Charisius p. 181. 195. et 213. memorat, dixerint esse *loci incerti*, quandoquidem hoc argumento satis probari possit, ea ad Originum libros referri oportuisse.

De Statilii aetate, in tanto Veterum silentio, nihil, quantum scio, aliquid certi constat, et haud scio an ipse re qua alia notus sit, quam quod ipsius nomine libri ferantur fuisse de Singularibus apud Ciceronem et Commentarii ad Sallustium; de quibus singulis libris infra, suo quoque loco, mentionem faciemus.

CAPUT V.

DE ANTIQUIS INTERPRETIBUS M. ACCII PLAUTI.

Expositturi de iis, qui aliquando Plauti comoedias scriptis Commentariis illustraverint, iterum per suspicionem hariolandum erit, quod per disertam Veterum commemorationem confirmari nequit; itaque et plenisse operâ nostrâ defuncti videbimur, si sola ipsorum nomina memoraverimus, qui quovis levi indicio inter Plauti interpretes referuntur. De singulorum enim aetate vel doctrina quis, quaeso, velit audacter hariolari, in tanta argumentorum penuria? Neque enim tantummodo eorum omnium Commentarii penitus interierunt, sed rarissima sunt quoque subinde testimonia recentiorum Grammaticorum, qui ipsorum nomina memorant. Locum autem hic sibi vindicare videntur Aruntius Celsus, Flavius Caper, et L. Sisenna: quorum utpote nominibus passim scholia ad Plautum citantur a Sosipatro Charisio. De singulis igitur deinceps peculiariter exponemus.

An-

Ante tamen ad hunc locum mentio facienda erit Aelii, Sedigiti, Claudii, Aurelii, Accii et Manilii: qui, etsi proprie non scripserint Commentarios, sed confecerint *Indices* in Plauti fabulas, aliquo saltem modo istius poëtae interpretationi profuerunt. Inprimis quoque memorandus est M. Varro, qui libros scripsit de *Comoediis Plautinis*, sive ut a Diomede de Arte Gramm. L. III. p. 483. vocantur, *Quaestionum Plautinarum Libros:* Varro enim etsi non dedita opera videatur Plautum interpretatus esse, ubi tamen in his libris inquireret, quaenam fabulae revera a Plauto essent scriptae, quae ipsius nomini suppositae, sine dubio addidit suarum opinionum causas, et sic forte Plautum subinde explicavit. Omnium vero illorum commemorationem unus absolvet Gellii locus L. III. c. 3. „*Verum esse comperior*, inquit, *quod quosdam bene literatos homines dicere audivi, qui plerasque Plauti comoedias curiose atque contente lectitarunt, non Indicibus Aelii, nec Sedigiti, nec Claudii, nec Aurelii, nec Accii, nec Manilii super his fabulis, quae dicuntur ambiguae, credituros, sed ipsi Plauto moribusque ingenii atque linguae ejus. Hac enim judicii norma Varronem quoque esse usum videmus. Nam praeter illas unam et viginti, quae Varronianae vocantur; quas idcirco a ceteris segregavit, quoniam dubiosae non erant, sed consensu omnium Plauti esse censebantur; quasdam item alias probavit adductus stilo atque facetia sermonis Plauto congruentis,*

 eas-

easque jam nominibus aliorum occupatas Plauto vindicavit; sicuti istam quam nuperrime legebamus, cui est nomen, Boeotia. Nam quum in illis una et viginti non sit, et esse Aquilii dicatur; nihil tamen Varro dubitavit, quin Plauti foret. neque alius quisquam non infrequens Plauti lector dubitaverit, si vel hos solos versus ex ea fabula cognoverit; qui quoniam sunt, ut de illius more dicam, Plautinissimi, propterea et meminimus eos et adscripsimus. Parasitus ibi esuriens haec dicit:

Ut illum di perdant, primus qui horas repperit,
Quique adeo primus statuit hic solarium.
Qui mihi comminuit misero articulatim diem,
Nam me puero venter erat solarium
Multo omnium istorum optumum et verissimum,
Ubi, ubi iste monebat, esse, nisi quum nihil erat.
Nunc enim quod est, non est, nisi Soli lubet.
Itaque adeo jam oppletum est oppidum solariis.
Major pars populi aridi reptant fame.

Favorinus quoque noster, quum Nervolariam Plauti legerem, quae inter incertas est habita; et audisset ex ea comoedia versum hunc.
Scrattae, scrupedae, strictivillae, sordidae:
delectatus faceta verborum antiquitate, meretricum vitia atque deformitates significantium, Vel unus hercle, inquit, hic versus Plauti esse hanc fabulam satis potest fidei fecisse. Nos quoque ipsi nuperrime quum legeremus Fretum (nomen est id comoediae, quam Plauti

ti esse quidam non putant) haud quicquam dubitavimus quin Plauti foret, et omnium maxime genuina. Ex qua duos hos versus exscripsimus, ut historiam quaereremus oraculi arietini:

. . . . . . nunc illud est.
Quod arietinum responsum magnis ludis dicitur:
Peribo, si non fecero: si faxo, vapulabo.

Marcus autem Varro in libro de comoediis Plautinis primo Accii verba haec ponit: Nam nec Gemini, nec Leones, nec Condalium, nec Anus Plauti, nec Bis compressa, nec Boeotia umquam fuit, neque adeo Ἄγροικος, *neque Commorientes: sed M. Aquilii. In eodem libro Varronis id quoque scriptum est, Plautium fuisse quempiam poetam comoediarum, cujus quoniam fabulae Plauti inscriptae forent, acceptas esse quasi Plautinas, cum essent non a Plauto Plautinae, sed a Plautio Plautianae. Feruntur autem sub Plauti nomine comoediae circiter centum atque triginta: sed homo eruditissimus L. Aelius quinque et viginti esse ejus solas existimavit."* Gellii integrum locum exhibere operae pretium duximus, quo pateret quali nomine Varro et Aelius de Plauti fabulis meruerint. Et erat hoc praecipuum opus veterum Grammaticorum, *ut non modo versus censoria quadam virgula notarent, sed et libros, qui falso viderentur inscripti, tamquam subdititios submoverent familia*, quemadmodum ait Quintilian. Inst. Orat. L. I. c. 4. citatus a

Burmanno, qui docte de ea re disputat in Notis ad Valesium de Critica p. 146. Sed jam ad reliquos Plauti interpretes progrediamur.

§. 1.

Aruntius Celsus.

Hunc, quo probetur Scholia scripsisse in Plautum, vel saltem in fabulam Stichum, unicum est Sosipatri Charisii testimonium, qui p. 190. 29. haec habet: „ *Publicitus. Plautus in eadem* (*). « *Nonne hoc publicitus*" *Ubi Celsus: Publicitus et Claritus, inquit, dicunt: nos publice clareque dicimus.*" Ex aliis ejusdem Charisii locis docemur Celsum quoque Scholia scripsisse in Terentium; nec dubium est quin scripserit quoque in Virgilium. Vidit hoc jam Fabricius, qui in Bibl. Lat. T. III. p. 377. not. t. ita scribit: „ *Aruntius Celsus, Grammaticus olim clarus Virgilium et Terentium scholiis interpretatus est, sed quae non tulere aetatem.*" Haec autem suis locis data opera exponemus. Caeterum, ubi ipsius opera a Charisio in partes vocatur, modo *Aruntii*, modo *Celsi* nomine insignitur; pleno nomine *Aruntius*

(*) Significatur Stichus, quam paullo ante citaverat Charisius. Hodie autem ista verba non reperiuntur in ea fabula, sicuti notat Pareus in Lex. Plaut. in v. Sed pene vereor ne Charisius Plautum hic male citaverit pro Terentio, cujus haec sunt in Phorm. V. 7. 85. « *Non hoc publicitus scelus hinc deportarier In solas terras?*"

tius Celsus vocatur a Charisio p. 196. 16. et p. 197. 15. Fecit hoc, ut Burmannus in Praef. ad Virgilium p. 40. dubitaverit, num hic idem esset qui cognomine *Aruntii Claudii* memoratur Diomedi L. I. p. 307. Sed ante Burmannum hoc jam viderat Elias Putschius in Indice Auctor. ad Gramm. Vet.

Aruntii aetas non facile, credo, difiniri poterit, in tanta argumentorum penuria. Saxius in Praef. ad Onomast. Lit. p. XXIV. ipsum recenset inter Grammaticos, qui, ut ipse ait, *in aetatis caligine versantur.* Nisi quis contentus sit, si sciat ipsum iis auctoribus saltem, a quibus citetur, aetate antecçisse, i. e. Sosipatro Charisio, Philargyrio, Servio.

§. 2.

Flavius Caper.

Aruntio subjungatur Flavius Caper, qui, utrum ipso aetate fuerit antiquior an recentior, non omnino constat. Saxius l. c. p. XXV. et hunc refert inter eos Grammaticos, qui *in aetatis caligine versantur.* Et vero plane desunt argumenta, quibus ipsius aetas constituatnr. Habet quoque Caper hoc commune cum Aruntio, ut non nisi levissimo argumento probetur, ipsum aliquando Scholia in Plautum conscripsisse. Unicum enim exstat Charisii testimonium, ad quod et Barthius provocavit in Advers. L. XLVII. c. 14. Charisius igitur p. 176. 1. haec habet: „*Ab-*

„ *Abhinc. Plautus in Mostell.* [II. 2. 63]. « *Qui abhinc quadraginta annis occisus foret.*" *ubi Caper: utroque casu recte dicimus, quamvis ut sordidum et vulgare, inquit, quidam improbent.*" Hoc Charisii testimonium, quod scio, unicum est argumentum ex quo colligitur, Caprum aliquando Plauti fabulas, Mostellariam saltem, Scholiis fuisse interpretatum. Caeterum Capri nomen inter Grammaticos fuit clarissimum, scriptis in hoc genere multis libris, qui tamen plurimam partem nunc deperditi sunt; superstites edidit Putschius in Collectione Gramm. Veter. p. 2239 — 2250.

Memorantur praeterea Capri *Commentarii* ab Hieronymo in Rufin. p. 397. quo nomine, qui libri ipsius significentur non facile conjicitur; videtur enim quoque scripsisse in Terentium, Asellionem, Virgilium, Ciceronem et alios: qua de re suo loco agemus.

§. 3.

L. Cornelius Sisenna.

Si unicum unius Charisii testimonium suffecit quo probaretur, Celsum et Caprum aliquando Plauti fabulas interpretatos esse, non dubito quin L. Sisenna eodem et majori jure inter Plauti Scholiastas referendus videatur. Sisennae enim non semel mentionem facit Charisius, sed quatuor locis diversis. Sed vero in singulis iis locis tantummodo citantur Sisennae scholia ad Amphitryo-

tryonem; unde quid quis conjicere velit pro lubitu est: sive, quod Sisenna in eam modo fabulam scripserit: sive, quod Commentarii reliqui perditi fuerint Charisii aetate: sive tandem, quod ita fortuna voluerit, ut, quae Charisius memoratu digna eenseret, ea ad unam illam fabulam notata essent. Nos potissimum conjicimus, Sisennam non in reliquas Plauti fabulas conscripsisse Scholia, sed tantummcdo in Amphitryonem. Sed colligamus ipsa Charisii loca, quae quatuor fragmenta exhibent ex Sisennae Commentariis deperditis. Charisius igitur:

p. 178. 37. EXAMUSSIM. *Plautus in Amphitryone* [II. 2. 213.] « *Examussim est optima*" *ubi Sisenna, Pro examinato, inquit: amussis enim est tabula rubricata, quae dimittitur examinandi operis gratia, an rectum opus surgat.*

p. 182. 44. LUCI. *Plautus in Amphitryone* [I. 1. 11]. « *Hoc luci*" *ubi Sisenna, Quaecunque nomina E litera ablativo singulari terminantur, I litera finita adverbia fiunt, ut mani.*

p. 196. 10. TUATIM. *Plautus in Amphit.* [II. 1. 4.] « *Jam tuatim facis*" *ubi Sisenna, ut nostratim: significat autem, tuo more.*

p. 196. 15. TRACTIM. *Plautus in Amphitryone* [I. 1. 157.] *ubi Sisenna pro lente, inquit: non ut Maro, pro jugiter, quarto Georgic.* [v. 260.] « *Tractimque susurrant*" *inquit.*

Hoc igitur constet, in Plauto explicando laboravisse aliquando L. Sisennam; cujus vero mentionem non eam ob causam post Aruntii et Capri demum injecimus, quod aut ipsius doctrinam fuisse minorem aut aetatem recentiorem compertum habeamus, sed ita egimus, ut si quis Plauti Scholiastas eo ordine memoratos inveniret a Barthio Adv. L. XLVII. c. 14. et Fabricio Bibl. Lat. T. I. p. 14. ipsos eodem ordine a nobis memoratos reperiret. Nam quod ad singulorum Grammatices doctrinam attinet, fragmenta, quae a Charisio exhibentur, minora sunt, quam ut exinde quidquam judicare liceat. Aruntii et Capri aetatem incertam esse, suo loco diximus: Sisennae aetas notior est propter testimonia Veterum. Significatur ipsa a Cicerone in Bruto c. 64. ubi ait. „*Inferioris autem aetatis erat proximus L. Sisenna, doctus vir, et studiis optimis deditus, bene Latine loquens, gnarus rei publicae, non sine facetiis; — interjectusque inter duas aetates Hortensii et Sulpicii, nec majorem consequi poterat et minori necesse erat cedere.*" Ad quae Ciceronis verba apte citatur Velleji Paterculi locus ex L. II. c. 9. ubi ait: „*Celebre et Lucilii nomen fuit, qui sub P. Africano, Numantino bello eques militaverat. Quo quidem tempore juvenis adhuc Jugurtha ac Marius, sub eodem Africano militantes, in iisdem castris didicere, quae postea in contrariis facerent. Historiarum auctor jam tum Sisenna erat juvenis: sed opus belli civilis Syllani post aliquot annos ab eo seniore editum*

tum est. Vetustior Sisenna fuit Caelius; aequalis Sisennae Rutilius, Claudiusque Quadrigarius et Valerius Antias." Quum igitur Sisennae aetas Hortensio major sed Sulpicio minor fuisse dicatur, merito ipsius natales ad a. U. 635. retulisse videtur Fr. Ellendtius in Prolegom. ad Ciceron. Brutum p. 102. qui reliqua Veterum scriptorum loca collegit, in quibus Sisennae Historiae memorantur. Vossius de Hist. Lat. L. I. c. 10. ubi de Sisennae Historiis egit, haec addit: „*Vertit Sisenna etiam fabulas Milesiacas Aristidis: ut diximus L. III. de Hist. Graec.* [p. 331]. *Meminit Ovidius L. II. Tristium* [v. 443]. « *Vertit Aristidem Sisenna; nec obfuit illi Historiae turpes inseruisse jocos.*" *Pluscula autem ex istis Sisennae Milesiacis passim citat Charisius* [p. 175. 176. 177. 180. 185. 186. 187. 197]. *Laudat et Servius* [ad Aen. I. 101. 246. et XI. 316]. *Meminere etiam Veteres Grammatici Commentarii ejus in Plautum. Sed de eo agere non est hujus instituti. Solum dicam, nihil mirum esse, si eo in scriptore enucleando operam posuerit tantus antiqui sermonis amator: qualem eum nobis describit Cicéro in Bruto.*"

§. 4.

Q. Terentius Scaurus.

Fabricius in Bibl. Lat. T. I. p. 14. ubi de veteribus Grammaticis agit, qui Plautum olim

illustraverunt, nominat quoque Q. Terentium Scaurum, sed non addit quibus testimoniis id didicerit. Nos quidem nusquam hujus rei mentionem reperimus. Harlesius quoque in Introduct. in notitiam Literat. Rom. Vol. I. p. 201. testimonia desiderasse videtur, quandoquidem Scauri nomen taceat: „*Plautum*, inquit, *olim illustraverunt Grammatici veteres Aruntius Celsus, Flavius Caper, et L. Sisenna, quorum vero labores pariter, atque aliorum veterum indices super Plautinis fabulis scripti, invidia temporis perierunt.*"

C A-

CAPUT VI.

DE ANTIQUIS INTERPRETIBUS TERENTII.

Venio nunc ad Terentium, qui quidem antiquissimus est eorum poëtarum, in quos Vetusti Commentarii supersunt; ab hoc igitur fuisset ordiendum, si, neglectis iis qui perierunt, de superstitibus tantummodo interpretibus exponere voluissem. Neque vero tamen omnes illi interpretes supersunt, qui antiquitus Terentium illustraverunt. Supersunt tantum duo, neque ii antiquissimi, Donatus et Eugraphius. Reliquos sic recenset Fabricius B. L. T. I. p. 49. „*E veteribus Grammaticis, praeter Aelium Donatum et Eugraphium, qui exstant, Terentius illustratus olim fuit ab Helenio Acrone, Adesione (nisi nomen apud Donatum p. 163. corruptum sit), Aspro, Flavio Capro, Aruntio Celso, Annaeo Cornuto, Euanthio, Nigidio Figulo, et Valerio Probo, quos laudant Hieronymus Apologia I. in Rufinum, Sosipater Charisius, Donatus, et in libello de metris*

Terentianis, Grammaticus Antiochenus." Ante Fabricium, horum nomina, alio licet ordine, jam collegerat Lindenbrogius in Observat. ad Donati Comment. quas subjecit Terentii editioni a. 1623. p. 631. Cave vero, credas, Fabricium deperditos istos interpretes nominasse ad aetatem, qua singuli vixerunt: immo, nominavit istos ad literam, qua cujusque nomen scribi incipit. Et est quoque quod moneam, de iis omnibus, qui perierunt, non ita rem esse expeditam, ut ipsos re vera Terentium illustrasse, diserte pronuntiare liceat. De Donato quidem et Eugraphio res certa est; de reliquis, qui perierunt, est tantum suspicio: quae vel levior est, vel probabilior, pro ratione testimoniorum, quibus illa probari debet. De singulis peculiariter exponemus; eo ordine servato, ut primum ii in censum veniant, de quibus res certa est: porro, de quibus suspicio est probabilior: denique, de quibus testimonia leviora sunt, quam quae rem dubiam persuadeant.

§. 1.

AELIUS DONATUS (*).

Donati nomen, et ad hunc locum commemorandum est, et infra, ubi de Virgilii interpreti-

(*) Lindenbrogius l. c. p. 631. de Donati nomine haec notat: « *Ab antiquis Cl. Tiberius vocatur. Etiam in vetustissimo MS. Cod. quem Florentiae in Bibliotheca Ducis*

tibus exponemus: ad utrumque enim poëtam, id est, ad Terentium et ad Virgilium, Donati nomine scripti Commentarii feruntur. Dubitari vero possit an Virgilii interpres idem sit qui Terentii: Virgilianus enim *Tiberii Claudii* nomina prae se fert, Terentianus *Aelii* nomine insignitur. Hac de re non dubitasse videtur Lindenbrogius, qui l. c. p. 632. adeo dicit Aelium Donatum, Terentii interpretem, ab antiquis nominatum esse *Tib. Claudium:* sed non addit, qui sint illi antiqui. Fabricii sententia, qualis hac in re fuerit, non assequor: ubi enim de Virgiliano interprete exponit, T. I. p. 345. ita ait: „ *Virgilii interpres antiquus est Ti. Claudius Donatus, diversus ab Aelio Donato, et eo junior:* " mox vero T. III. p. 407. ait: „ *Exstant Scholia Donati in Virgilii Aeneida et Terentium, cum utriusque poëtae vita* ". Videtur adeo Fabricius sibi non constare, quum scholia in Terentium et in Virgilium, modo ad duos diversos referat, modo ad unum eundemque auctorem. Priorem Fabricii sententiam

cis Hetruriae vidi. Donati nomen Africanum est. B. Augustin. Ep. 163. « *Quamquam enim Donati nomen Afrum esse soleat, non tamen repugnaret a vero, ut vel partium illarum aliquis vocaretur nomine Afro.*" *Inde Donatus Proconsul Africae, ad quem scribit Augustin. Epist.* 127. *Et Donatus iste Karthaginiensis, qui postea sectae suae nomen dedit; et Donatus Bagajensis, et alii, qui hic minime sunt recensendi.*"

tiam sequitur Saxius ad a. 355. Onom. Lit. T. I. p. 408. „*Aelius Donatus, Orator, hoc est ex sensu illorum temporum Rhetor, et Grammaticus Romanus, Praeceptor S. Hieronymi, diversus a Ti. Claudio Donato, recentioris sed incertae aetatis, Grammatico, vitae Virgilianae. item scholiorum in Virgilium et argumentorum in libros Metamorphoseon Ovidianarum consarcinatore.*" At vero Saxius, ubi nulla argumenta affert, fortasse sola nominis diversitate in eam opinionem adductus est, quae, si Lindenborgio credas, non admodum urgenda videtur. Exstat autem locus Hieronymi, qui satis probat Terentium et Virgilium ab uno eodemque Donato scriptis Commentariis illustratos esse: „*Puto*, inquit ille in Apolog. adv. Rufin. L. I. p. 367. *quod puer legeris Aspri in Virgilium et Salustium Commentarios; Vulcatii in Orationes Ciceronis; Victorini in Dialogos ejus; et in Terentii Comoedias Praeceptoris mei Donati, aeque in Virgilium.*" Hieronymi vero auctoritas, quippe qui Donatum habuerit praeceptorem, ipsumque fortasse exponentem audiverit et Terentii fabulas et Virgilii Aeneidem, non dubito quin hac in re quantivis pretii censenda sit. Et quale Terentiani Commentarii prae se ferunt *Aelii* nomen, idem nomen gerunt libelli Grammatici, editi a Putschio inter Gramm. Vet. p. 1735. seqq., qui, quanti olim fuerint usus, vel exinde apparet, quod iis ipsis temporibus, quibus Typographia inventa es-

esset, mox per Laur. Costerum iterata et tertia vice excusi sint (*).

De Donati vita et aetate nemo Veterum diserte monuit; in fronte Commentariorum vocatur *V. C. Orator Urbis Romae:* quae dignitas eadem fuisse videtur quam Marius Victorinus obtinuit, qui in fronte Expositionis in Ciceronem vocatur *Rhetor Urbis Romae.* Nam Orator idem significabat iis temporibus, quod olim Rhetor; ut ostendit Ruhnk. in Praefat. ad Rutil. Lupum. p. XXVI. Interim hoc certo constat, Donatum fuisse Hieronymi praeceptorem, a quo et alibi memoratur et in Comment. in Eccles. c. I. et in Chronico ad a. D. 355. „*Victorinus Rhetor et Donatus Grammaticus meus Romae insignes habentur.*" Donati vitam aliquando scripsit Flaccus Rebius in epistola ad Minutium Rutilium: sed haec ita conscripta est, ut auctor vel videatur fuisse homo indoctus, vel puerulus, cui fortasse magister mandaverit, ut novi aliquid animo fingeret de vita Donati, idque exercitii causa scriptis consignaret; edita est ex schedis Petri Danielis, qui eam ex veteri Codice Regis Galliae descripserat, in Fabricii Bibl. Lat. T. III. p. 408. ubi ipsam vocat *otiosi ingenii abortum et nulla fide dignum, insulsumque ac ridiculum.* Narrantur res potissimum obscoenae, quas, nulla fi-

(*) Literis adeo incisis in tabulas ligneas; specimina reperiuntur in Meermanni Orig. Typograph. p. 107. 218. Conf. Jacobus Koning, in Disputatione, quae a. 1816. a Societ. Harlem. praemio ornata est, *Over den oorsprong der Boekdrukkunst*, p. 111. 120 seqq.

fide dignas, et omittere praeplacet et vero repetere pudet.

Commentarii, quos in Terentii fabulas scripsit Donatus, etsi magnam partem truncati mutilatique, eximie prodesse censendi sunt Terentianarum fabularum interpretationi, quemadmodum plures passim Editores testati sunt. Et vero praeterea multum conducunt ad universam Linguae Latinae cognitionem; neque hoc mirum videatur Terentianas fabulas docto interpreti occasionem dedisse optime merendi de universa Lingua Latina, quum in hoc poëta, judice Casaubono (*), tantum sit Literarum Romanarum praesidium ut *nemo Latine locuturus sit bene, qui Terentium non contriverit.* Libens repetam Westerhovii votum, qui, in Praef. ad T. I. p. 8. ait: „ *O Utinam integer superesset Donatus! ita vero multa in Comicorum principe, quae etiam nunc in interiore angulo recondita latent, dudum illustrata cerneres. Verum, ut nunc est, contenti simus hoc Catone. Accidit nimirum optimo Interpreti, quod accidisse olim pluribus non pessimae notae scriptoribus merito dolent Eruditi, ut nimirum bona sui parte, mutilati ad nos pervenirent.*" Sed et Commentarios, quales eos nunc habemus, non integros, sed mutilatos esse, in eo pleri-

(*) Casaub. in literis datis Paris. 1609. ad filium Mericum puerum, citatus a Fabricio in Bibl. Lat. T. I. p. 45. not. *d*.

rique, qui quidem aliquo judicio praestiterunt, consenserunt Viri Docti. A Westerhovio citatur Petrus Nannius Miscell. L. I. c. 6. qui Commentariorum istorum auctorem vocat *indoctissimum nebulonem, qui pro Aelio Donato se venditaverit*, et Tanaq. Faber ad Phaedr. L. I. f. 4. qui nihilo mitius judicium tulit, „*Dicam audacter*, inquit, *sed vere, non magis Servium hodie habemus, quam Donati in Terentium Commentarios. Excerpta tantum supersunt: et saepius a mala manu. Temere loqui credis? Quod demonstrare, si quis sibi postulet, tam equidem id possim facile, quam ostendere* Δὶς δύο εἶναι τέτταρα." Similiter judicavit Fabricius in Bibl. Lat. T. I. p. 49. nota *k*. „*Donati*, inquit, *in solas quinque Comoedias Commentaria habemus, neque integra fortassis, sed e Donato et aliis excerpta atque collectanea. Confer Jani Parrhasii Epist. 58 et 59. et Tan. Fabrum L. I. Epist. 62. ubi de Servio in Virgilium cum dixisset, eclogas tantum seu collectiones tanti nos operis habere et saepissime ab imperitis hominibus consarcinatas*, « *idem, inquit, sentio de Donato. Hoc certe perliquido dejeraverim, posse in utroque supra bis mille errores deprehendi.*" Operae pretium est addere quoque Lindenborgii judicium, qui in Observat. ad Donat. Comment. p. 631. sic ait: „*Commentarium hunc, qui Aelio Donato, V. C. Oratori urbis Romae adscribitur, sic quidem illius esse censeo, ut integriorem multo eum olim exstitisse, mea*

quidem opinio sit; qualem autem nunc habemus, collectanea potius sive excerpta dicenda esse, quam ipsissimum Donati opus. Id quod arguere videntur frequentes asterisci; et quod totiens eadem repetantur, nonnulla etiam parum dilucide explicentur. Quin etiam Hieronymus Comment. in Eccles. c. 1. attestatur, Donatum, praeceptorem suum, cum versiculum illum Nihil est dictum, quod non sit dictum prius, interprètaretur, « pereant, dixisse, qui ante nos nostra dixerunt." Quae sane verba in hisce Commentariis nunc minime leguntur. Dein, quae ex Probo et aliis hic adferuntur, quis negaret ea collectoris potius studio, quam Donati judicio inserta esse. Praeter hunc enim et alios plures certum est in Terentium Commentaria edidisse. Euanthium, puta, Aruntium Celsum, Flavium Caprum, Helenium Acronem, Asprum, Probum, Nigidium, et si vera lectio, Adesionem. At quidquid sit, contenti simus hoc Catone, qui ex tantorum naufragio solus periculum qualiter qualiter evasit."

Donatus sine dubio in omnes sex Terentii fabulas scripsit Commentarios: iique supersunt, praeterquam in Heautontimorumenon; quas enim in istam fabulam nonnulli producunt interpretationes, eae, notante Vossio de Vitiis Sermon. L. I. c. 5. vindicandae sunt Joanni Calphurnio, homini Brixiensi, qui Politiani et Laurentii Vallae aequalis fuit et Patavii decessit circa a. 1502. quemadmodum notat Nic. Commenus Papadopoli

Hist.

Hist. Gymnasii Patavini T. I. p. 292. Perditos autem Donati Commentarios Calphurnius tam apte supplevit, ut Westerhovius sibi fere persuaserit Calphurnium etiam possedisse Donatum in Heautontimorumenon, ita, ut ille a suspicione plagii haud multum abesset. Sed Calphurnium defendit Quirini in Specimine Variae Literaturae Brixiensis Part. I. p. 52. (apud Goetz. in Merkwürdigkeiten der Dresdn. Biblioth. I. p. 234.) citatus ab Harlesio in Notitia Lit. Rom. Vol. I. p. 232.

Donati Commentarios se propediem editurum promisit Ludovicus Scopenus, de cujus viri excellenti studio quaevis optima sperari posse et alii labores spondent et vero Specimen illud Emendationis in Ael. Donati Commentarios Terentianos, quod nuper proposuit ad novam totius operis editionem indicendam, in libro, cui titulus est: Reinisches Museum für Jurisprudenz, Philologie etc. Bonn 1827. p. 151 — 158.

Monuit autem Schopenus, Donati Commentariis ubique immixtas esse enarrationes aliorum. Nos quidem et facile eam suspicionem amplectimur, et vero insigni exemplo probare possumus. Quae enim hodie leguntur in Donati Commentariis ad Andr. IV. 3. 11. ea ipsa verba leguntur quoque apud Acronem ad Horat. L. IV c. 11. 7.

§. 2.

EUGRAPHIUS.

Quorum Commentaria in Terentium hodieque supersunt, alter est Eugraphius, Donato et aetate minor, et viliori pretio aestimandus. Ipsius Commentarii non nisi paulatim erudito orbi innotuerunt: primus enim omnium fragmenta hujus scriptoris e suo Codice edidit Gabriel Faërnus, sed perpauca illa, neque fere quidquam, praeterquam in Prologos Terentianos. Post Faërnum Lindenbrogius suas huic scriptori manus adjecit, usus ille, ut ipse ait in Praef. p. 2. et antiquissimo libro Ant. Loiselli JC. et Codice Franc. Olivarii: quibus praesidiis ingentes quidem ille lacunas bona parte explevit, sic tamen ut Hecyra integra, praeter utrumque Prologum, integrae item Phormionis scenae desiderarentur. Tandem Westerhovius huic interpreti suppetias conquisivit ex duplici exemplo, quod servatur in Bibliotheca Leidensi, quorum alterum quondam fuerat Is. Vossii, alterum Dionysii Petavii. Westerhovius igitur demum absconditas Eugraphii lucubrationes, quantum fieri potuit, integras luci restituit: passimque, sed parcam, lacerato interpreti medicam manum adjecit; ita quidem, ut Eruditiorum conjecturae et emendationi locum reliquerit amplissimum.

Et sic quidem facile exposuimus, qua aetate Eugraphii Commentaria in Eruditorum manus per-

pervenerint: qua aetate ex auctoris manu exierint, non ita facile dictu est.

Oratio quidem, quali Eugraphius utitur, aetatem prodit Donato recentiorem, sed quum nemo de Veteribus ullam istorum Commentariorum mentionem faciat, neque auctor ipse quidquam aetatis suae indicium injiciat, difficillimum est pronuntiare, cui seculo Eugraphius adscribendus sit. Fabricius in Bibl. Lat. T. I. p. 49. nota *l.* et Saxius in Onom. Lit. T. II. p. 163. Eugraphii aetatem referunt ad tempora Ottonis III. regis Germaniae, id est, ad Seculi Decimi finem; in quam opinionem quo argumento adducti sint, non longe quaerendum est: Lindenbrogius enim in Praef. p. 9. excitaverat hunc locum Gerberti ex Epist. VII. ad Airardum: „*Petitionibus tuis annuimus: nostra ut exequaris negotia, velut propria monemus. Plinius emendetur, Eugraphius recipiatur.*" Ad eumque locum haec notaverat: „*Gerbertus hic postea PP. factus, Sylvester dictus fuit, vixitque sub Othone III. Imp. circa A. C. DCCCCXCVIII. Vid. Fascicul. tempor. Onuphrius Panvin. in Chron. Eccles. et alii.*" Hoc itaque Gerberti testimonium cum Lindenbrogii annotatione suasisse videtur Fabricio et postea Saxio, ut Eugraphii aetatem ad Ottonis III. tempora referendam esse censeret. Pro eadem opinione aliud argumentum affert Westerhovius in Praef. p. 8. ubi ait, se in antiquo illo Codice Dionysii Petavii, in fronte, haec verba invenisse: *Abbo Floriac. Abbas in Epistolis meminit Eugraphii* ad-

dit.

ditque *Abbatem autem illum Floriacensem Seculo X. floruisse constat. Unde de Eugraphii aetate conjectura fit.* Exinde si Westerhovius probare voluit, Eugraphium, utut aetatis obscurae, non recentiorem fuisse Seculo X. non dubito eam opinionem amplecti; ita quidem, ut Fabricii tamen rationem, Eugraphii aetatem diserte ad Ottonis tempora referentis, paulo audaciorem esse pronuntiem.

Etsi vero non dubitem quin Eugraphius Donati aetate multum fuerit posterior, ipsum tamen hujus Commentarios legisse non ausim affirmare. Westerhovius, etsi de ea re non diserte pronuntiet, hoc tamen sibi persuasum habuisse videtur. Ubi enim in Eugraphii Commentariis ad Eun. Prol. 27. *Si id est peccatum, peccatum hoc est* haec verba prostant *An hoc peccatum sit verum donat*, Westerhovius legendum censet *An hoc peccatum sit v. Donat.* quod sit *vide Donatum.* Ista quidem emendatio, etsi veri aliquam speciem prae se ferre videatur, timeo ut ab omni parte probetur, quandoquidem, si Donati locum evolvis, non invenias, quae ab Eugraphio promittuntur. Sed non exinde tantum conjicio eam Westerhovio talem fuisse opinionem; verum quoque, ubi in Eugraphii Commentariis ad Hecyram I. 1. 8. haec verba prostant: „*Mutiles. Hoc est, debiles reddas. Unde ajunt, quod dandus sit Vulcanus, inde dictum esse res virilis posuit mulier. Quamquam illic intelligi potest, quod omnia mulceat, et mollia igne faciat,*" annotat Westerhovius ea verba

ba esse corrupta, legique oportere e Donato *Quod claudus sit Vulcanus dictus Poetis Mulciber*, quum in Donati Commentariis haec reperiantur: *Et inde Mulciber Vulcanus, quod sit mutilatus ac debilis, id est claudus: nam proprie Mulciber dictus est, quod omnia mulceat, id est, molliat ac vincat.* Equidem, etsi non infitias iverim Eugraphii verba e Donato posse emendari, non tamen video, utriusque verba ad eum modum inter se cônvenire, ut alter ex altero hausisse censendus sit.

De pretio, quale habendum sit Eugraphii Commentariis. aliorum sententiam referre nequeo; nemo quisquam, quod scio, de ipsis aliquod judicium protulit. Mihi quidem, etsi ipsos Donati Commentariis et orationis et interpretationis bonitate, longe postponendos censeam, ad eum tamen modum probantur, ut non dignos censeam, qui a Terentii interpretibus omnino negligantur. Eugraphius enim, quaqua aetate vixerit, ubi ex boni interpretis officio Terentianas fabulas expositurus esset, ea, quae sua aetas praesidia praeberet, qualiacunque in suos usus adhibere debuit: quin et fortasse, licet ejus rei disertam mentionem non injiciat, antiquiorum interpretum operas, quae nunc perierunt, consulere potuit.

Eugraphii nomine, et hoc tandem quoque monendum est, praeter istos Commentarios, exstat in MSto. Cod. aliud Commentum in Terentium, sed indoctum illud et insulsum, de quo ita Lindenborgius in Praef. p. 5. „*Extat quidem Parisiis in bibliotheca regia Commentum in hunc*

comicum, Eugraphii titulo insignitum: sed adeo ineptum adeoque nugis plenum, ut vere quis ex Luciorum schola detonsi cujusdam tenebrionis dixerit blatteramentum: idcirco etiam ejusmodi affaniis editionem hanc contaminare nobis religio fuit." Mea quidem sententia laudari meretur Lindenbrogius, quod istiusmodi, ut ait, affaniis, editionem suam maculare noluerit: sed vellem edidisset peculiari libello, cogitassetque admodum praestare pauperi sordidam qualemcunque vestem, quam nullam, habere, et in mala segete bonum aliquod spicum saepe reperiri.

§. 3.

Helenius Acro.

Post Donati et Eugraphii commemorationem, quorum quidem interpretum opera hodieque supersunt, recensebimus nunc eorum nomina, quorum Commentarii perierunt, quos tamen aliquando Terentium interpretatos esse, probabilis quaedam suspicio pronuntiat. Et hic quidem inprimis locum sibi vindicat Helenius Acro, idem ille, cujus praestantissimi Commentarii in Horatium supersunt. De hujus autem doctrina et aetate, quae dicenda habemus, infra memorabimus, ubi de Horatii interpretibus expondituri sumus. Helenius autem iste Acro, etsi in suis ad Horatium Commentariis nusquam profiteatur, quemquam alium poëtam a se illustratum esse, mi-

minime tamen dubium est, quin in Terentii quoque fabulas, fortasse post absolutos Horatianos, Commentarios scripserit, qui Charisii saltem aetate superstites fuerint. Illud vero addubitari licet, an Acro in omnes Terentii fabulas Commentarios scripserit: quandoquidem ea fragmenta, quae Charisius de Acronis Commentariis servavit, omnia referenda sint vel ad Adelphos vel ad Eunuchum. At vero exinde fortasse nihil aliud poterit probari, nisi quod Charisius, sua quidem aetate, eam tantummodo partem operis, ab Acrone conscripti, superstitem habuerit; ne dicam, quod eam ille tantummodo partem legerit: quandoquidem nec ipse hujus Commentarios in Horatium sua aetate superstites habuisse videatur; fieri enim potuit, ut Acro non uno Commentario omnes fabulas, sed singulas singulis Commentariis interpretatus sit. Et hujus quidem opinionis non est nullum praesidium: Charisius enim alicubi, p. 173. 38. singularem Commentarium in Adelphos citat: „*Viderit Helenius Acron Commentariis, quos Adelphis Terentii non indiligentes attulit*," et aliquot paginis infra prodit, se et Acronis Commentarios in Eunuchum cognovisse, quum tria adeo ex ipsis loca proferat. Sed praestat in re tam obscurâ argumentorum penuriam fateri, quam audacter hariolari velle. Exhibeamus singula Charisii loca, quae quidem aliquod fragmentum servant ex deperditis Acronis Commentariis in Terentium. Charisius igitur:

p. 95. 30. **Ambos.** *Terentius in Adelphis* [V. 9. 5.] « *Usque a pueris curavi ambos sedulo* " *Sallustius quoque Historiarum libro quarto* [in ed. Cort. p. 986.] « *Inter me atque Lucullum prope inopia rusus ambos incessit*" *Idque Helenius Acron sic oportere dici, in eadem Terentii fabula disputavit, Verriumque dicit errare, qui putat hoc ambo dici debere: indifferenter autem locutos Veteres, uberiora dabuntur exempla. Afranius in Pantaleo* « *Contemnens, inquit, liber natus est, ita mater ejus dixit in Gallia, cum ambos emerem.*" *Item idem in eadem* « *Sed eccos ambos*". *Qui autem cum Helenio faciunt, hanc afferunt causam, quia omnis accusativus numeri pluralis, exceptis neutralibus et monoptotis, S litera finiri debet, quoniam et has ambas ut doctas, pictas: hos item ambos ut doctos, pictos, par erit dicere.*

p. 101. 17. **Duo.** *hos duo. Accius in Epinausimache* « *Martes armis duo congressos crederes.*" *Terentius in Adelphis* [V. 3. 23.] « *Tu illos duo olim pro re tollebas tua*" *ubi Helenius Acron, Pro duos.*

p. 105. 1. **Fructi.** *Terentius in Adelphis* [V. 4. 16.] « *Nunc exacta aetate hoc fructi pro labore ab his fero,*" *ubi* *He-*

Helenius Acron, et hujus fructuis, ut Senatuis Veteres extulerunt.

p. 173. 38. *Viderit Helenius Acron Commentariis, quos Adelphis Terentii non indiligentes attulit, quid altioris causae reive perspexerit, nam ita dicit. « Ut falso, inquit, et consulto ita sedulo dictatum" nisi forte sine dolo putat esse sedulo.*

p. 178. 8. DURITER. *Terentius in Adelphis* [I. 1. 20.] *« Ruri agere vitam, semper parce, ac duriter Sese habere." Ubi Acron, Secundum antiquorum, inquit, consuetudinem: nam et Ennius in Phoenice* [ed. Hess. p. 277.] *« Quam tibi ex ore orationem duriter dictis dedit."*

p. 180. 15. HILARITER. *ab eo quod est hilaris: hilare autem ab hilarus, ut Helenius Acron in Terentii Adelphis, ubi Terentius* [II. 4. 23.] *« Hilarem hunc sumamus, inquit, diem"*

p. 180. 36. INTEREA LOCI. *Terentius in Eunucho* [I. 2. 46.] *« Interea loci." Ubi Acron, Quaeritur, inquit, quo accentu dici debeat, interea loci.*

p. 188. 3. PRIMA. *pro primo. Terentius in Adelphis* [Prolog. 9.] *« In prima fabula" ubi Helenius Acron, pro in primo; et Maro* [Aen. IX. 244.] *« Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem."*

p. 188. 7. PRIUS. *Pro melius, utilius, antiquius. Terentius in Eunucho* [I. 1. 5.] « *Nihil prius neque fortius* " *nisi Helenium Acronem errasse dicendum est, qui prius, non sic intellexit, neque fortius, id est gloriosius, quamquam juxta sit summum et egregium excellentemque esse laude virtutis. Itaque Plautus in Bacchidibus* [II. 2. 43.] « *Fortasse jam opus est, immo etiam prius.*"

p. 192. 20. QUOD POTERIS. *Terentius in Eunucho* [II. 1. 8.] « *Munus nostrum ornato verbis quod poteris*" *ubi Helenius Acron, pro in quantum poteris.*

p. 194. 34. SEDULO. *Helenius Acron in Adelphis Terentii, ut falso, inquit, et consulto, ita sedulo dictitatum: nisi forte hic est sine dolo,* [Adelph. V. 9. 5.] « *Usque a pueris curavi ambos sedulo.*" *Quamquam sit sine dolo, per se tamen sedulo sic utique est, ut falso.*

p. 204. 3. ATQUE. *pro et. Terentius in Adelphis* [I. 1. 15.] « *Atque ex me hic natus non est, sed ex fratre*" *ubi Acron, Argute, inquit: nam per hanc conjunctionem transitum fecit ad narrationem.*

Et haec quidem sunt fragmenta, quae de toto Acronis opere supersunt: sive id conscriptum fuerit ad omnes Terentii fabulas, sive tantummo-

modo ad Adelphos et Eunuchum; e quibus fragmentis si de totius operis pretio conjiciendum est, quale integrum fuerit, non dubium est quin in ipsius interitu insignem jacturam fecerit et Terentiarum fabularum interpretatio et omnis Romanarum literarum intelligentia.

§. 4.

Asper.

Et de Aspero quoque suspicio admodum videtur probabilis. Etsi enim Hieronymus in Apolog. adv. Rufin. L. I. p. 567. ubi ipsius Commentarios in Virgilium et Sallustium commemorat, sileat de Commentariis in Terentium, nihilominus tamen non aegre credimus ab Aspero quoque conscriptos esse Commentarios in Terentium, quandoquidem et istiusmodi silentium in re dubia parum decernere videatur, et alibi hujus rei reperiantur indicia. Afferamus igitur testimonia, quae illam suspicionem reddant probabilem. Et primum quidem in censum veniat locus Grammatici Antiocheni, quo nominatim citatur *Asper in Commentario Terentii*; haec sunt illius verba, in libello de Metris Terentianis p. 2705. 38. ed. Putschii: « *Asper in Commentario Terentii sic: hosce versus agere coepisset: Ita ni patris eis adventum veritu hinc abissê domum. Et deinceps quae sequuntur quadrati.*" Cujus loci, misere quidem turbati, prio-

priora tamen verba videntur salva. Accedat vero Donati auctoritas, qui quidem ipsius nomen aliquoties sic vocat in partes, ut merito conjicias Donatum cognovisse Asperi Commentarios in Terentium. Donati loca haec sunt:

ad Adelph. III. 2. 25. QUID FESTINAS MI GETA. *Probus assignat hoc Sostratae. Asper non vult ad omnia servum respondere: sed nutricem putat hoc loqui.*

ad Adelph. IV. 2. 20. HEM, VIDE UT DISCIDIT LABRUM. *Asper mediam longam a caedendo accipit: ego mediam brevem a scindendo.*

ad Phorm. I. 2. 24. MEMINI RELINQUI ME, DEO IRATO MEO. *Sic Virgilius* [Aen. XII. 539.] . . . « *nec Di texere Cupentum, Aenea veniente, sui.*" *Hoc Asper. Sed mihi videtur ad hoc addidisse meo, ne esset ἀμφίβολον, cui diceret, Irato deo. Naevius in Stalagmo,* « *Deo meo propitio, meus homo est.*"

Haec sunt Donati loca, quae quidem satis probare videntur Asperum aliquando Commentarios in Terentium scripsisse. Ceterum Asperi nomen citat etiam Joan. Lydus de Magistr. Reip. Rom. L. I. c. 7. qui, ubi de Insignibus Regis disputat, haec ait: „ Τὸν δὲ θρόνον σόλιον ἐπιχωρίως ὠνόμαζον ἀντὶ τοῦ σελλίον κατ' ἀντίστοιχον, ὥς φησιν ὁ Ῥωμαῖος Ἄσπρος· ἢ καὶ ἄλλως σόλιον ἀντὶ τοῦ σόλιδον ἑκά-

ἐκκάλουν, οἱονεὶ ὁλόκληρον." Hoc vero fragmentum an referri debeat ad Asperi Commentarios in Terentium, res videtur dubia, quandoquidem hic quoque praeterea in Sallustium et Virgilium Commentarios scripsisse dicatur; qua de re infra, suo loco dicemus.

§. 5.

Aruntius Celsus.

Aruntii Celsi nomen supra jam memoravimus, ubi de Plauti interpretibus exposuimus. Ejusdem ad hunc quoque locum mentio injicienda est, quandoquidem constet, ipsum aliquando scriptis Commentariis etiam Terentium illustrasse. Et hujus quidem rei non unicum exstat testimonium apud Charisium: cujus singula loca apponemus, in quibus Aruntii Commentaria citantur. Est vero, quod dubitem contendere Aruntium omnes Terentii fabulas scriptis Commentariis illustrasse, quandoquidem omnia ea fragmenta, quae Charisius ex istis servavit, spectent tantummodo Phormionem et Hecyram. Charisii loca haec sunt:

p. 185. 28. NIMIUM QUANTUM. *Terentius in Phormione* [IV. 3. 38.] *ubi Celsus pro nimium, uti immane quantum, incredibile quantum. Licet quidam sic legant, inquit, ut nimium, servus dicat, quantum vero, senex; sed sequentia non intelligunt.*

p. 189. 18. PLURIMUM. *Terentius in Phormione* [I. 4. 17.] *« Ibi plurimum est"*

N *ubi*

ubi Celsus, nunc adverbium est pro ibi saepe, ibi frequenter est. Cicero pro Sexto Roscio [c. I.] « *A me id contenderunt, qui apud me et amicitia et dignitate plurimum possunt.*"

p. 190. 14. PERDITE. *pro valde. Terentius in Phormione* [I. 2. 32.] « *Eam amare coepit perdite" nam ita Aruntius Celsus, et addit: antiqui enim dicebant ardere pro amare.*

p. 197. 14. UT. *pro utinam. Terentius in Phormione* [IV. 4. 6.] « *Ut te quidem omnes dii deaeque." Ubi Aruntius Celsus pro Utinam.*

p. 197. 34. VICINIAE. *Terentius in Hecyra* [. . . .] « *Huc viciniae" ubi Celsus adverbialiter, inquit, ut domi militiaeque. Plautus in Bacchidibus* [II. 2. 27.] « *Proximae viciniae.*"

Praeter Charisium, nemo, quantum scio, istos Commentarios memorat: ubi enim Celsi nomen occurrit apud Servium et Philargyrium, videntur intelligendi esse Commentarii, quos in Virgilium scripsit. De his infra exponemus.

§. 6.

Valerius Probus.

Probi nomen jam supra memoravimus, ubi qualicunque disputatione inquisivimus an ipse merito dicatur peculiari Commentario Naevium il-

illustrasse. Ejusdem ad hunc quoque locum mentio facienda est, in Terentii interpretum numero: idque majori aliquo jure, quandoquidem certissime constat, ipsum aliquando Commentarios in Terentii fabulas conscripsisse. Est quidem nulla Veterum mentio, quae nominatim istos Commentarios commemorat, sed Donatus, quem aetate antecessit, in suis ad Terentium Commentariis, toties Probi sententiam memorat ut exinde facili negotio conjiciatur, scriptos esse ab ipso Commentarios, qui Donati aetate superstites fuerint. Isti vero Commentarii, quum omnes perierint, quales fuisse censendi sint, in tanto Veterum silentio, non facile est judicare; nisi quis ipsos tales fuisse autumet, quales Probi nomen polliceri videatur, id est, doctos: quandoquidem Probi doctrinae et Priscianus et reliqui Grammatici maximam auctoritatem habuerint. Conquiramus e Donato eos locos, in quibus e Probi Commentariis ad Terentium fragmenta qualiacunque servata sunt:

ad Andr. V. 3. 4. AIN TANDEM. *Quaerit Probus, ain' quae pars orationis sit: et an una sit; est autem ain' quasi aisne. Et mire quasi ipse dicat, quod Davus dixerit. Ergo ain' percontativum verbum est.*

ad Eunuch. I. 1. 1. NON EAM, NE NUNC QUIDEM. *Non eam, Probus distinguit. Jungunt, qui secundum Menandri exemplum legunt.*

ad Adelph. III. 2. 25. QUID FESTINAS MI GETA. *Probus assignat hoc Sostratae. Asper non vult ad omnia servum respondere: sed nutricem putat hoc loqui.*

ad Hecyr. Prol. Prior. 2. VITIUM ET CALAMITAS. *Translatio est ab augurio: et vitio creati dicuntur consules. Calamitas παρὰ τὴν καλάμην dicitur: clades quia clamatur: ut aliud sit grandinis culmum frangentis, aliud furti, aut doli mali. Sic Probus.*

ad Phorm. I. 3. 3. INCOGITANS. *Temerarius. Probus, incogitans, inquit, in usu est: at non eodem modo cogitans.*

ad Phorm. II. 3. 25. PERGIN' HERO ABSENTI MALE LOQUI. Ἀπόστροφος *per* παρένθεσιν. *Male loqui pro male dicere. Et quaerit Probus, quis ante Terentium dixerit.*

ad Phorm. V. 8. 16. MI HOMO. *Quaerit Probus, an matrona tam familiariter Mi homo recte dicat alieno: sed frustra, nam foeminarum oratio, etsi non blanditur, blanda est.*

Haec sunt fragmenta, quantum quidem scio, omnia, quotquot de Probi Commentariis supersunt, servata a Donato. Et praeter Donatum nemo quisquam ipsorum meminit. Credat forte aliquis ipsos, etsi non diserte nominentur, significari a Prisciano L. VI. p. 701. ubi ait: „*Satur*

tur est secundae declinationis, quia facit femininum in a desinens, id est, haec Satura. Terentius in Hecyra [V. 2. 25.] *« Sed cum tu satura atque ebria eris, puer ut satur sit facito" quod a Probo praetermissum, doctissime praeceptor noster attendit Theoctistus, omnis eloquentiae decus; cui quidquid in me sit doctrinae post Deum imputo."* Sed equidem crediderim Priscianum eo loco non significasse Probi Commentarios in Terentium: immerito enim Probum negligentiae accusavisset Priscianus, quandoquidem in Terentiani istius versus interpretatione, hujusmodi quid facile sine culpa praetermitti potuerit. Verius itaque existimem eo loco Priscianum significare Probi libros *Dubii generis*, quos et alibi citat idem Priscianus L. V. p. 659. vel quodlibet aliud eorum operum, quae a Probo conscripta esse supra memoravimus.

Praeter eos, quorum commemoratione defuncti sumus, a Lindenbrogio et Fabricio, ut supra diximus, in Terentii interpretum numero nominantur quoque Adesio, Flavius Caper, Annaeus Cornutus, Euanthius et Nigidius Figulus. Hos tamen equidem dubitaverim an merito ad istum numerum referri oporteat, quandoquidem, mea quidem sententia, testimonia leviora videantur, quam quae rem dubiam persuadeant. Est tamen operae pretium de singulis peculiariter ex-

ponere, et data opera inquirere quibusnam indiciis Lindenbrogius et Fabricius in eam opinionem adducti sint.

§. 7.

Adesio.

Et de Adesione quidem et ipse Fabricius dubitavit: hic enim, ubi Adesionis nomen memorat, in Bibl. Lat. T. I. p. 49. haec addit: „*nisi nomen apud Donatum p. 163. corruptum sit*:" quin et praeiverat Lindenbrogius, asteriscum isti nomini adjungens. Donati locus hic est:

ad Eunuch. IV. 4. 22. COLORE MUSTELLINO. *Erravit Terentius, non intelligens Menandricum illud*, οὗτος ἐστὶν γαλεώτης γέρων. *Ait autem Stellionem, animal quod lacertae non dissimile est, maculoso corio. Nempe ad id genus coloris facies exprimitur Eunuchorum corporis, quia plerique lentiginosi sunt. Hinc ergo erravit ideo, quia* γαλῆ *Mustella dicitur*, γαλεώτης *Stellio*. Ὡς παρ' Ἀριστοφάνει ἐν Νεφέλαις [v. 174.] ἥσθην γαλεώτῃ καταχέσαντι Σωκράτους. *Ego Adesionem sequor, qui recte intellexit Terentium scientem mustellino colore Eunuchum dixisse coloratum, velut sublivido: quia*

quia vere Eunuchi aut ex candidissimis lentiginosi fiunt, ut ex Gallis, et hujusmodi occidentalibus: aut ex fuscis, sublividi, ut ex Armeniis, et aliis Orientalibus.

Hic quidem Donati locus Lindenbrogio et Fabricio fuerit indicio, quem equidem totum putaverim confusum, nec talem. qualis iste nunc sit, a Donati manu profectum; et vel Graeca ista ὡς πχρ' Ἀριστοφάνει ἐν Νεφέλαις alienam manum indicant.

§. 8.

Flavius Caper.

Et hunc quoque malim referre in eorum numerum, de quibus non satis certo constat an data opera, scriptis Commentariis, Terentium illustraverint. Et vero nusquam exstat hujus rei memoria. Lindenbrogius tamen in Observat. ad Donat. p. 631. et Fabricius in Bibl. Lat. T. I. p. 49. ipsum non dubitanter inter Terentii interpretes referunt: sed, quae sint hujus rei testimonia, non addunt. Fortasse in eam opinionem ipsos adduxerit Charisius, qui p. 175. 40. haec habet: „ *Alias. pro aliter. Terent. in And.* [III. 2. 49.] « *Quid alias malim quam hodie has fieri nuptias*" *ubi Fl. Caper: de latinitate non ausim affirmare, alias pro aliter dici: nam neque pronomen est, neque adverbium temporis est; sed proximum vero est, ut pro eo,*

eo, quod est aliter, dictum esse fateamur." At vereor ut iste Charisi locus sit satis sanus, nec vero dubito quin interpunctione laboret, ita forte restituendus: *ubi Fl. Caper de Latinitate: non ausim affirmare alias pro aliter dici:* ut Charisius citasse videatur Capri libros de Latinitate, quos idem citat alibi, p. 186. 4. „*Novissime. Tiro in Pandecte non recte ait dici, adjicitque quod sua coeperit aetate id adverbium; ubi Fl. Caper de Latinitate: Miror, inquit, id dixisse Tironem, cum Val. Antias libro secundo: Mater cum novissime aegrotasset, inquit, vovisse fertur.*" Eodem jure dixeris Caprum scripsisse Commentarios ad Tironis Pandectas. Suspicor igitur Caprum non data opera Terentium illustrasse, sed subinde in libris *de Latinitate* de plurium auctorum locis disputasse. Fortasse idem statuendum sit de interpretatione Plauti, Asellionis, aliorum.

§. 9.

Annaeus Cornutus.

De Annaeo Cornuto, quae dicenda habemus, infra dicemus, ubi expositiuri sumus de Persii Scholiastis. Interim ad hunc quoque locum ipsius mentio facienda est, quandoquidem sit quaedam fama, etsi levis illa, quae pronuntiet Cornutum scripsisse Commentarios in Terentium. Fama, inquam, levis; non diserta Veterum mentio. Vidit et hoc Doct. de Martini in Disputat.

dc

de L. Annaeo Cornuto P. II. §. X. ubi de his Commentariis agit, utpote quos Cornuti esse non certo constet; ait autem sic p. 101. „*Cornuti in Terentium Commentarios fuisse, leve est indicium. Duae etenim memorantur Terertii editiones a Westerhovio in Praef., Basileae apud Froben. fol.* 1538 *et Antv.* 8° 1546. *quarum titulus est: Terentius cum Scholiis ex Donati, Asperi et Cornuti Commentariis. Neutram mihi inspicere licuit.*" Et vero nec mihi inspicere licuit. Conjicio tamen esse in iis editionibus ipsum vulgarem Donatum. Editor fortasse illum titulum maluerit praeponere, judicans, eos Commentarios, qui Donati nomine feruntur, conflatos esse ex Donati, Asperi et Cornuti Commentariis, ideoque nec solius Donati nomini inscribendos. Suadent hoc Westerhovii verba in Praef. p. IX: „*Quid Erasmus quidem de Donato censuerit, vel titulus editionis Frobenianae indicat, in quo haec leguntur: Habes hic, Amice Lector, P. Terentii Comoedias, una cum Scholiis ex Donati, Asperi et Cornuti Commentariis decerptis.*" Fabricius quidem in Bibl. Lat. T. I. p. 49. idque non dubitans, Cornuti nomen inter reliquos Terentii interpretes recenset; neque tamen addit, quibus testimoniis in eam opinionem adductus sit. Videtur itaque et hic famam illam secutus esse. Lindenbrogius quidem putat Euanthii esse, quae tamquam ex Aspero vel Cornuto *de Tragoedia et Comoedia* nonnullis Terentii editionibus praemittuntur.

Facili autem negotio aliquis nominatur interpres alicujus scriptoris, qui revera non est. Solebant illi, qui Codices describebant, addere interdum nonnulla de libris Grammaticorum aliorumque excerpta, quae pertinere arbitrabantur ad explicandam auctoris sui vitam, argumentum, metrum, alia. Jam Cornutus, si non scripserit Commentarios in ipsum Terentium, tamen sine dubio multa hujusmodi scripsit, quae optime ad illustrandum Terentium referri possent. Ita nomen Cornuti, semel in exemplo aliquo, vel ante unam dimidiatamve paginam positum, deinde ab aliis, hoc exemplum describentibus, in numerum interpretum referebatur, quo titulus etiam commendatione tanti nominis fieret speciosior.

§. 10.

Euanthius.

Euanthium, quem Hieronymus notat iisdem, ac Donatum, temporibus, hoc est, Olymp. 285, regnante Constantio Fil. Constantini, Constantinopoli floruisse, hunc, inquam, Fabricius in Bibl. Lat. T. I. p. 49. et Saxius in Praef. T. I. Onom. Lit. p. XXV. non dubitant vocare Interpretem Terentii. Fateor equidem ejus rei disertam mentionem exstare, quandoquidem a Grammatico Antiocheno, in libello de Metris Terentianis p. 2705. 27. ed. Putschii, nominatim citetur *Euanthius in Commentario Terentii.* Et Westerhovius, ubi editurus esset Eugra-

graphii Commentaria, ex Bibl. Leid. nactus est antiquum Codicem Dionysii, Petavii, in cujus quoque fronte haec verba adscripta erant: „ *Rufinus in Commentario de Metris Euanthium Sacerdotem in Terentium citat.*" Sed qui in illo Codice Rufinus nominatur, idem est qui Grammatici Antiocheni nomine editus est a Putschio; quo facto sit modo unicum testimonium: quod quo verius cognoscatur, ipsum exhibeamus locum. Est igitur hujusmodi: „ *Euanthius in Commentario Terentii de fabula, hoc est, de Comoedia sic dicit: Concinna argumento, consuetudini congrua, utilis sententiis, grata salibus, apta metro. Et postea sic: Veteres etsi usi ipsi quoque metris negligentius jambici versus duntaxat in secundo et quarto loco, tamen a Terentio vincuntur resolutione hujus metri quantum potest comminuti ad imaginem prosae orationis.*" Hic itaque locus Fabricium in eam opinionem adduxisse videtur, ut crederet Euanthium aliquando Terentii fabulas illustrasse: quam quidem opinionem non ita facile sequar, nisi alia argumenta afferantur. Etsi enim nominatim quidem *Euanthius in Commentario Terentii* memoretur, licet tamen dubitare an Commentarius iste quidquam aliud fuerit, quam disputatiuncula illa de Tragoedia et Comoedia, quae plerisque Terentii editionibus praemittitur, modo Cornuti, modo Asperi nomini tributa; quandoquidem in illo libello ea ipsa Euanthii verba, quae Gram-

maticus Antiochenus citat, etiamnum legantur; quod dubito an Fabricius probe tenuerit.

De Euanthio itaque nostra sententia eo redit, ut opinemur ipsum sibi non merito locum vindicare inter Terentianarum fabularum interpretes.

§. 11.

Nigidius Figulus.

P. Nigidius Figulus, ille, quem Cicero in exstinguenda Catilinae conjuratione socium habuit et adjutorem, et quo Cicero, sicuti Plutarch. in Cic. p. 870. ait, *τὰ πλεῖστα καὶ μέγιστα παρὰ τὰς πολιτικὰς ἐχρῆτο πράξεις*, magnam inter Romanos consecutus est nominis famam, scriptis compluribus libris, quorum fragmenta, quae passim Grammaticis servata sunt, diligenter collegit Jan. Rutgersius Var. Lect. L. III. c. XVI. p. 246 — 289.

Hujus Nigidii nomen inter antiquos Terentii interpretes retulit Fabricius in Bibl. Lat. T. I. p. 49. (eumque sequitur Harlesius in Introd. ad Not. Lit. Rom. Vol. II. p. 178.), qui quum non addat qua potissimum auctoritate id faciat, nos conquiramus, quibus testimoniis in eam opinionem adductus esse videatur. Et Donatus quidem in suis ad Terentium Commentariis aliquoties Nigidii nomen in partes vocat, et alicubi ita, ut facile quis conjiciat Nigidium olim ad Terentium adnotasse. Donati testimonia haec sunt:

ad

ad Phorm. I. 4. 4. CELARI. *Nigidius, celari, quaerit, utrum plenum sit, an pressum.*

ad Phorm. I. 4. 13. PROTINUS IN PEDES. *Protinam fuit: et sic Nigidius legit.*

ad Phorm. II. 1. 3. NON PUDERE. *Hic Nigidius adnotavit, neminem videri pudere ante delictum.*

Ex his potissimum locis, credo, Fabricius conjecerit Nigidium Commentarios in Terentium scripsisse: et sane postremus ille locus quodammodo hoc suadere videtur. Sed dubito an Fabricius, ubi haec scriberet, probe tenuerit, Nigidium, qui, sicuti Gellius L. IV. c. 9. arbitratur, *juxta Varronem* fuerit *doctissimus*, scripsisse Commentarium Grammaticum, opus multorum librorum, cujus adeo librum XXX. citat Nonius v. *nixurire*. In eo quidem Commentario opinor Nigidium saepius poëtarum versus excitasse, comparasse et subinde interpretatum esse; nec dubito, quin, quae Donatus Nigidii nomine citat, in eo Commentario notari potuerint. Equidem non ita facile dicam Nigidium, data opera, scriptis in ipsum Commentariis, Terentium illustrasse, quum nulla usquam Veteribus hujus rei mentio fiat.

Et sic quidem Terentii interpretum commemoratione defunctus esse videar. Sero demum intellexi Angelum Majum ante aliquot annos edi-

disse antiqua Scholia ad Terentium. Majus enim in Praefatione ad fragmenta Sex Orationum Ciceronis, edit. Halensis a. 1824. ubi de antiquo interprete Tulliano, a se reperto, disputat, p. 305. haec ait: „ *Ego sane ingentem Scholiorum numerum his annis legi, quae temporibus ineruditis scriptitata sunt. Scholia ad Terentium ante decimum saeculum nata ego ipse luci mandavi, quae quidem ab hujus Tulliani interpretis nobilitate quam longe absint, dictis confirmare nil opus est.*" Utut vero fuerint ista scholia, nos quidem maxime dolemus librum istum ad nostras regiones nondum pervenisse. De Vaticano igitur Scholiasta tum demum exponemus, si quando ad incudem revocanda sumamus quae hic pro viribus de Terentii interpretibus disputavimus.

Addamus tamen quae de duobus Scholiastis nondum editis docet Fabricius.

§. 12.

Anonymus MS.

Teste igitur Fabricio in Bibl. Lat. T. I. p. 49. nota *k*. „ *Scholia Anonymi veteris in Terentium sunt MSta in Bibl. Guelpherbytana quae Conringius non contemnenda judicabat. Vide Amoenitates literarias Jo. Georg. Schelhornii T. V. p. 193.*"

Tes-

§. 13.

Servius MS.

Teste eodem Fabricio in Bibl. Lat. T. I. p. 50. „*In notis elegantissimis Mureti ad Catullum, Venetiis 1554. 8. apud Paulum Manutium editis, leges p. 72. b. Collocare proprie dicuntur in lecto pronubae novam nuptam. Auctor Servius in Terentium, non ille quidem ementitus Servius, cujus vulgo ineptiae quaedam in Terentium circumferuntur; sed vetus ille Servius, cujus in Terentium Commentarios nusquam adhuc excusos, magno studiosorum bono propediem editurus est Manutius.*" Equidem non assequor quemnam Servium intellexerit Muretus *illum ementitum, cujus vulgo ineptiae quaedam in Terentium circumferuntur.* Fortasse Muretus lapsus est in Virgilii et Terentii Scholiastarum nominibus, et potius significari voluit *Donatum.* Ruhnkenius omnem illam notitiam de Servio omisit, in sua edit. Oper. Muretii T. II. p. 802.

C A-

CAPUT VII.

DE ANTIQUIS INTERPRETIBUS P. SEMPRONII ASELLIONIS.

Qui Terentium inter et Lucretium medius intercedit, istum locum occupet Sempronius Asellio, scriptor Historicus, qui judice Dion. Halic. L. I. p. 9. unus fuit λογιωτάτων τῶν Ῥωμαίων συγγραφέων· quale judicium, haud scio an justo honorificentius, magnopere differt a Ciceronis testimonio, qui de Legib. L. I. c. 2. hunc adeo, ut Gellios et Clodium, scripsisse censet *ad antiquorum languorem atque inscitiam.* Sed quidquid sit de horum discrepanti judicio, nec nostrum est istam quaestionem dirimere, nec facile admodum Sempronii laudes judicantur, quum ipsius opera omnino perierint, praeter paucissima fragmenta, quae collegit Fulvius Ursinus in Fragm. Historic. Antv. 1595. p. 14. et Cortius post Sallust. ed. p. 44. Sempronii aetatem, qua vixerit, ita constituit Gellius L. II. c. 13. „*Asellio sub P. Scipione Africano tribunus militum ad Numantiam fuit: resque eas, quibus gerendis ipse interfuit, conscripsit.*" Coepit

pit autem bellum Numantinum a. U. 614. Q. Servilio Caepione et C. Laelio Sapiente Coss. finitumque est a. U. 621. P. Mucio Scaevola et L. Calpurnio Pisone Frugi Coss. cujus quidem belli historia quum a Sempronio, teste oculato, conscripta sit, facile apparet, ipsum et his, et, quae haec proxime attigerunt, temporibus floruisse. Hic itaque Asellio, num e Veteribus quemquam Historiae suae interpretem nactus sit, equidem suspicari, quam absolute contendere malim.

Flavius Caper.

Omnis illa suspicio, qua Caprum quidem pronuntiem videri interpretatum esse Asellionis scripta, unico nititur Charisii indicio: qui, etsi non diserte istam rem commemoret, hujus tamen nomen alicubi ad Asellionis locum sic excitat, ut inde quaedam suspicio oriatur. Charisii locus hic est, p. 176. 24. „ *Artificiose. Asellio Rerum Romanarum Quadragesimo:* « *Tam pulchrum opus, tamque artificiose factum, passus est dirui.*" *ubi Fl. Caper, quamvis artificiosius dici non posset, ut maliciosius.*" Noscimus autem Charisii morem, qui sic soleat usurpare voculam *u b i*, quemadmodum docuimus supra p. 60. Sed est, inquam, suspicio. Et equidem alia testimonia desiderem, quae plenius rem istam comprobent.

CAPUT VIII.

DE ANTIQUIS INTERPRETIBUS T. LUCRETII CARI.

Sequitur Lucretius, poëta Ciceronis aequalis, qui libros illius recensuit, ipso tamen paulo antiquior, qui quin et suos e Veteribus nactus sit interpretes, non dubitandum videtur, quum Hieronymus in Apol. c. Rufin. p. 367. ubi de Plauti, Ciceronis et reliquorum Commentatoribus agit, aperte testetur, se aliquando Grammaticorum Commentarios in Lucretium legisse. Et sane Lucretii carmina digna fuerunt ad quae Grammatici ingenium suum exercerent. Merito enim ipsa existimantur non minimum facere ad latinae linguae cognitionem: quin et vere latinae linguae cupidum excitant quasi et impellunt ad inquirendum in ipsius ubertatem atque proprietatem orationis. Sed a quibus illi Commentarii conscripti sint, quos se legisse dicit Hieronymus, penitus ignoratur, quum ipsi et omnes interierint, et, quantum scio, a nemine nomina-

na-

natim memorentur. Charisius tamen obiter citat Velium Longum. Hujus igitur mentionem ad hunc locum injiciamus.

Velius Longus.

Sosipater igitur Charisius p. 187. 44. haec habet: „*Primum. Lucretius* [III. 94.] « *Primum animum dico, mentem quam saepe vocamus*" *ubi Velius Longus, Primum, inquit, adverbialiter audiendum est.*" Ex hoc loco Fabricius in Bibl. Lat. T. I. p. 79. conjicit hunc aliquando in istum poëtam Commentarios scripsisse. Sed plura de Velio Longo non tradit Fabricius. Ipsius verba haec sunt: „*In Lucretium scripserat olim Velius Longus, cujus Commentarii, citati a Charisio, jam pridem intercidere.*" Nec vero etiam plura addere potuit Fabricius, quum eorum Commentariorum nusquam alibi mentio occurat. Dubitari autem licet an hic Velius Longus sit idem ille, cujus exstat de Orthographia libellus, editus a Putschio inter Gramm. Vet. p. 2213 — 2258. cujus quidem aetatem Saxius in Onom. Lit. T. I. p. 294. refert ad Adriani Imperatoris tempora, id est, circa a. Aerae Chr. 120. secutus hac in re Henricum Norisium, qui in Orthographia p. 135. obiter adnotavit Velium Longum scripsisse ante Adriani principatum.

CAPUT IX.

DE ANTIQUIS INTERPRETIBUS M. TULLII CICERONIS.

M. Tullius Cicero et multos et eruditos nactus est suorum operum interpretes; quod quidem adeo non mirum videatur. Cicero enim et apud aequales et apud posteros tantam habuit nominis gloriam, quantam nemo reliquorum veterum scriptorum consecutus est: quin et ipsius admiratio adeo semper mentes omnium occupavit, ut quidquid ab eo scriptum est, id fere omni tempore sine dubio optimum judicatum sit. Et in Cicerone interpretando non tantum Grammatici laboraverunt, quorum esset locos obscuros enucleare, sensus grammaticos aperire, historiam temporum explicare, hominum vitas et munera describere, in leges praeterea inquirere, et mores et consuetudines; verum etiam Philosophi fuerunt, qui peculiarem operam posuerint in interpretandis iis, quae de Philosophia scripsit Cicero. Interpretes Grammatici explicandas sibi sumserunt Orationes;

In-

Interpretes Philosophi, potissimum Somnium et Topica. In altero genere nominari meretur Asconius et Vulcatius; in altero Macrobius, Eulogius et Boëthius: praeterea in Rhetoricos libros scripsit Victorinus. Et horum quidem omnium opera plurimam partem integra supersunt, exceptis Vulcatii Commentariis, qui omnes omnino perierunt, nisi sint illi qui Anonymi Scholiastae nomine prostant in aliquot Ciceronis editionibus.

§. 1.

ASCONIUS PEDIANUS. (*)

Si verum est, quod nemo dubitat, ut Tullii monumenta ceterorum auctorum reliquias multis nominibus longissime superent, non est infitiandum Asconium tanto praestitisse ceterorum Commentatorum lucubrationes doctrina, quanto Tullius ipse antecedat cunctos scriptores Romanos. Nam quotiescunque hujus Commentarios evolveris, non dubito, quin semper continua mirae ipsi-

(*) Antiquissimi Editores Pediani nomen per diphthongum scripserunt. Utilia docuit Vossius L. I. de Hist. Lat. c. 27. *Apud Suidam scribitur* Παιδιανός, *quasi foret a* παιδίον *vel* παιδιά. *Sed est a Pedio: cujus prima apud Persium* [I. 85.] *est correpta. Uti prima in Pedianus apud Silium* [XII. 212.] *Ac in veteri lapide simplici vocali haec vox exaratur. Observat hoc Scaliger quoque in animadversionibus ad Eusebium.*" Conjicio significari lapidem apud Gruterum p. DCCCCLXXXVII. 15.

sius doctrinae admiratione tenearis. Licet enim in Scholiis adhiberi fere nequeat orationis ubertas, nitet tamen in iis limata quaedam et rerum, et verborum mundities. Nescias prope in hisce scriptis, eruditionis an latinitatis laus major contineatur; si hanc spectes, dixeris eam argentea, immo aurea aetate dignissimam, cum pura sit ubique, pressa, simplex, nitida, elegans: si ad eruditionis laudem animum intendas, vel hebes sis necesse est, vel mira perspicuitate et brevitate movearis, quâ loci obscuri ab ipso enucleentur, sensus grammatici aperiantur, historia temporum explicetur, hominum vitae et munera describantur, tum leges praeterea, mores, consuetudines praesertim urbanae et judiciorum. Haec igitur omnia ita diligenter et accurate complexus est Asconius, ut non dubitem, quin, nisi illius praeclarae lucubrationes exstarent, multo magis mutilatam contaminatamque haberemus Romani populi historiam. — Erunt fortasse, non dubito, qui existiment hic justo majorem laudem a me tributam esse Asconii doctrinae; hi autem, si didicerint ad eundem modum omni fere tempore de praeclaris illis monumentis judicatum esse, facile sibi persuasum habebunt, me et hac in re judices secutum esse satis idoneos. Quo igitur appareat unam omnium consentientem fuisse intelligentium vocem, de Asconii meritis, sequentia adscribo judicia, quae etsi prolata sint ab auctoribus ex recentiori aevo, tamen eo pluris facienda arbitror, quo ab hac nostra aetate fuerint remotiores. — Editor Parisiacus a. MDXX. haec praefa-

fatur: „*Ex omnibus qui Commentaria in libros Ciceronis scripserunt, nusquam non celebrantur doctissimi ac diligentissimi duo, Asconius Paedianus et Fab. Victorinus. Sed Paedianus ut aetate prior, ita doctrina superior. Scripserat quidem is elegantissimas ac doctissimas enarrationes in orationes aliquot M. Ciceronis, quibus multa Veterum instituta nostris ignota temporibus pulcherrime ac doctissime explicabantur. Adnotaverat et multa ad latinae linguae proprietatem pertinentia, e quibus nonnulla etiam in libros elegantiarum Laurentius transtulisse existimatur: utinamque non transtulisset modo, sed omnia etiam cum pulvisculo, ut dicitur, converrisset! Neque enim eruditissimum opus, cujus umbram vix adhuc tenemus, nostra haec aetas desideraret.*" Franciscus Asculanus in Praef. ed. Aldinae a. MDXXII. „*Fuit Asconius ut suorum temporum eruditissimus, ita totius antiquitatis, et Ciceronis praesertim studiosissimus. Atque utinam ad nos integer pervenire potuisset! ut quae in ipsis orationibus perlegendis aliquid lucis requirere videntur, ab homine doctissimo illustrarentur, et non a quibusdam nostris hominibus insulsa quaedam in eas et puerilia conscriberentur.*" Joannes Lodoicus in Praef. ed. Parisiacae a. MDXXXVI. „*Haec Asconii fragmenta, quamvis exigua et lacera, quae nobis reliqua tantum ex naufragio supersunt, abunde et plane, quod ajunt, leonem ex un-*

unguibus ostendunt. Quae cum legimus, reliquarum ejus accuratissimarum lucubrationum summo desiderio non teneri non possumus. Quippe qui haec ipsa qualiacunque adhuc fuerunt, adeo necessaria intelligamus, ut sine iis multa antiqui moris instituta, Ciceronis loci non pauci obscuriores intelligi nequeant: ac vehementer errare eum sit necesse, qui Paedianum non fuerit secutus. Quanto bono Ciceronianae lectionis studiosis esset, si nobis hic integer divinitus aliquando tandem daretur! quod ut in ceteris est Veterum monumentis deplorandum, sic in hoc vel maxime."

Sed ut de Asconii doctrina et meritis una omnium intelligentium et consentiens vox est, ita de Asconii aetate, qua vixerit, nullius non discrepans est judicium. Et vero ut suam quisque amplectitur sententiam, ita difficile est judicare quae ad veritatem proxime accedat; praecipue in tanta argumentorum penuria. Nam licet in Commentariis istis reperiantur, quae satis probent ipsorum auctorem, non nisi brevi intervallo, Cicerone fuisse posteriorem, desiderantur tamen argumenta interna, quibus auctoris aetas accurate constitui possit. Nobis eorum sequi sententiam praeplacet, qui Asconium sub Tiberii imperio vixisse arbitrantur. Nititur ea sententia potissimum testimonio Suidae, qui Asconium facit M. Apicii aequalem et Junii Blaesi Consulis familiarem, haec aiens: 'Απίκιος Μάρκος· οὗ διαβρεῖ μυρίον ὄνομα ἐπί τε ἀσωτίᾳ καὶ πολυτελείᾳ, καὶ ῥᾳστονεύσει βίου, καὶ κακοδαιμοσύνῃ λοιπῇ· ὑπάτω δὲ

δὲ ἥστην Ἰούνιος Βλαῖσος καὶ Λούκιος. ὁ τοίνυν Βλαῖσος, ἐπὶ τὴν θοίνην κληθεὶς, οἷον ἐφολκίδα ἄκλητον ἐπάγεται Ἀσκώνιον Παιδιανόν. ἐξῆν γὰρ καὶ ἐπικλήτους οἱονεὶ σκιὰς ἑαυτοῖς παρακαλεῖν τινάς καὶ ἔδει τὸν Ἀπίκιον καὶ φίλοις καὶ ἀγνῶσι τὴν οὐσίαν ῥίπτειν τὴν ἑαυτοῦ. κ. τ. λ. Accidisse autem hocce videtur convivium a. U. 776. qui fuit Tiberii decimus, quo quippe Junium Blaesum cum Lucio consulem suffectum fuisse constet. Vid. l'Art de Vérifier les dates T. I. p. 351. et Murator. ad Nov. Thes. Inscript. p. CCCI. 4.

Ex eodem Suidae loco Vossius vero de Hist. Lat. I. 27. conjicit Asconii aetatem fuisse sub Galbae et Vitellii temporibus, argumento quod sub his Blaesus vixisse memoretur a Tacito Hist. L. I. II et III. Sed ut a Tacito docti fatemur vixisse Blaesum quemdam Galbae et Vitellii temporibus, ita tamen hac in causa requirimus testem, qui probet eum Blaesum, qui in Taciti Historiis memoretur, umquam fuisse Consulem, quo munere functus esse debet qui a Suida memoratur. Miror igitur Vossium non respexisse ad Junium Blaesum majorem, qui teste Tacito Annal. III. 35. Proconsulatum Africae gessit, cujus amicus vel aequalis saltem esse potuit M. Apicius, quem Athenaeus L. I. p. 7. v. 5. sub Tiberio vixisse memorat. Videntur igitur Vossii sententiae haec duo obstare: primum, quod non probatum sit, Apicium vixisse sub Galba et Vitellio: tum, Blaesum istum, qui sub his in Taciti Historiis vixisse memoratur, umquam fuisse Consulem.

Jam autem, si Asconius vixit sub Tiberii anno X. (U. C. 776.), quomodo igitur ille Virgilium audire potuit, dicentem se in Ecloga sua tertia Grammaticis fixisse crucem? quod diserte narrat Philargyrius ad Eclog. III. 105. cujus, ad Virgilianum *Tris pateat coeli spatium non amplius ulnas*, haec verba sunt: „*Asconius Pedianus ait, se audisse Virgilium dicentem, in hoc loco se Grammaticis crucem fixisse, quaesituros eos, si quid studiosius occultaretur. Dicit autem poeta Caelium Mantuanum.*" Respondemus hoc nihil obstare quominus dictam sententiam tueamur. Obiit enim Virgilius a U. 735. a quo ad Tiberii decimum (U. C. 776.) intercedit spatium 41 annorum. Si igitur Asconius, juvenis 20 annorum, Virgilium anno ante mortem (734.) audivit, et a. U. 776. cum Consule Blaeso apud Apicium coenavit, eo tempore ad minimum 62 annorum aetatem habuit, qualis aetas congruit cum aetate reliquorum Apicii convivarum, quum a Suida, praeter Ἰσίδωρον, ἄνδρα παλαιὸν μὲν ἤδη καὶ πολὺν τῷ χρόνῳ, ἓν δὲ καὶ ἐννενήκοντα ἔτη γεγονότα, etiam γέροντες ἄλλοι isti convivio interfuisse narrentur. Nec vero ad lubitum et levi argumento altam senectutem Asconio obtigisse perhibemus, quippe cujus rei praeterea testimonium proferat D. Hieronymus in Chronico Eusebiano, ubi ad annum septimum Vespasiani (*) sic scribit: „*Q. Asconius Pedianus scrip-*

(*) Recte Hieronymum metachronismi arguit Harduinus ad Plinium in Indice Auctorum T. I. p. 54. proba-

scriptor historicus clarus habetur qui LXXIII aetatis suae anno captus luminibus, XII postea annis in summo omnium honore consenescit." — Quodsi jam concedatur Asconium potuisse audire Virgilium, nihil obstabit quominus et ipsum Galli aequalem fuisse statuamus, quod innuit Servius ad Virgil. Ecl. IV. 11. aiens: „*Asconius Pedianus a Gallo audisse se refert hanc Eclogam in honorem suum factam.*" Nisi quis temere contendere velit ad hanc rem requiri aetatem ultra 12 annos, quâ majorem Asconio ad Galli mortem tribuere non audemus, quum hic teste Dione L. LIII. p. 512. voluntariam sibi mortem consciverit a. U. 728.

Atque sic quidem igitur ex argumentis externis videmur nobis, quantum potuimus, satis accurate definivisse Asconii aetatem. Est vero etiam aliud argumentum, internum illud, quod quidem, quantum judico, a nonnullis justo nimium urgeri videtur, nec tamen nobis silentio praetereundum est.

In Commentariis enim ad Orat. pro Scauro c. 11. p. 176. (*edit. Lugd. Bat. 1644.*) ubi de Scauri domo agitur, haec prostant: „*Demonstrasse vobis memini me hanc domum in ea parte Palatii esse, quae, cum ab Sacra via descenderis, et per proximum vicum, qui est ab si-*

batus in Scaligerana Eusebii editione altera p. 200. quum Scaliger in priore editione p. 183. et cum eo Vossius, Chronici Eusebiani auctoritate commoti, perperam duos effinxerat Asconios. vid. Fabricius in Bibl. Lat. T. II. p. 65.

sinistra parte, prodieris, posita est: possidet eam nunc Longus Caecina, qui Consul fuit cum Claudio; in hujus domus atrio fuerunt quatuor columnae marmoreae insigni magnitudine, quae nunc esse in regia theatri Marcelli dicuntur." etc. Jam vero quum in Fastis Consularibus *Longi Caecinae* nomen frustra quaeratur, non defuerunt qui hoc nomen in scriptis Commentariis corruptum esse censerent, judicarentque legendum esse *Largus Caecina*, qui Consul fuerit cum Claudio Imperatore a. U. 795. Placuit haec emendatio Muratorio Annal. Ital. T. II. p. 21. et Lipsio ad Tacit. Annal. XI. 33. nec temere, quum ipsum illud nomen exhibeatur in lapide Neapolitano apud Gruterum p. CXVI. 5. et Spanhem. de Usu Numism. T. II. p. 9.

Videamus quid ex hoece interno argumento disci possit et quatenus hoc congruat cum iis, quae nos ex argumentis externis protulimus. Discimus igitur ex Asconii loco, si is salvus esse censendus sit, non modo Asconium fuisse aequalem Largi Caecinae, sed etiam Asconium, saltem eam Commentariorum partem, quae est ad Orationem pro Scauro, demum post eum annum scripsisse quo Claudius Consulatum gessit cum Caecina (U. C. 795.) Jam si annos computamus a convivio Apicii, cui Asconius senex interfuisse videtur, quod diximus incidisse in Tiberii decimum (U. C. 776.), ad Caecinae usque et Claudii Consulatum (U. C. 795.) intercedit spatium annorum undeviginti. Fuerat autem, ut diximus, Asconius in Apicii convivio senex ad minimum 62 annorum; cum-

que,

que, ut Hieronymus testatur, Asconio obtigerit longa 85 annorum senectus, nihil obstat quominus ipsum, post Apicii convivium, etiam 19 annos vixisse statuamus; quo facto, fuerit Asconius, tempore quo in Scaurianam scripsit, senex 81 annorum. — Sed dicat forte aliquis, attigit quidem Asconius, teste Hieronymo, aetatem 85 annorum, sed teste eodem, duodecim posteriores annos luminibus fuit captus, si igitur aetatis anno 73 oculorum lumina amisit, quomodo ille 8 annis post Commentarios in Ciceronem potuit absolvere? Respondemus esse revera aliquid difficultatis; sed fortasse Asconius, ut senex, sensim sensimque captus est luminibus, nec statim ita ut plane impeditus fuerit quominus ipse sciberet. Scribae saltem, ut mos erat, dictare potuit. Et vero, si hoc displicet, possumus hanc ipsam 73 annorum aetatem sub Caecinae et Claudii consulatu Asconio tribuere, si ipsi, circa mortem Virgilii, non, ut nos ante fecimus, juventutem 20 annorum adscribamus, sed pueritam 12 annorum, quae aetas non minor censenda est quam ut eâ Asconius Virgilium loquentem audire potuisset. (*).

De

(*) Miror Fabricii sententiam, qui in Bibl. Lat. T. II. p. 65. ait videri sibi Quinctilianum Pediani fuisse auditorem: argumento, quod hic Instit. Orat. L. I. c. 7. dicat: « *Sibe et Quase scriptum in multorum libris est, sed an hoc voluerint auctores, nescio: T. Livium ita his usum, ex Pediano comperi, qui et ipse eum sequebatur.*" Nos autem prius, quam nobis persuaderi patiamur quemquam et Virgilium audire et a Quinctiliano audiri potuisse, ita illum

De patria Asconii item est difficillimum certi aliquid statuere. Vossius quidem de Hist. Lat. L. I. c. XXVI. p. 145. non dubitavit ipsum vocare *Patavinum.* „ *Nec difficile est,* inquit, *probatu, cum Asconius* (*) *dicit* Livius noster, *respexisse, non eo quidem, quo Scaliger putabat, quia familiariter Livio usus sit, sed quia Patavinus esset. Quod colligo ex Silio Italico quando more poëtarum in eo, quem antiquis fuisse temporibus comminiscitur, celebrat familiarem atque amicum hunc suum. Verba Silii sunt ista* L. XII. [v. 212.]

Polydamanteis juvenis Pedianus in armis
Bella agitabat atrox, Trojanaque semina, et ortus,
At-

lum locum interpretari maluimus, ut Quinctilianum hoc e lecto potius quam ex audito Pediano comperisse statuamus. Cum enim Quinctilianus natus sit a. p. Ch. 42. qui est U. C. 796. in Hispaniae oppido Calagurri, et post Neronis necem adolescens admodum (27 annorum) a Galba Romam perductus sit a. p. Ch. 69. (qui est U. C. 813.) ut tradit Hieronymus in Chronico, non temere mihi videor statuere, Quinctilianum Asconii, qui, ut suspicor, mortuus est circa a. 799. lectorem potius fuisse quam auditorem, licet hic ipse locus in Asconianarum lucubrationum reliquiis nunc quidem non reperiatur.

(*) Asconii verba haec sunt, in Comment. ad Orat. pro Cornelio p. 138. „ *Caeterum quidam non duos Tribunos pl. ut Cicero dicit, sed quinque tradunt creatos tum esse, singulos ex singulis classibus. Sunt tamen, qui eundem illum duorum numerum, quem Cicero, ponant: inter quos Tuditanus, et Pomponius Atticus, Liviusque noster.*"

Atque Antenoreo sese de stirpe ferebat,
Haud levior generis famâ, sacroque Timavo
Gloria, et Euganeis dilectum nomen in oris.
Huic pater Eridanus, Venetaeque ex ordine gentes,
Atque Apono gaudens populus, seu bella cieret,
Seu Musas placidus, doctaeque silentia vitae
Mallet, et Aonios plectro mulcere labores,
Non ullum dixere parem, nec notior alter.

Quae non in alius gratiam finxit, quam, ut dixi, amici sui Asconii. At Pediaon ei, quemadmodum vidimus, aperte patriam tribuit Patavium, Antenoris opus. Unde et paulo post ait, [v. 257].

. . . . Macte o virtutis avitae,
Macte Antenoride.

Itaque cum extra controversiam sit, Livium esse Patavinum, et vel ex istis Silii versibus, Patavinum etiam Pedianum esse, videamus: ne illud quidem dubium erit, qui cum Asconius dicit, Livius noster, *communem, ut ajebam, patriam respexit.*" Et Vossium non dubitanter sequitur Fabricius in Bibl. Lat. T. II. p. 65. qui hac in re conferendum citat Bernardinum Scardeonium *de antiquitate Urbis Patavii et claris civibus Patavinis p. 44. seq.* cujus libri copiam mihi nondum factam esse doleo. Joannes quoque Metellus, in literis ad Pighium, opinatus est Asconium fuisse Patavinum; et idem, ubi auctor libelli de Origine Gentis Romanae c. 1. mentionem fecisset Commen-

mentationis *de Origine Patavina*, conjecit hujus auctorem esse Asconium Pedianum, *quem*, sic ille Metellus inquit, *potius quam alium*, *suae gentis originem scripsisse verisimile est*. Sed Anna. Fabri filia, in Notis ad Aurel. Victor. p. 5. ait: „*de his judicium suum ferre nimis periculosum est. Hoc unum dicam non satis liquere Patavinum Asconium fuisse.*"

De Asconii familia haud scio an quidquam constet. Habuit ille filios, ad eosque scripsisse videtur suos Commentarios, quemadmodum faconjecit Hotomannus in Praef. p. 2. ex ipsis Asconii verbis ad Orat. pro Milone p. 196. ubi ait: „*Quid sit dividere sententiam*, *ut enarrandum sit*, *vestra aetas*, *filii*, *facit.*" Equidem, si quod sentio dicere fas est, non sine causa conjicere mihi videor, Asconium praecipuo consilio Commentarios in Ciceronem scripsisse, ut filios ipse suos adjuvaret in legendo absolutissima Ciceronianae doctrinae monumenta. Suadet eam conjecturam ipsa enarrationis forma, quae passim ejusmodi est, ut, ubi ipsam legis, subinde fere tibi videaris Asconium dictantem audire. Sufficiat excitasse unum alterumque exemplum: ad Orat. pro C. Cornelio p. 131. ait: „*Puto vos reminisci*, *has esse leges Livias*, *quas illis Consulibus M. Livius Drusus Tribunus pl. tulerit.*" Ad Orat. pro M. Scauro p. 176. ait: „*Ne forte erretis*, *et eundem hunc Cn. Dolabellam putetis esse*, *in quem C. Caesaris orationes legitis*, *scire vos oportet*, *duos eodem tempore fuisse*, *et praenomine*, *et nomine*,

ne, et cognomine, Dolabellas." Et ad Orat. pro Milone p. 197. ait: „*Illud vos meminisse non dubito, per Q. Fufium factum, ne a Senatu asperius decerneretur.*" Adde locum, quem ipsi supra exhibuimus p. 123.

Commentarii, quos scripsit Asconius in Ciceronem, non omnes supersunt. Habemus modo eos, qui sunt ad Orationem in Q. Caecilium quae Divinatio dicitur, in Prooemium Actionis in Verrem, ad Orat. in Verrem de Praetura urbana, ad Orat. in Verrem de Jurisdictione Siciliensi, ad Orat. Pro C. Cornelio, ad Orat. in toga candida contra C. Antonium et L. Catilinam, ad Orat. contra L. Pisonem, ad Orat. Pro M. Scauro, ad Orat. pro A. Milone. Cave vero credas Commentarios istos, quales ab Asconio scripti sint, tales etiamnum esse; imo vero, misere passim truncati mutilatique sunt. Hinc Hotomannus in praef. p. 2. ait: „*Sed quemadmodum in vita magnum vulnus accepit Asconius, orbatus videlicet usu praestantissimae et nobilissimae partis sui corporis: eodem modo ingenti profecto calamitate post mortem affectus est, amissa hominum ac temporum vitio maxima et pulcherrima parte eorum quae literis mandaverat: eaque insuper ipsa quae nobis reliqua facta est multis mendis et quasi maculis inquinata. Quod nisi aliquot aetatis nostrae eruditi homines in iis repurgandis operam suam collocassent, jacuisset profecto Asconius nullo numero et plane ad nullam rem utilis.*" Insunt vero etiam passim quaedam in Asconii

Commentariis, quae et minus latina et Asconio indigna censentur; sed ea videntur a sequiore manu inserta esse. Ita jam opinatus est Hadrianus Cardinalis in libro de Modis Latine Loquendi p. 131. „*Asconius Pedianus*, inquit, *tametsi sub Augusto Caesare floruit, bonaque multa atque elegantia scripsit, sicuti libello sive potius fragmento, quod ante hos annos repertum est, colligi potest, multa fluit ac scatet barbarie. Quam tamen barbariem non ab illo certe, qui bono etiam tunc tempore eruditus est, provenire puto: sed potius ab aliquo insulso atque ineleganti Grammatico, qui interpretis vice functus, inepta multa conseruit, quae postea una cum bonis auctoris verbis descripta sunt.*" Et ita quidem plerique Viri Docti opinati sunt, et nuper confessus est Carol. Fr. Heinrichius in sua editione Partium ineditarum Ciceronis Orationum, Kiliae 1816. p. 103. ubi hac in re conferendum citat Scioppium Consultat. de scholarum et stud. ratione p. 59. eundemque in Infam. Fam. p. 111. et de Stilo Hist. p. 169.

Num ad omnes aliquando Ciceronis Orationes scripserit Asconius, aegre contendant alii. Ipse quidem nusquam illud diserte profitetur. Videtur tamen adeo plures Orationes interpretatus esse, quam in quas hodie Commentarii supersunt. Hujus quidem suspicionis hoc sit indicio, quod Asconius saepius provocet ad res, quas alibi se enarrasse profitetur et quae tamen in editis Commentariis frustra quaeruntur. Sic et Plinius ali-

alicubi ab Asconio quid comperisse testatur, quod nunc in Asconio non reperitur: „*Samulam quoque*, inquit Plinius in Hist. Nat. L. VII. c. 48. *centum annis vixisse, auctor est Asconius Pedianus.*" Tum vero etiam ad Orationem pro Sex. Roscio Asconium aliquando scripsisse, facile conjicere licet e Gellio, qui istum Asconii commentarium sua aetate superstitem habuisse videtur. „*Cornelius Nepos*, inquit Gellius L. XV. c. 28. *et rerum memoriae non indiligens, et M. Ciceronis, ut qui maxime, amicus familiaris fuit: atque is tamen in primo librorum, quos de vita illius composuit, errasse videtur; quum eum scripsit tres et viginti annos natum, primam causam judicii publici egisse, Sextumque Roscium parricidii reum defendisse: dinumeratis quippe annis a Q. Caepione et Q. Serrano, quibus Consulibus ante diem III. nonas Januarias M. Cicero natus est, ad M. Tullium et Cn. Dolabellam, quibus Consulibus causam privatam pro Quintio apud Aquilium Gallum judicem dixit, sex et viginti anni reperiuntur: neque dubium est, quin post annum, quam pro Quintio dixerat, Sex. Roscium reum parricidii defenderit, annos jam septem atque viginti natus, L. Sulla Felice Q. Metello Pio Coss. in qua re etiam Fenestellam errasse Pedianus Asconius animadvertit, quod eum scripserit sexto vicesimo aetatis anno pro Sex. Roscio dixisse.*"

Anteaquam nostram disputationem de Asconii Commentariis finiamus, est quoque nobis mentio facienda Scholiorum, quae ante aliquot annos ex Ambrosianae Bibliothecae latebris in lucem protracta sunt ab Angelo Majo. Primum edita sunt illa Scholia Mediolani a. 1814. simul cum partibus ineditis orationum pro Scauro, pro Tullio et pro Flacco; et mox repetita Kiliae a. 1816. cum Emendat. et Comment. Crameri et Heinrichii. Et ea quidem Scholia Majus non dubitanter opinatur ab Asconio profecta esse. Inventi hujus historiam sic narrat Editor in Principis editionis Praefatione Prima §. V.

„In Codicibus ego, qui bobienses inscribuntur, „unum deprehendi, in quo Sedulii christiani poë„tae opera edita continentur, quem quum acu„tissima oculorum acie lustrarem, et sub poste„riore scriptura priorem rimarer; o Deus immor„talis, repente clamorem sustuli, quid demum „video! En Ciceronem, en lumen romanae fa„cundiae indignissimis tenebris circumseptum! „Agnosco deperditas Tullii orationes, sentio ejus „eloquentiam ex his latebris divina quadam vi „fluere, abundantem sonantibus verbis uberibus„que sententiis. Tituli quoque operum in mar„gine Codicis sese paulatim aperuerunt. Atque „hic ego quantis laetitiis incessi, cum partes in„gentes ineditas trium Ciceronis orationum depre„hendi, *pro Scauro* nimirum, *pro Tullio* et *pro*

„*Flac-*

„*Flacco?* Grandibus et pulcherrimis litteris ea „constat scriptura, et in tria unaquaeque pagella „latercula distinguitur. Tum oratio *pro Scauro* „elegantissimis scholiis stipatur, quorum alia litte- „ris quadratis vetustissimis, etsi minutioribus, exa- „rata sunt, alia rudioribus quidem, sed eadem „tamen antiqua, atque ab eodem, ut plane vide- „tur, auctore profecta. Scriptorem horum scho- „liorum Asconium Pedianum fuisse suspicor: nam „et stilus, et naturalis quidam color, et totum „genus scribendi id indicare videntur. Porro qui „jam pridem extat Asconii commentarius in ora- „tionem *pro Scauro*, non plane integer esse po- „test, quum ipsa oratio paene tota ante nostram „editionem desideraretur."

Sic Majus; equidem non miror, ipsum detecto pretiosissimo thesauro adeo laetatum fuisse: neque id magis Ciceronis, quam Asconii causa. Sunt enim et illa Asconiana *quantivis pretii*, ut ait Heinrichius in Praef. p. XXI. *quibus sine intelligentiae detrimento carere nemo potest.* Cramerus quidem opinatur ea Scholia non ab Asconio profecta esse; sed quibus potissimum argumentis id neget, exspectari, quam addere maluit: „*Antiquissima esse haec scholia*, inquit, p. 4. *ipse litterarum character ostendit; Asconii esse dubitare licet, cum neque ad doctrinam, neque ad stilum accedere videantur.*" Sed Cramerum opportune refutavit Majus in Commentationibus de edit. princ. Mediol. Fragmentorum Ciceronis, quae subjectae sunt editioni Halensi 1824. p. 616. seq.

Praeter illa Scholia in orationem pro Scauro, alia mox, eodem tamen anno 1814. Mediolani edidit Angelus Majus in libro, cujus integra haec est inscriptio: *M. Tullii Ciceronis trium Orationum, in Clodium et Curionem, de Aere alieno Milonis, de Rege Alexandrino, Fragmenta inedita. Item ad tres praedictas Orationes, et ad alias Tullianas quatuor editas, Commentarius antiquus ineditus, qui videtur Asconii Pediani. Scholia insuper antiqua et inedita, quae videntur Excerpta e Commentario deperdito ejusdem Asconii Pediani, ad alias rursus quatuor Ciceronis editas Orationes. Omnia ex antiquissimis MSS. cum criticis notis edidit Angelus Majus. Mediol. 1814.* In hoc praestantissimo opere acris ille ingenii Italus, pro gravitate argumenti, perquam doctissime disputat de Scholiis istis ineditis, et magno doctrinae apparatu exponit, quibus ille momentis adductus Asconium in Ambrosiano palimpsesto se invenisse arbitretur. Nos quidem libenter doctissimam Maji disputationem hic repetimus, nec vero dubitamus, quin hac in re apud nostrates aliquid gratiae habituri simus.

„Quod si Deo visum esset, ut pro his pretiosis „quidem sed distractis atque abruptis Ciceronis „fragmentis ipsos integros libros effoderemus, „tunc demum omnium eruditorum gaudium esset „cumulatum. Nunc id desiderium sane grave at-

„que

„ que acerbum Commentarius copiosus ineditus „ non parum solatur. In quo quidem scripto an- „ tiquissimo quid vehementius admirer non dis- „ picio: an latinitatis videlicet puritatem, an elocu- „ tionis nitorem, an doctrinae sapientiam, an In- „ terpretis denique in suo officio prorsus perfecti „ accuratissimam sedulitatem. Huc accedit, quod „ valde praeclaras et novas, qui nostrum Interpre- „ tem leget, notitias hauriet. Quis ante hujus edi- „ tionem audivit de opere Ciceronis quod inscrip- „ tum fuerit Edictum L. Racilii Tribuni Plebi? „ Quis praeterea Quintum Marci fratrem praefuisse „ praetorem causae, quam Marcus dixit pro A. Li- „ cinio Archia? Nequid dicam de perutilibus gram- „ maticae ipsi, orthographiae, historiae, et philo- „ logiae locis, quos non incuriosi lectores passim „ offendent. Nequid dicam de Afranii et Sinnii „ Capitonis auctoritatibus, quae semel laudantur. „ Nequid denique dicam de C. Gracchi nobili „ orationis fragmento, quod in his ipsis commen- „ tariis quasi gemma lectissima elucet. Quid hoc „ frusto brevius, dicet aliquis? At quantus ora- „ tor! Haec equidem particula non solum latinae „ linguae bonitate me delectavit, sed etiam com- „ memoratione famosi hominis et mirae antiquita- „ tis memoria. Osculemur igitur flagrantissimi tri- „ buni plebis, Scipionum de stirpe geniti, oratoris „ ante Tullium natum facile principis venerandas „ reliquias, quae ad aspiciendam aetatis nostrae „ lucem e sempiternis tenebris emerserunt.

„ Nunc mihi paulo difficilior quaestio commo- „ venda est, cui nimirum auctori ingens hic et in- „ editus commentarius tribuendus sit. Multi qui-

„ dem

„ dem veteres eruditi orationes Ciceronis scriptis „ commentariis illustraverunt, quos inter videtur „ Tullius ipse auctor, cui rei fidem faciunt Asco- „ nius, Quintilianus atque Diomedes. Vulcatii „ commentarios in orationes Ciceronis D. Hiero- „ nymus memorat. Caprum Agroetius in commen- „ tando Cicerone praecipuum vocat: quod recte „ ne an secus dictum sit, amisso Capro, judicare „ non possumus. Et quidem Capri commentarios „ D. etiam Hieronymus nominat. Denique et prae- „ dictus Asconius alios interpretes haud raro in- „ dicat orationum Ciceronis. Sed enim ea cuncta „ scripta perierunt, praeterquam Asconii et cujus- „ dam Scholiastae anonymi, quorum labores in „ aliquot Ciceronis editionibus conjunguntur. Com- „ mentarium a me nuper repertum, quia is pari- „ ter est anonymus, statim, ut par erat, cum As- „ conio et cum editis scholiis contuli: ac facile „ sane cognovi, inventa mea stili elegantiâ erudi- „ tionisque praestantiâ ad Asconium prorsus acce- „ dere, a siccitate autem et duritia Scholiastae „ vehementer recedere. Quumque praeterea vide- „ rem, miro quodam eventu commentarium meum „ ad eas ipsas Tullii orationes pertinere, quae As- „ conianis adnotationibus injuria temporis orbatae „ essent, in eam protinus sententiam concessi, me „ Asconii Pediani labores detexisse reliquos, qui „ magno cum litterarum detrimento jam diu pe- „ rierant.

„ Jam ego quibus momentis adductus Asconium „ me in ambrosiano palimpsesto invenisse arbitrer, „ breviter exponam. Id autem priusquam adgre- „ dior;

„ dior; magnum huic sententiae pondus adferam, „ ambrosianorum doctorum auctoritate citata. Nam- „ que his quum ego mea de Asconio nuper a me „ reperto argumenta perpendenda proponerem, „ hoc ab ipsis gratissimum responsum retuli: ea „ idcirco probabiliora videri, quod olim suspicio „ aliqua oborta esset, Asconium fortasse in ambro- „ sianis codicibus latitare. Sed enim ante recog- „ nitam, exscriptam et ordinatam hujus, de quo „ agimus, palimpsesti materiam elucere nondum „ res poterat. Nunc vero quum tanta pars com- „ mentarii in publicam lucem emerserit, quantam „ ne praeteritae quidem editiones complexae fue- „ rant, ex accurata utriusque operis collatione, de „ vero auctore inediti commentarii satis probabi- „ liter conjectare jam possum. Conjecturae au- „ tem meae haec fere capita sunt.

1. Elocutionis et stili genus mihi prorsus idem „ videtur in codice inedito atque in Asconii edi- „ tionibus, purum videlicet utrobique, pressum, „ simplex, nitidum, elegans, et argentea immo „ aurea aetate dignissimum.

2. Methodus ipsa et materia commentarii ea- „ dem est in codice inedito atque in Asconii libris „ impressis. Utrobique siquidem praeponitur ar- „ gumentum historicum et satis eruditum Tullianae „ orationis. Utrobique mira perspicuitate et bre- „ vitate loci obscuri enucleantur, sensus gramma- „ tici aperiuntur, historia temporum tangitur, mul- „ torum hominum vitae et munera: tum leges, „ mores, consuetudines praesertim urbanae et „ judiciorum perpetuo describuntur.

3. Tam ex edito Asconio quam ex codice inedi-
„ to apparet, auctorem Commentarii posteriorem
„ quidem aliquanto esse ipso Cicerone, sed brevi
„ intervallo. Adeo multa in utroque scripto nar-
„ rantur seu minuta, seu recondita, quae non
„ nisi ab eo, qui iis rebus aetate esset proximus,
„ resciri potuissent.

4. Mos est Asconii satis frequens provocandi
„ ad paulo ante a se dicta. Idem saepe facit nos-
„ ter Interpres.

5. Ad orationem *in Vatinium IX. 5.* indicat
„ omnino Interpres, se scripsisse in orationem, quae
„ hanc praecederet, nempe in *Sextianam*, quae,
„ ob ipsam materiam, *Vatinianae* praeponitur. Jam
„ vero putatur Asconius commentatus fuisse in om-
„ nes prope Ciceronis orationes.

6. In codicis commentario ad orationem *pro*
„ *Plancio* XIV. 4. satis significat Interpres, se
„ scripsisse in Verrinas. Tum ad orationem *in*
„ *Vatinium* IX. 4. ait, saepe se fecisse mentionem
„ legum Aeliae et Fufiae. Jam vero in Verrinas
„ scripsit Asconius, ut in editionibus videre est,
„ ibidemque multos Ciceronis jocos notavit. Tum
„ legis Fufiae meminit revera *in Verr. de praet.*
„ *urb. XLII.* Fufiae et Aeliae *contra Pison.* IV.
„ Plures alias congruentias Asconii editi cum com-
„ mentario inedito suis locis infra notamus: ex.
„ gr. ad orationem I. editam *pro C. Cornelio* scri-
„ bit Asconius: « *Hic est Cotta, de quo jam*
„ *saepe diximus.*" Et revera apud Interpretem
„ etiam nostrum dicitur de hoc Cotta ad orationem
„ *in Clodium et Curionem* VII. 2. Tum ad edi-

„ tam

„ tam orationem *in Pisonem* XIV. dicitur: « *P.*
„ *Clodii App. Claudius, sicut jam saepe signi-*
„ *ficavimus, fuit frater.*" Fit autem ejus rei
„ mentio etiam in scholiis a me nuper editis ad
„ orationem pro Scauro VI. quae mihi item ad-
„ notationes Asconianae putae videbantur.

7. Ad orationem editam *pro Milone* V. scribit
„ Asconius: « *Illud vos meminisse non dubito,*
„ *per Q. Fufium illo quoque tempore, quo de*
„ *incestu P. Clodii actum est, factum, ne a*
„ *senatu asperius decerneretur.*" Quo loco vi-
„ detur Asconius provocare ad ea quae dicta
„ sunt in argumento orationis *in Clodium et Cu-*
„ *rionem.*

8. In commentario edito ad orationem *pro Mi-*
„ *lone* XXXII. ait Asconius putare se jam signifi-
„ casse legem, quam Clodius ferre proposuerat de
„ suffragio libertinorum. Jam vero ea narratio
„ nusquam occurrit in Asconio edito, legitur au-
„ tem apud nostrum Interpretem ad orationem
„ *de aere alieno Milonis* IV. 1. videri Clodium
„ eam legem fuisse laturum.

9. Item in commentario edito ad orationem *in*
„ *Pisonem* X. scribit Asconius se jam dixisse, L.
„ Lamiam a Gabinio consule edicto relegatum
„ esse. Id autem quum frustra quaesiveris in
„ Asconio edito, occurret tibi apud Interpretem
„ nostrum ad orationem *pro Plancio* XXXV. 2.

10. Incommoda ipsa quibus tum editus Asconius
„ tum Interpres noster ineditus laborant, ejusdem
„ generis sunt. Uterque enim injuria temporum et
„ scribarum incuria male habitus est. In utroque

„ sunt lacunae modo verborum, modo sententia-
„ rum. In utroque non raro commentarius est ace-
„ phalus aut mutilus. Quare in emendando aut
„ declarando Pediani textu strenuam operam po-
„ suerunt doctissimi viri Gulielmus Budaeus, Lo-
„ doicus Alvarus, Paulus Manutius, Carolus Sigo-
„ nius, Andreas Patricius, Franciscus Fabricius,
„ Petrus Nannius, Petrus Danesius, T. Popma
„ Phrysius, Jacobus Cruquius, Thomas Crenius,
„ Joannes Fridericus Gronovius, Franciscus Ho-
„ tomannus et alii: eaeque adnotationes partim
„ saltem editioni Asconii Lugduni Batavorum anni
„ MDCLXXV. subjunguntur. Denique tum in cal-
„ ce parisiacae editionis anni MDXX. tum ab An-
„ drea Patricio in editione Lugduni Batavorum
„ p. 284. monemur, Asconii verba aegre interdum
„ in codicibus a Ciceronis verbis distingui. Id mi-
„ hi quoque, dum codicem exscriberem, haud ra-
„ ro molestiam et perplexitatem creabat.

„ Asconius igitur prorsus a nobis judicatur nos-
„ ter Interpres, tum propter has omnes conjectu-
„ ras, tum praecipue ob octavam et nonam. Jam
„ si cuique scriptori natura est, suus cuique co-
„ lor ac paene vultus; nihil autem editus olim As-
„ conii textus, ab eo qui primum nunc editur,
„ differre videtur; reliquum est, ut nos deperditas
„ Asconii partes magno Dei beneficio deprehende-
„ rimus. Quumque ad IX. tantum Tullii oratio-
„ nes Commentario Asconii uteremur, nunc jam
„ XVI. ab eo illustratas legamus: quas inter ora-
„ tionem *pro Scauro* nova parte commentarii jam
„ in-

„ instructam. Immo quum Scholia, quae ad *Ca-*
„ *tilinariam quartam, Marcellianam, Ligaria-*
„ *nam*, et *pro rege Dejotaro* infra addemus, eo-
„ dem ferme jure Asconiana possint haberi; XX.
„ jam Ciceronis orationes interprete suo, quo mi-
„ rifice gaudent, Asconio exornantur."

Hisce potissimum argumentis suam opinionem firmare studuit Majus, quae meâ quidem sententiâ plurimam partem hujusmodi sunt, ut facile persuadeant. Sed Majo mox se opposuit Niebuhrius in Praef. ad Fronton. p. XXXIV. n. 4. „ *Hic Ciceronianus Interpres*, inquit ille, *magni sane pretii est et doctus, non tamen est Asconius; sed idem qui in Verrinas scripsit, quarti saeculi homo. Nam is quoque commentarius non recte Asconio tribuitur, atque mihi dubium non est, in Poggianis Asconii apographis hunc non exstitisse, sed aliunde editum esse.*" Nos quidem maxime dolemus acerrimum illum Criticum ita ex tripode enuntiare, quam suarum opinionum argumenta exponere maluisse. Majus tamen, auditâ Niebuhrii intercessione, non dubitavit in eo stare quod semel judicaverat; hinc in Commentat. l. c. p. 610. primum quidem miratus est quo pacto Niebuhrius confirmet, Interpretem Verrinarum esse quarti saeculi hominem, et qua vel auctoritate vel vi detrahat Asconio Commentarium, quem communis sententia, quem codices eidem Asconio vindicent: tum vero etiam, ut de recens invento Interprete dictam sententiam tueretur, plurimos modos seu locos ex Ambrosiano Inter-

prete notavit, qui cum Asconianis magnopere congruunt. Caeterum discrepantis hujus judicii dijudicationem exspectamus a Celeb. Heinrichio, qui in Praef. edit. Kiloniensis p. XXII. profitetur, se et haec Scholia suscepisse proxime in Germania animadversionibus additis repetenda.

Praeter Niebuhrium alius quoque Vir Doctus dubia sua movit, qui in universali bibliotheca Genevensi m. Novemb. 1816. p. 217. sq. Maji editionem perpendendam describendamque vindicavit. Is quidem Vir Doctus Maji opinionem de Asconio invento minime improbans, eo tamen loco nonnihil offendi visus est, quo Commentarii auctor ad Orat. pro Plancio IX. 1. ait: „*Feriarum latinarum sacrificio solebat hoc observari, ut Hostia et civitates adjacentes portiunculas carnis acciperent ex Albano monte secundum veterem superstitionem.*" Viro itaque isti Docto haud quaquam dicturus fuisse videtur Asconius eas caerimonias *secundum veterem superstitionem* usurpari, quoniam eae sua aetate summa adhuc veneratione frequentabantur. Objecto argumento Majus ut occurrat, respondet: Vocabulum *superstitio* de religioso ritu sine contumelia usurpatum esse a scriptoribus ethnicis. Porro *superstitionem*, seu caerimoniam petendi carnem ex Albano monte feriis latinis, jam ipso tempore Asconii *veterem* fuisse, quandoquidem a Romae regibus fuerit instituta.

De pretio, quale habendum sit Scholiis istis recens detectis, recte judicavit Angelus Majus; miramur sane in iis et latinitatis puritatem, et elo-

elocutionis nitorem, et doctrinae sapientiam, et interpretis denique in suo officio prorsus perfecti accuratissimam sedulitatem. Notitiae vero, quas inde haurire licet, praeclarae et novae sunt. Nunc demum, quod antea numquam auditum fuerat, innotuit, scriptum esse a Cicerone libellum, *Edictum Lucii Racilii Tr. pl.* Docet hoc Scholiasta Ambrosianus ad Orat. pro Plancio c. XXXII. „ *Sed quoniam omnia per Racilium videbantur impleta, non expetisse se dicit, ut etiam ille ex superfluo laboraret, qui tantum sibi in quaestura Macedonica praestitisset. Extat autem libellus ejusdem Ciceronis, qui ita inscribitur: Edictum Lucii Racilii Tribuni Plebi, quod sub nomine ipsius Cicero inscripsit in invectionem P. Clodi.*" — Aliam porro notitiam eidem Scholiastae debemus de Praetore causae nobilissimae, quam Cicero dixit pro A. Licinio Archia. Huic enim causae quis Praetor praefuisset, antea omnino dubium fuit, quemadmodum ostendit Wyttenbachius in disputatiuncula de eo ipso argumento, quam exhibet J. T. Netscher in Disput. de Ciceronis Orat. pro Archia p. 24—28. Atqui Scholiasta Ambrosianus docet causae isti Praetorem adfuisse Quintum Ciceronem, Marci fratrem; audi ipsum ad Orat. pro Arch. c. II. „ *Non vacat quod mentionem facit Praetoris ipsius, id est fratris sui Q. Ciceronis, qui judicio praeërat. Opportunissimum quippe ait de laudibus poëtae boni aput eum dicere qui studiis hujusmodi delectetur. Fuit enim Q. Tullius non solum epici, verum*

etiam

etiam tragici carminis scribtor." — Minoris fortasse momenti videri poterit notitia de Afranio tragoedo et de Capitone grammatico; est illa tamen de utroque nova. Ad Orat. in Clodium et Curionem c. V. haec ait: „*Calautica. Ornamenti genus, quo feminae capita velabant, hoc nomine ferebatur. Et Afranius meminit in Consobrinis ita dicens: « Cum mithris Calauticis.*" Tum in Argument. Orat. de Aere alieno Milonis haec habet: „*Tertia haec est interrogandi species, ut Sinnio Capitoni videtur, pertinens ad officium et consuetudinem senatoriam. Quando enim aliquis sententiam loco suo jam dixerat, et alius postea interrogatus quaedam videbatur ita locutus, ut refutari posse justissime viderentur, postulabat ille qui jam sententiam dixerat, ut sibi liceret interrogare, hoc est illum redarguere, cujus sententia in multis quasi mendax et calumniosa redargui posset.*" — Sed elucet in hisce Commentariis, si quidquam aliud, quasi gemma lectissima, nobile fragmentum Orationis C. Gracchi *De Legibus Promulgatis.* Ubi enim Cicero in Orat. pro Sylla c. IX. ita locutus fuerat: *Ego tantis a me beneficiis in rep. positis, si nullum aliud mihi praemium ab Senatu populoque R. nisi honestum otium postularem, quis concederet?* hoc praestantissimum scholion exhibet Schol. Ambrosianus: „*Gloriose in hunc locum decurrit orator laudibus suis plurimis demeritis erga rem publicam tribuens, quod tantis jam perfunctus periculis hones-*

neste posset ab omni labore requiescere, nisi animus nullo posset otio consenescere. Et hic, quantum mea opinio est, imitatus est C. Gracchum. Sic enim et ille De Legibus Promulgatis, ut ipsius etiam verborum faciam mentionem: Si vellem, inquit, aput vos verba facere, et a vobis postulare, cum genere summo ortus essem, et cum fratrem propter vos amisissem, nec quisquam de P. Africani et Tiberi Gracchi familia, nisi ego et puer restaremus, ut pateremini hoc tempore me quiescere, ne a stirpe genus nostrum interiret, et uti aliqua propago generis nostri reliqua esset; haud scio an lubentibus a vobis impetrassem." — Et vero praeter insignes illas notitias, alia plurima in hisce scholiis reperies, quae et Grammaticae et Orthographiae et Historiae utilissima sunt. Equidem libenter Majo adsentior, qui in iis nihil esse dicit, quod ab Asconii vel doctrina vel stilo abhorret.

Est tamen aliquid, quod videri possit Maji sententiae repugnare, adeoque prohibere, quominus Ambrosianos Commentarios ab Asconio conscriptos esse enuntiemus. Supra quidem suspicari nos diximus, Asconium praecipuo consilio Commentarios in Ciceronem scripsisse, ut filios ipse suos doceret; quidquid de ista suspicione sit, loca, quae tunc excitavimus, satis probant, As-

conium in Commentariis editis ad plures subinde personas locutum esse. In Commentariis vero Ambrosianis auctor ubique lectorem singulari persona alloquitur. Sic ad Orat. in Clodium et Curion. II. 4. „ *Ne quaesieris ejus personam, de quo videtur hoc dicere.*" Ad Orat. pro Plancio. VIII. „ *Ne hanc laudem nude imperti- ri Atinatibus arbitreris.*" Ad Orat. eandem XXVII. 2. „ *Nota gratificationem molestam.*" Ad Orat. eandem XXXI. 1. „ *Animadverte quo modestiae temperamento haec exsequatur.*" Ad Orat. pro Marcello VI. 2. „ *Vide qua moderatione temperaverit culpam.*" Hae jam locutiones si cum iis comparentur, quas supra, p. 128. ex Asconio edito citavimus, non immerito aliquam formae diversitatem animadvertere licet. Alibi vero saepius quoque enarrationis forma ejusmodi est, quae aptissime in dictantis personam cadere videatur. Ad Orat. in Clod. et Cur. VI. 2. „ *Notemus verborum medietates elegantissime ab oratore suspendi.*" Ad Orat. de Rege Alexandrino III. 3. „ *Notemus gradatim fieri argumenta.*" Ad Orat. pro Sylla VII. 5. „ *Animadvertamus quantis aculeis asperitatis tallionem M. Tullius referat hic Torquato.*" Ad Orat. pro Plancio XXVI. 2. „ *Quae omnia jactantius ab illo dicta, quam eleganter elevet et abjiciat M. Tullius, consideremus.*" Ad Orat. eandem XXVIII. 1. „ *Verbum hoc quoque non incuriose adnotemus, quod debitionem pecuniae dixit.*"

§. 2.

§. 2.

SCHOLIASTA ANONYMUS

QUI A VOSSIO DICITUR

VULCATIUS GALLICANUS.

Vulcatii nomen, non dubium est quin inter Ciceronis interpretes jure suo commemorationem mereatur. Hieronymus enim ipsum Commentarios in Orationes Ciceronis scripsisse satis manifeste declarat, loco illo notabili in Apol. adv. Rufin. L. I. p. 567. „ *Puto quod puer legeris Aspri in Virgilium et Salustium Commentarios; Vulcatii in Orationes Ciceronis.*" De Vulcatii Commentariis, quandoquidem et vel nomina ignoremus Orationum, ad quas scripsit, nihil omnino superesse, vulgaris Virorum Doctorum opinio existimavit: Isaäcus Vossius vero, ubi in ditissima sua MStorum penu reperisset fragmentum aliquod Commentariorum ad Ciceronis orationes, mox sibi visus est detexisse Vulcatium, illum qui ab Hieronymo dictus esset Commentarios in Ciceronis Orationes scripsisse. Novum igitur illud qualecunque inventum ut Vossius cum Gronovio et Graevio communicavit, uterque quidem, ut videtur, dubitavit illud fragmentum Vulcatio tribuere, sed dignum tamen

 cen-

censuit quod erudito orbi notesceret. Fabricius in Bibl. Lat. T. I. p. 156. *a.* ita hanc rem narrat: „ *Scholiasten istum anonymum pridem laudavit Petrus Pithoeus in notis ad Mosaicarum et Romanarum legum collationem titulo VIII. Editus est primum in editione Ciceronis Gronoviana atque mox in Graeviana, verbisque Ciceronis per singulas paginas substratus, e Codice MS. Is. Vossii, cujus Catalogum MSS. vide sis inter latinos num. 153.* [leg. 152.] *An auctor sit Volcatius Sejus Gallicanus, non plane certum esse existimo, quamquam Volcatium in Orationes Ciceronis scripsisse testatur S. Hieronymus I in Rufinum: placet id autem Is. Vossio, qui ad Catull. p. 315.* (*) *fragmentum in Verr. e Volcatii Comment.*

(*) Lege potius p. 318. ubi haec sunt Vossii verba: « *Clarum quid sibi velit Catullus, cum Mamurram ollae comparet, quae solo sacra faciat olere. Porro ut et hoc quoque moneam, non ita pridem vir doctus, mihique perquam amicus, significavit mihi locum hunc sibi intelligendum videri de authepsa, vase nempe seu olla, ut putabat, quâ sponte sua olera coquerentur, cujus mentio apud Ciceronem in Verrinis. Verum non facile quis vel sensum vel acumen epigrammatis hac ratione expediat. Ut sciamus quid apud Ciceronem sit authepsa, operae pretium fuerit verba antiqui interpretis, Vulcatii, ut puto, Gallicani adscribere. Sic itaque ille ad hunc locum:* « *Authepsa vas est aquarium,* « *quod interjecta lamina fa-* « *bricatis arte fornacibus* « *compendium portat: insi-* « *mul ignis contrarii elemen-* « *ti defensa vicinitas.*" *Hinc ut opinor non difficulter conficias, authepsam non fuisse ollam quâ olera coquerentur, sed* ἰπνολέβητα *seu vas miliarium.*"

ment. adfert. Ceterum Commentarium anonymi hujus Scholiastae in priorem partem Orationis pro Sex. Roscio, in Gronoviana editione quaeres in Clariss. editoris praefatione."

Recte Fabricius ubi non plane certum esse existimat an Commentarii istius auctor sit Vulcatius. Quin et hoc non ita facile credidisse videtur Graevius, quemadmodum patet ex inscriptione, quam hujusmodi fecit *Anonymi Vetusti Interpretis Notae* ..*n Orationem*, etc. tum vero etiam exinde quod in 'Praefatione, ubi de isto fragmento disserit, omnino Vulcatii nomen reticeat. „ *Interpretes*, inquit, *accipies integros. Asconium cum MS. a me collatum, et scholiasten anonymum, quem olim mecum communicavit ὁ πάνυ Isaäcus Vossius, et quem ex eodem libro descriptum divulgavit in editione novissima Leidensi Vir Celeberrimus Jacobus Gronovius.*"

Vossii opinionem, nemo, quantum scio, secutus est; equidem vellem addidisset Vossius quibusnam indiciis in tam altae antiquitatis suspicionem adductus esset; quandoquidem Vulcatii Gallicani aetas, teste Saxio in Onom. Lit. T. I. p. 378. referenda sit ad a. 290. id est, ad ea tempo-

rium." Haec Vossius; fallitur autem ille ubi Verrinas citat; citandum esset cap. 46. Orat. pro Roscio Amerino. Scholiastae locum sic corrigendum judicat Graevius p. 219. *Authepsa vas aquarium, quod interjecta lamina fabricatis arte fornacibus calidum portat: portati simul ignis contrarii elementi defensa vicinitas.*

pora, quibus Diocletianus et Maximianus Herculeus, alter in Oriente, alter in Occidente, imperium teneret.

Nos quidem, ubi quaereremus quibusnam indiciis Vossius in tam altae antiquitatis suspicionem adduci potuerit, operae pretium duximus ipsum illum Codicem oculis nostris lustrare. Atqui ut Codicem aperimus, in fronte ad marginem videmus ab antiqua, recentiore tamen quam quae Codicem exaravit, manu adscriptum esse illum Hieronymi locum, quem supra exhibuimus: et mox haec verba: „*An Vulcatii Gallicani cujus exstant aliquot Impp. vitae.*" De Vossiana opinione quid statuendum sit, ab aliis doceri cupio.

In Commentariis ipsis nullam suae aetatis disertam mentionem facit auctor; meminit ille quidem alicubi consuetudinis Ecclesiae Romanae, quae suo tempore obtinuerit: „*Delubra,* inquit ad Divinat. in Q. Caecilium c. I. *dicuntur templa. nihilominus tamen et simulacra. ab eo quod dolantur. Hic vero templa significat. Alii dicunt loca illa interna templorum esse delubra, ubi aqua hominum deluuntur peccata: aut illa quae ante templa sunt sine tecto et quae pluvia deluuntur. aut ubi aqua posita est, ut ingredientes in templo spargendo se deluant, purgationis causa hoc scilicet facientes.*" Ex hujus vero consuetudinis commemoratione nihil quidquam certi de auctoris aetate conjici posse opinamur. Antiquissimi enim Christiani, Judaeorum instituta secuti, prius quam ae-

aedes sacras ingrederentur, manus abluere soliti fuerant, et omnino distinguendus est hic mos ab aquae benedictae sive lustralis usu, qui non ante saeculum IV invaluit. (*)

De pretio istarum annotationum quid sentiam, non reticebo. Est in iis aliquid sane boni, plurimae tamen subinde reperiuntur nugae, et quisquis dicatur istius Commentarii auctor fuisse, mihi quidem ille, et doctrinâ, et oratione, post Asconium longe inferior censendus videtur. Res, quae explicantur, plurimam partem aliunde, idque melius, cognoscuntur; et hoc quoque valet de hominum, munerum et consuetudinum notitiis; quin et dubitare licet, an Grammaticae studium exinde multum proficiat. Cognovit ille tamen et Graecos aliquot optimos scriptores, Herodotum, Demosthenem; tum de Latinis, Sallustium, Virgilium, Lucanum, e quibus hic illic pro interpretis munere historias et locutiones excitat. Praeterea quoque alia veteris aevi monumenta cognovisse videtur, quae hodie non supersunt: loquitur alicubi de Ennii fabula, quae Achilles inscribitur; quem scholiastae locum non cognoverunt ii, qui Ennii fragmenta ediderunt. Exhibeamus illum, qualis in Codice prostat, *folio* 46. id est ad Orat. pro Rosc. Amer. c. 52. *Ferro Frugio. In Ennio haec fabula inducitur Achillis. quo tempore propter Briseidam cum*

(*) Vid. Binghami Orig. Eccles. T. III. p. 179. sq. J. M. Schröckh Christl. Kirchengesch. Vol. IX. p. 325. Y. van Hamelsveld Algem. Kerkel. Gesch. der Christ. Vol. VI. p. 230.

cum Graecis pugnare noluit. quo etiam tompore Hector classem eorum incendit. in hac pugna Ulixes vulneratus inducitur. et fugiens Achillem venit. cum interrogaretur ab Ajace cur fugisset, ille ut celaret dedecus vitium." Ejusdem fabulae alibi meminit, *folio* 14. id est ad L. I. in Verrem c. 18. *Ita magni fluctus ejiciebantur. Enniano emistichio usus est, ex tragoedia quae Achilles inscribitur.*" Et vero etiam hujus Scholiastae aetate superstites fuisse videntur Messalae Orationes. Ad Orat. pro Rosc. Amer. c. 2. in Cod. *folio* 59. haec ille notat: *Non ego qui maximo ingenio. Messalam maxime significat, cujus maxime exstant orationes.*"

Quot Ciceronis orationes Scholiastes commentariis illustraverit, certo quidem definiri nequit; sed si Vossiano Codici fides habenda est, videtur ille ad satis plurimas scripsisse. Librarius enim quum in margine passim paginarum numeros notaverit de Codice antiquo, quem describebat, facile deteguntur lacunae maxime insignes. Servati sunt Commentarii ad Divinationem in Q. Caecilium, ad Actionem primam in Verrem, ad Catilinariam secundam, ad Catilinariam tertiam, ad Catilinariam quartam, ad Orat. pro Ligario, ad Orat. pro M. Marcello. ad Orat. pro Dejotaro, ad Orat. pro Roscio Amerino, ad Orat. pro Lege Manilia, ad Orat. pro Milone: sed vero ita servati sunt, ut ad alias orationes initium, ad alias finis Commentariorum desideretur; tum vero etiam passim ita confusi mutilatique sunt, ut quid sibi velit interpres, plane non intelligatur.

§. 3.

§. 3.

MARIUS FABIUS VICTORINUS. (*)

Victorini nomen apud eos, qui de illustribus Ecclesiae scriptoribus exposuerunt, frequentissime memoratum reperitur. Neque tamen non Victorini mentio inter Ciceronis Commentatores jure suo locum sibi vindicare videtur. Exstat enim hoc nomine Commentarius in M. T. Ciceronis libros Rhetoricos, de quo hujusmodi judicium tulit Barthius Adv. L. XXXVI. c. 1. „*Veteris Criticae apud Latinos, nam Graecorum hac in re non*

(*) De nomine haec habet Barthius Adv. L. XXXVI. c. 1. „*Titulus est* MARII. FABII. VICTORINI. *Quem pro eo aevo, quo Victorinus fuit, turbato jam Romanorum nominum ordine, cur repudiemus non video. Est alia apud nos editio*, AFRI *praescriptum habens, et cum Afer ab Hieronymo* [de Ill. Eccl Script. c. 101.] *et Honorio* [de Ill. Eccl. Script. ad a. 270.] *hic scriptor dicatur, fortassis inde* FABII *nomen, ob Quintilianum, Rhetoricorum exscriptoribus notius, natum est.*" Miror Barthium nullam mentionem fecisse loci Hieronymi in Prooem. Comment. in Ep. Pauli ad Galatas p. 222. ubi Victorino tribuitur praenomen GAJI. — Praeterea Victorini nominibus LAURENTII nomen interpositum esse a Sirmondo ad L. I. Epist. Ennodii, notat Fabricius in Bibl. Med. et Inf. Lat. Vol. VI. p. 819. qui opinatur ipsum fecisse hoc ex Codicibus antiquis, quos tamen non indicaverit. Notante eodem Fabricio l. c. p. 820. Putschius in Grammat. Veter. [p. 1939] ipsum perperam vocavit *Maximum* Victorinum.

non paullo potior fortuna fuit, parvae admodum tenuesque ad nos pervenerunt reliquiae. Genuinae quidem; nam futilium glossematum immanis ubique copia est. Earum cum primis censeas Victorini Rhetoris Commentaria in libros Rhetoricos M. Tullii: librum bonarum rerum plenum et judicio conscriptum probo." Editus est ille Commentarius in collectione Rhetorum antiquorum Fr. Pithoei p. 79—259. ubi hanc habet inscriptionem: *Marii Victorini Rhethoris Urbis Romae Expositio in libros Rhetoricôn Ciceronis;* et seorsim quoque ipsum typis exaraverunt. Anton. Zarotus Mediol. 1474. Ascensius Paris. 1508. et Rob. Stephanus Paris. 1537.

De aetate, qua vixerit hujus Expositionis auctor, non facile est quidquam certi pronuntiare, quum ejusdem nominis complures fuerint; adeo quidem, ut perquàm difficile sit rite discernere ea, quae de illis singulis apud varios auctores exstant, testimonia. Non inutilem itaque operam fecisse videtur Launojus, qui, teste Fabricio in Bibl. Lat. T. III. p. 461. singularem conscripsit Dissertationem de Victorinis, quae exstat in ipsius Oper. T. II. P. 1. p. 634.

Nos, ubi quaerimus, quis de quatuor Victorinis, qui passim memorantur, auctor fuerit hujus Expositionis, videmur nobis certissimam rationem sequi, si probe teneamus quae ex libri titulo docemur. Hîc enim auctor vocatur *Marius Victorinus* et fuisse dicitur *Rhetor Urbis Romae*. Jam vero, si haec duo tenemus, quis dubitet, quin

quin hic idem Victorinus sit, cujus mentionem facit Hieronym. in Prooem. Comment. in Epist. Pauli ad Galatas T. IV. p. 222. ubi ait se non ignorare „ *Gajum Marium Victorinum, qui Romae pueros Rhetoricam docuit, edidisse Commentarios in Apostolum.*" Atqui, si hoc testimonium pertinet ad Victorinum hujus Expositionis auctorem, ad eundem pertinere necesse sit ejusdem Hieronymi testimonium in libro de Illustr. Eccl. Script. c. 101. ubi ad a. 360. haec habet: „ *Victorinus, natione Afer, Romae sub Constantino principe Rhetoricam docuit: et in extrema senectute, Christi se tradens fidei, scripsit adversus Arium libros, more Dialectico valde obscuros, qui ab eruditis modo intelliguntur: et Commentarios in Apostolum.*" Sequitur porro quod idem sit ille Victorinus, qui apud Augustin. Confess. L. VIII. c. 2. dicitur: „ *quondam Rhetor urbis Romae — quosdam libros Platonicorum in latinam linguam transtulisse — defunctus esse Christianus — senex doctissimus — usque ad illam aetatem venerator idolorum — qui non erubuerit esse puer Christi.*" Neque igitur quemquam alium Victorinum, praeterquam illum, spectare potest illa laudatio Augustini, quae in eod. Confess. c. 2. reperitur, ubi Victorinus vocatur: „ *doctissimus senex, et omnium liberalium doctrinarum peritissimus, quique philosophorum tam multa legerat et dijudicaverat, doctor tot nobilium Senatorum, qui*

 etiam

etiam ob insigne praeclari magisterii, quod cives hujus mundi eximium putant, statuam in Romano foro meruerat et acceperat." Et de statua consentit Hieronym. in Chronico ad a. 355. ubi ait: „ *Victorinus Rhetor et Donatus Grammaticus meus, Romae insignes habentur, e quibus Victorinus etiam statuam in foro Trajani meruit.*"

Quodsi itaque haec Hieronymi et Augustini testimonia in Victorinum, Rhetoricae Expositionis auctorem, cadant, non dubia res erit de ipsius patria et religione. Patria quidem certe fuit Africa, sed non dubium est, quin postea Romam migraverit, ibique juvenes, vel potissimum nobilissimos, Rhetoricam docuerit. Praeter argumenta, quae hac in re jam excitata sunt, valet etiam testimonium Simpliciani, qui apud Augustin. Confess. L. VIII. c. 2. testatur, se, *Romae cum esset, familiarissime Victorinum novisse.*

Quod ad religionem attinet, ex Augustino satis aperte docemur, ipsum fuisse paganum, gentilisque superstitionis sectatorem, et, in senectute demum ad veram fidem conversum, Christianae religioni dedisse nomen. Faceta ipsius confessio et familiaris hac de re confabulatio exponitur apud Augustin. Confess. L. VIII. c. 2. „ *Legebat Victorinus, sicut ait Simplicianus, sanctam scripturam, omnesque Christianas literas investigabat studiosissime et perscrutabatur; et dicebat Simpliciano non palam, sed secretius et familiarius « Noveris me jam esse Christianum" et respondebat ille « Non credam*

dam, nec deputabo te inter Christianos, nisi in Ecclesia Christi te videro." Ille autem irridebat, dicens: « Ergo parietes faciunt Christianos?" Et hoc saepe dicebat, jam se esse Christianum, et Simplicianus illud saepe respondebat, et saepe ab illo parietum irrisio repetebatur."

Huc itaque redit nostra de hujus Rhetoricae Expositionis auctore sententia: Commentarii in duos Ciceronis libros de Inventione Rhetorica scripti sunt a Mario Victorino, artis Rhetoricae peritissimo doctore, homine Pagano, natione Afro, qui alta demum senectute Christianam religionem professus est; ita ut ab hoc probe discerni debeant Victorinus, Pitabionensis Episcopus, memoratus Hieronymo de Illustr. Eccl. Script. c. 74. et Victorinus, rhetor Massiliensis, memoratus Gennadio de Ill. Eccl. Scr. c. 60. et Victorinus, natione Aquitanicus, memoratus eidem Gennadio de Ill. Eccl. Scr. c. 88.

Expositio Victorini, quae duobus libris absolvitur, conscripta est, quod ad formam attinet, eadem ratione, qua Asconii Commentarii: i. e. quemadmodum Asconii Commentarii explicationem continent singularum fere sententiarum quae in Orationibus occurrunt, ita Victorini Expositio interpretatur singulas sententias ex libris de Inventione Rhetorica; non est igitur oratio integra, sed auctor quasi ad marginem notavit Ciceronis verba quae explicaturus esset et his suam deinceps explicationem subjunxit. Sed ut Asconii et Victorini opera non multum differant for-

mâ, qua utriusque conscripta sunt, perquam insigniter differunt et dictione et doctrinâ. In Asconii scriptis oratio ubique aurea est vel aureae proxima; dictio Victorini est profunda ubique et dura, et saepe, pro aevi ingenio, obscura. Si doctrinam spectas, Victorinus prodit quidem diligentem Ciceronis lectionem, sed saepius vagatur extra orbitam, admiscetque res, quae ad locum ubi notantur, minus essent necessariae; judicio valet admodum, pro aetate scilicet qua vixit. Caeterum non dubito, quin, qui ipsius Expositionem evolvit diligenterque legit, doctior interdum ab ipsius lectione recedat. Videturque eam saltem sibi laudem vindicare, quod satis diligenter studuerit ut inter doctos Ciceronis interpretes referretur.

Superest quaestio ut inquiramus, an Victorinus, praeter superstitem Expositionem in libros de Inventione, scripserit quoque in alios Ciceronis libros Expositiones, quae perierint. Desideramus quidem ipsius Victorini testimonium, quum nusquam in libris superstitibus ullam hujus rei faciat mentionem; sed sunt externa argumenta, i. e. aliorum scriptorum testimonia, quae hanc rem certo certius probant. Ut appareat igitur Victorinum quoque interpretatum esse Topicorum libellum, exhibeamus ad hunc locum Boëthii testimonium ex L. I. Comment. in Topic. Ciceron. p. 1. ubi ait: „*In M. Tullii Topica Victorinus, rhetor plurimae in disserendi arte notitiae, commenta conscripsit. — Quatuor voluminibus Victorinus in Topica*

con-

conscriptis, eorum primo in declarandis tantum libri principiis occupatur: addit etiam, si qua in eodem volumine praedicenda fuisse perpendit: ut ab exordio voluminis Topicorum, quod est, Majores nos res scribere ingressos, Trebati, *usque ad eum locum, qui est* [in fine c. 1.] Sed jam tempus est ad id quod instituimus, accedere, *primi voluminis Victorini expositio terminetur. Secundo volumine de judicandi atque inveniendi Dialecticae partibus et de locorum atque argumenti definitione pertractat: ut ab eo loco Topicorum, qui est* [c. 2.] Cum omnis ratio diligens disserendi duas habeat partes, unam inveniendi, alteram judicandi, *usque ad eum locum, qui est* [in medio c. 2.] Itaque licet definire locum, esse argumenti sedem. Argumentum autem rationem, quae rei dubiae faciat fidem, *secundi libri Commentariorum explanatio subsistat. Tertius vero atque quartus, discretionem locorum inter se, eorumque exempla multiformiter persequuntur: ita ut tertius quidem Tulliana sibi de jure proponat exempla: quartus vero eosdem locos per alias rursus similitudines monstret, ex Virgilio vel Terentio poëtis: oratoribus, Cicerone et Catone: ut quod praeceptis ostenditur, exemplis collucescat, neque ab eo loco qui est in Topicis* [in medio c. 2.] Sed ex his locis, in quibus argumenta inclusa sunt, *expositio progressa, eum transcendit locum, qui est* [ad finem c. 4.] Valeat aequitas, quae paribus in causis paria jura desiderat. *Quanta vero pars re-*

reliqua Topicorum sit, ipsius voluminis magnitudo demonstrat, quam Victorinus neque attingit, neque attingere potuisset, ita rebus minimis immoratus, nisi opus multa librorum pluralitate distenderet." Haec autem quatuor Commentariorum volumina, in quibus nedum Topicorum libellus ad dimidiam partem absolutus fuit, Boëthii aetate superfuisse videntur, sed nunc plane temporum injuria perierunt.

Boëthii testimonium, etsi aliorum hac in re desint, satis aperte probare videtur, Victorinum quoque aliquando Commentarios scripsisse in Topica Ciceronis; eique propterea eo potius fidem habemus, quod Boëthius eos non obiter tantum citaverit, sed plenissime explicuerit quid singulis libris expositum esset. Non igitur hoc famâ accepit, sed procul dubio hosce Commentarios ipse legit Boëthius, eundem Topicorum libellum explicaturus.

Sunt autem qui putent, Victorinum quoque praeterea Commentarios scripsisse in Ciceronem de Republicâ. Hoc vero non ita facile probatur. Unicum exstat hac in re testimonium apud Hieronym. contra Rufin. L. I. p. 567. ubi memorantur *Victorini Commentarii ad Dialogos Ciceronis.* Hoc autem nomine quinam Ciceronis libri intelligendi sint, dubia fere res est. Andreas Schottus Nod. Cicer. L. III. c. 5. opinatur significari libros de Republica, qui potissimum κατ' ἐξοχὴν Dialogus nominentur, *quod nulla disputatio majori sit contentione ac tempore habita aut inter plures.* Ad-

Addit, similiter quoque hos libros vocatos esse *Dialogum* a Rufino de Metris, Diomede et a plerisque omnibus. Schotto adsentitur Patricius in Praef. ad Cic. fragm. de Rep. et A. Majus in Scholio ante L. IV. de Rep. — Nos, ut non aegre concedimus, libros de Republica, ob eorum praecipuam dignitatem, mereri qui *κατ' ἐξοχὴν* Dialogus appellentur, praeter Hieronymum, alia testimonia requirimus quae plenius probent Victorinum scripsisse Commentarios in Ciceronis de Republica libros.

§. 4.

AURELIUS MACROBIUS AMBROSIUS THEODOSIUS. (*)

Aurelii Macrobii Commentarii, quos scripsit in Ciceronis Somnium Scipionis, etsi potissimam partem versentur in quaestionibus Astronomicis et

(*) In scribendis hisce nominibus non constans usus est. Gothofredus ad Codic. Theodos. L. VI. T. 8. scribendum esse censet, Aurelius. Ambrosius. Theodosius. Macrobius. « *Proprium scilicet cujusque nomen per haec tempora id erat, quod postremum collocabatur, quo uno videlicet, cum pluribus abstinere placeret, unusquisque designabatur. Quale est Macrobii nomen. Nam quod Avianus in Epistola, quam Fabulis suis praefixit, et Boëtius Theodosium vocant, pro arbitrio suo id fecere.*" Caeterum in Codice aliquo MSto a Barthio Adv. p. 1697. repertum est Macrobii nomini additum nomen *Oriniocensis*; qua voce aut patriam aut

et Physicis, suo tamen jure hic sibi locum vindicant. Sunt quidem illi plane diversi a Commentariis Asconii, sed hoc fecit argumenti propositi diversitas. Interpres Somnii,* nemo, nisi Philosophus, esse possit; quippe quo libello universae Philosphiae integritas contineatur; *nullam*, ut Macrobius ipse ait. L. II. c. 17. *de tribus Philosophiae partibus Tullius in hoc somnio praetermisit: nam illa ad virtutes amoremque patriae et ad contemptum gloriae adhortatio, quid aliud continet nisi Ethicae Philosophiae instituta moralia? cum vero vel de Sphaerarum modo vel de novitate sive magnitudine siderum, deque principatu' Solis et circis coelestibus cingulisque terrestribus et Oceani situ loquitur, et harmoniae superûm pandit arcanum, Physicae secreta commemorat; at cum de motu et immortalitate animae disputat, cui nihil constat inesse corporeum, cujusque essentiam nullius sensus sed sola ratio deprehendit, illic ad altitudinemPhilosophiae rationalis ascendit.*" Omnem autem illam Philosophiam tam egregie in iis Commentariis interpretatus est Macrobius, ut, etiamsi praeterea nihil scripsisset, procul dubio, si gloria est vita post mor-

potius Onirocriticam respicere exscriptorem Barthius existimat. In alio Codice vocatur *Onocrisius*, et ad nomen illud interpres ad marginem Codicis haec notavit „ *Onocrisius dictus est q. Somniorum judex: ideo quia ostendit et dijudicat, quae Somnia sint vera et quae aliquid designent, et quae non.*"

mortem, vere nomine suo apud posteritatem frui potuisset.

In Macrobii doctrinae laudem consentiunt aequalium et posterorum testimonia; Flavius Avianus in Praef. ad Fabulas ita ad ipsum scribit: „*Quis tecum de oratione, quis de poëmate loqueretur? quum in utroque literarum genere et Atticos Graeca eruditione superes, et Latinitate Romanos.*" Sed testimonium Aviani, qui fere fuit ipsius aequalis, quemque juvenem Macrobius inducit loquentem in Saturnal. L. I. c. 4. L. VI. c. 7. et L. VII. c. 3. videri possit blanditiis benivolentiam colligere voluisse. Audiatur igitur testimonium Johannis Sarisberiensis, qui est scriptor e seculo XII. philosophus et grammaticus. Sarisberiensis L. VIII. Policrat. c. 10. tale judicium profert: „*Macrobius conspicuus est in sententiis, in verbis floridus, et tanta rerum venustate redundans, ut in institutione convivii et dispensatione Socraticam videatur dulcedinem propinare.*" A Laurentio Valla in L. I. Elegant. c. 13. Macrobius vocatur *curiosissimus in loquendo et reconditissimae scientiae.*

Vixit autem Macrobius iis temporibus, quibus lingua Latina jamjam senescere coeperat; aetas quidem ipsa non certe definiri potest; incidit vero fortasse in finem saeculi IV. non valde extremum. Nam, quemadmodum e Codice Theodosiano L. VI. t. 8. apparet, Macrobius fuit Sacri Cubiculi praepositus sub Honorio et Theodosio Juniore. Regnavit quidem Theodosius in Oriente

usque ad a. 450. sed quum Macrobius hoc munere functus dicatur sub Honorio et Theodosio, intelligendum videtur illud tempus, quo ambo, hic in Oriente, ille in Occidente regnaverunt. Honorii autem regnum cessavit a. 423. Sed et antea, i. e. sub Arcadio et Honorio, Macrobius jam fuerat Praefectus Praetorio Hispaniarum, quemadmodum apparet ex inscriptione legis cujusdam in Cod. Justin. L. I. t. 11. quae lex data est Raven. a. 399. Quodsi igitur hoc anno dignitatem obtinuit Praefecti Praetorio, ipsius natalis incidere debuit in finem saeculi IV non valde extremum. Et hanc ob rem quoque Macrobii aetas a Saxio relata est ad a. 410.

De religione et patria Macrobii dubia res est. Fuit peregrinus: sed quo loco natus sit, non constat. Romanum enim se ipse diserte negat in Praef. ad Saturnal. ubi aequi bonique consuli cupit, *si sub alio ortum coelo latinae linguae vena non adjuvet*, vel, *si in suo sermone Romani oris elegantia desideretur.* Christianis ipsum annumerat Barthius in Adv. p. 2258. ita tamen ut ipse alibi in Adv. p. 1598. fateatur, in Macrobii libris vix unum et alterum ejus rei vestigium reperiri. Spanhemius contra in Dub. Evangel. T. I. p. 533. ipsum Ethnicum fuisse opinatur; cui opinioni assentitur Fabricius in Bibl. Lat. T. III. p. 180. qui et hac de re legendos citat Grotium ad Matth. II. 16. et Huetium p. 789. et Jo. Massonum in Epistola, subjuncta Eduardi Chandleri, Episcopi, libro Anglice edito Lond. 1728.

Sed

Sed Macrobius etsi peregrinus, sive Christianus, sive Ethnicus fuerit, in libris suis res tractat, quae egregie Veterum philologiam et philosophiam illustrant. Conviviorum Saturnaliorum Libri VII complectuntur, haud minus ac Gellii Noctes, res diversissimas, quae tamen omnes suum singulae conferunt ad Veterum scriptorum intelligentiam. Sunt qui putent, Macrobianos Commentarios in Somnium Scipionis esse partem Saturnaliorum, perperam ab illis divulsam. Opinatur sic Barthius ad Claudian. p. 918. et 791. ubi narrat se in membranis manu exaratis antiquissimis hanc invenisse inscriptionem: *Macrobii Theodosii Viri Consularis et Illustris Commentariorum tertiae diei Saturnaliorum liber primus incipit.* Exinde conjicit Barthius, Macrobium non in libros opus illud suum sed in dies distribuisse: singulorum autem dierum operas aliquot libris distinxisse, quorum tertium occuparint hi de Somnio Scipionis Commentarii. Sed, aut ego fallor, aut Barthius nimium auctoritatis tribuit unius Codicis scriptioni et non attendit ad Dialogorum formam, quâ Saturnaliorum libri concepti sunt; in his enim inter se colloquentes inducuntur amici, qui ad convivium convenerant, Vectius Praetextatus, rex mensae, Flavianus, Q. Aurelii Symmachi frater, Symmachus ipse, Caecinna Decius Albinus, Furius Albinus, Eustathius, Nicomachus Avienus, admodum adhuc adolescens, Evangelus, Eusebius Rhetor, Disarius Medicus, Horus et Servius Grammaticus. Fieri potest, ut de tertio et quarto libro, quales

 ho-

hodie sunt, quaedam perierint; sed quominus Commentarii inter alterutrum Saturnaliorum librum intrudendi videantur, satis contradicit diversitas formae, quâ utrumque opus conscriptum est.

Commentarii autem in Somnium Scipionis, qui sine dubio peculiare Macrobii opus sunt, integra oratione conscripti, duobus libris absolvuntur, qui singuli magnitudine superant totum, ut nunc est, Ciceronianum de Rep. volumen.

In Libro Primo ad stelliferae sphaerae cursum et subjectarum septem, sermo procedit; finitur ille liber in Somnii verba *Nam ea quae est media et nona tellus, neque movetur, et infima est, et in eam feruntur omnia nutu suo pondera*, quae sunt in fine c. XVII. ed. Maji.

In Libro Secundo de Musica earum modulatione disputatur; absolvit ille liber reliquam Somnii partem, incipiens, quo prior desierat, a principio c. XVIII. *Quae cum intuerer stupens, ut me recepi, quid? hic, inquam, quis est qui complet aures meas tantus et tam dulcis sonus?*

Uterque liber distinctus est capitibus; prior habet XXII. posterior XVII. Singula capita suum habent titulum, unde fit ut facile videas, quale sit cujusque argumentum quod tractetur. Verba Somnii passim inserta sunt; quae res fecit, ut, quum omnes de Republica libri periissent, Somnium ipsum in Macrobii Commentariis servatum sit.

Quod

Quod ad dedicationem attinet: alloquitur Macrobius filium suum Eustathium, quem L. I. c. 1. esse sibi dicit *vitae pariter dulcedinem et gloriam;* et L. II. c. 1. ipsum esse sibi dicit *luce dilectiorem.* Sed et eundem alloquitur in principio L. I. Saturnaliorum.

De Macrobii artis Astronomicae peritia non judicare possum: hoc scio, quod ipsius opera a recentioribus Astronomis non neglecta sint. Gronovius, in limine editionis suae, prolixa quaedam loca ex Geometria Anonymi Veteris et ex alio MSto Anglicano incerti auctoris, in quibus Macrobius in testimonium citatur et quorum uterque se prodit Commentarios in Somnium Scipionis legisse. Porro frequenter Macrobii mentionem injicit Honorius Augustodunensis, qui floruit sub Henrico Quinto imperatore, ad annum 1120. et in opere de Philosophia mundi L. I. c. 21. L. I. c. 23. L. IV. c. 15. et in opere de Solis affectibus c. 5. in quibus locis praecipue ex Macrobii Commentariis in partes vocantur Libri primi capita 6. 16. et 21. E recentissimis scriptoribus Astronomis, qui de Macrobii doctrina suum judicium protulerunt, excitasse sufficiat Montuclam et Delambre. Montucla igitur Histoire des Mathématiques T. I. p. 492: „*Macrobe étale quelques connaissances astronomiques dans son Commentaire sur le songe de Scipion; mais souvent avec peu de discernement et d'exactitude.*" Delambre Histoire de l'Astronomie Ancienne T. I. p. 299. „*Aurelius Théodose Macrobe était un des chambel-*

lans

lans de l'empereur Théodose. Son nom annonce un Grec, et lui même nous dit que le latin n'est pas sa langue maternelle. Son Commentaire sur le songe de Scipion, renferme quelques notions d'Astronomie. Il écrit en philologue, et nous devons nous attendre à ne trouver dans son Commentaire rien de neuf, rien qui lui appartienne. Mais il peut avoir receuilli quelques idées, prises dans des Traités perdus. Il peut nous apprendre quelques étaient les connaissances qu'on avait à la cour de Rome."

Sed licet Macrobii doctrina parum honorifice laudata sit a recentissimis harum rerum peritis scriptoribus, Macrobiani tamen Commentarii aliquando digni visi sunt, qui una cum Somnio in Graecum sermonem verterentur a Maximo Planude; non a Theodoro Gaza (*), ut quidam opinantur; quam versionem hactenus ineditam in sua bibliotheca habuit Jacobus Cujacius, et cujus saepius meminit Gulielmus Morellius in Thesauro vocum Graecarum, qui in Praef. haec ait: „ *Quod somnium Scipionis Graece translatum, perperam Gazae tribuatur, Veteres Codices Manuscripti testantur: in quibus non modo id Somnium, verum etiam tota Macrobii ejus Som-*

(*) Theodorus Gaza non Commentarios Macrobii sed tantummodo Somnium Graece vertit; eaque versio exstat in editione Ciceronis Aldina et in Sturmiana Argentoratensi in 8. vid. Fabricius Bibl. Lat. T. I. p. 200.

Somnii explicatio Graeca continetur, Maximoque Planudi adseribitur." Et haec versio, quemadmodum Fabricius narrat, reperitur in Bibliotheca regis Franciae, Codice 683. teste Labbeo Bibl. nov. MSS. p. 280. et eadem memoratur in Catalogo MSS. Graecorum Seguierii p. 12. in Celeber. Montefalconii Biblioth. Coisliniana p. 520.

Quae vero in Macrobii operibus leguntur, ea non omnia sunt Macrobiana: sed ipsum plurima e Seneca, Gellio praecipue, tum ex Valerio Maximo, Plutarcho et aliis scriptoribus, etiam quando non nominet, mutuatum esse, viderunt Jacob. Thomasius de Plagio §. 503. p. 244. seqq. Hieron. Mercurial. Var. Lect. L. III. c. 5. et Gulielm. Saldenus de libris p. 167. et 176. seq. quos auctores citat Fabricius p. 182. Neque aliter Muretus ad Senecam de Benefic. L. III. c. 18. „*Totam hanc*, inquit, *disputationem de Servis, num dominis beneficia tribuere possint, partim ex hoc Senecae loco, partim ex Epist. 47. partim ex Valerio consarcinatam Macrobius L. I. Saturn. c. 2. pro suâ venditavit. Sed et ex Agellio et Plutarchi Symposiacis tam multa nullo pudore in septimum librum Saturnaliorum suorum transtulit, ut appareat, eum factitasse eandem artem, quam plerique hoc saeculo factitant, qui ita humani nihil a se alienum putant, ut alienis aeque utantur ut suis.*" Jocose igitur hanc ob rem a Petro Crinit. de Honesta Discipl. p. 554. Macrobius vocatur *homo satis quidem eruditus, sed inge-*

nio maxime ingrato, ac prope impudenti, ut qui tanto aeris alieni cumulo nusquam creditoris nomen profiteatur.

§. 5.

FAVONIUS EULOGIUS. (*)

Praeter Macrobium quoque Somnium Scipionis explicandum sibi sumsit Favonius Eulogius, cujus mentio utrum ante Macrobium, an vero post illum, inserenda sit, non plane liquet. Quum enim nec ille hujus, nec hic illius mentionem ullam injiciat, desunt omnino argumenta, quibus probetur, num Eulogius Macrobio aetate superior an inferior fuisse censendus sit. Saxius in Onom. Lit. P. I. p. 459. facit Eulogium antiquiorem, tribuens Macrobio annum 410. Eulogio annum 396. Ego potius Eulogium putaverim Macrobio fuisse juniorem, etsi fortasse Eulogius non ultra annum 396. rejiciendus sit: sed fortasse minus recte a Saxio Macrobii aetas relata est ad a. 410. quum sal-

(*) Andreas Schottus in Praef. ad Eulog. p. 7. de hujus nomine sic disputat: „*Venio ad Eulogium, de cujus hic praenomine Favonii (quod alibi legere non memini) venit in mentem dubitare an e Fabii vel Flaviani sit corruptum; vel denique Flavii: ut Flavius Vegetius ejus prope aequalis Militarium scriptor dictus est. Mutare tamen religio sit, quod et in Africa, et sequiore illo aevo Romana praenomina, gentiumque ac familiarum nomina, non ad amussim servarentur, quin identidem in alia verterent.*" Caeterum dubitari possit de nomine ipso, Eulogiusne an Elogius scribendum sit. In Augustini editionibus scribitur Elogius; quod sequitur Barthius in Adv. L. II. c. 19. et alibi.

saltem viginti annis prius memoranda fuisset; quo facto, Eulogius habeatur Macrobii aequalis, ipso tamen aliquantum junior.

Eulogius natione fuit Carthaginiensis, quod probatur et ex inscriptione ipsius libri et e testimonio S. Augustini, cujus in arte Rhetorica discipulus fuit: quemadmodum hic narrat in libro de Cura pro mortuis c. XI. „*Carthaginis Rhetor Elogius, qui meus in eadem arte discipulus fuit, sicut mihi ipse, posteaquam in Africam remeavimus, retulit, cum Rhetoricos Ciceronis libros discipulis suis traderet, recensens lectionem quam postridie fuerat traditurus, quemdam locum offendit obscurum: quo non intellecto, vix potuit dormire, sollicitus; quâ nocte somnianti ego illi quod non intelligebat, exposui, imo non ego, sed imago mea nesciente me.*" Titulus libelli est: *Favonii Eulogii, Oratoris almae Kartaginis, Disputatio de Somnio Scipionis, scripta Superio, V. C. Cos. Provinciae Bizacenae.*"

Ex aequalibus, quantum scio, Eulogii mentionem nemo injecit; et vel inter recentiorum seculorum viros doctos pauci sunt qui ipsum legerunt. Hujus rei causa haec est, quod ad seculum usque XVII in MSto latuerit; quo demum tempore e vetusto Codice Gemblacensi primum erutus est ab Andrea Schotto, subjunctusque libro quinto Quaestion. Tullianar. edit. Antw. 1613. Postea repetitus est a Graevio, subjunctusque Ciceronis Officiorum editioni a. 1688. Barthius tamen, qui fere nullum ex antiquis scriptoribus intactum

reliquit, etiam ad Eulogii libellum diligentem manum admovit: non dubitat ille in Adv. L. VII. c. 16. Favonii disputationem vocare *aureolum libellum. Qui*, ita pergit, *eo carior nobis esse debet, quo pauciores hujus generis superstites ex immensâ clade barbarorum seculorum retinere potuimus. Nam si Macrobium, Capellam, Boëthium, Cassiodorum demas, unde Latinorum literis haec materia illustrari possit, vix unae alteraeque plagellae supererunt.*" Vereor tamen, ne a Barthio nimium laudis tributum sit huicce scriptiunculae: quum auctor ipse manifeste declaret, quam parum operae in ipsam a se consumtum sit. In Epilogo partis prioris ait: *Habes de numeris quod sine libris in agello potui reminisci*, et in Epilogo partis alterius ait: *Scio, me, Vir doctissime, reprehendi posse in hâc temeritatis audaciâ, qui haec jam diu solis* (leg. sciolis) *abolita, non meditatâ sed tumultuariâ lucubratione digesserim. Sed habeant alii scientiae gloriam, mihi pro defensione sit studio tuo paruisse.*" (*)

E titulo, quem Schottus in Codice invenit, videmus ipsam disputationem scriptam esse Superio, V. Cl. Cos. Provinciae Bizacenae. Hic vero quis fuerit, apud neminem, quantum scio, memoriae proditum est. In disputationis praefatione vocatur *Vir Clarissimus* et *sublimis* tum in Epi-

(*) Sine dubio *solis* corruptum est. Andr. Schottus conjicit *scholis abdita* vel *obolita*. Rectius Barthius l. c. *sciolis*; cujus et recepimus verborum transpositionem. In editis enim est *non tumultuariâ sed meditatâ*.

Epilogo *vir doctissimus.* Caeterum de provincia Bizacena, quae intelligenda sit, exponunt auctores, quos citat Barthius in Adv. L. V. c. 7. Si quid vero de origine et consilio hujus disputatiunculae hariolari licet, conjecerim ipsam conscriptam esse in gratiam Superii, qui fortasse, quum Somnium non intelligeret, rogaverit Eulogium, ut sibi qualemcunque interpretationem mitteret. Hanc conjecturam suadere videtur et externa opusculi brevissimi forma, et tempus, quo ipsum conscriptum narratur. Nisi enim ex alius rogatu haec scriptio suscepta esse dicatur, quare, quaeso, confici illa debuit ab Eulogio, quum in agro degeret et privatus esset libris (*), qui profecto ad hujus generis scriptionem perquam fuissent necessarii? Et vero etiam, ni fallor, hanc conjecturam confirmant verba, quibus Eulogius in fine disputationis Superium alloquitur, *habeant alii scientiae gloriam, mihi pro defensione sit tuo studio paruisse.*

Eulogii Disputatio duas habet partes: altera exponit doctrinam numerorum ad Philosophiam translatorum, altera agit de coelestium orbium cantu.

Ope-

(*) Eulogius scripsit hanc disputationem quum in agro degeret et sine libris esset. Hoc tamen non prohibuisse videtur quominus memoriter aliorum scriptorum, inprimis Virgilii, loca excitaret. Latet etiam in hoc opusculo fragmentum Varronis, quod, notante Barthio Adv. L. VI. c. 6. non relatum est ab iis qui Varronis fragmenta collegeruut.

Operae pretium duco ad hunc locum inserere ea, quae me pro sua humanitate docere voluit Vir Doct. J. J. de Gelder, qui de Eulogianae disputationis argumento a me consultus, haec rescribere voluit. „ Quid de Eulogio sentiam, rogas? — Quoniam sine doctrina numerorum ad „ Philosophiam translatorum, cujus disciplinae „ originem recte a Pythagora repetit, Somnium „ Scipionis vix possit intelligi, eam pro suo „ captu explanare curat Eulogius. Primum igi„ tur quid sit numerus explicat. — (Hoc tamen „ utrum recte fecerit nec ne, vid. Theon de A„ rithm. cap. III. et IV. p. 25. seq.) — Tum in„ dicat, quid differant Monas et numerus p. „ 439. Porro, usque ad p. 442. duadis, terna„ rii, quaternarii, quinarii, senarii et septena„ rii, explicat naturam, i. e. rationem illustrat, „ qua illos numeros in philosophiam conferre so„ lebant philosophi, Pythagorae et Platonis secta„ tores. Deinceps p. 142 — 144. de octonario nu„ mero pauca dicens, quaedam adjungit de no„ venario. Sed quae ab Eulogio huc usque dicta „ sunt, parum differunt ab iis, quae in eandem „ rem disputavit Theon Smyrnaeus de Mus. cap. „ 40 — 50. p. 155. et Auctor Theolog. Arithm.

„ Sequitur altera pars Commentarii Eulogiani „ p. 444 — 447. de coelestium orbium cantu, „ In hac parte dictiones Musicae explicantur, „ ita ut, quae dicta sunt, mox ad Harmoniam or„ bium coelestium traducantur, quae cantum δὶς „ διὰ πασῶν efficit, vel, (ut nostri Musici loquun„ tur.)

„ tur) quae tonos usurpat, qui duabus instru-
„ menti Musici *octavis* comprehenduntur.

„ Qui recte de Eulogio judicare velit, sedulo „ conferat ejus Commentarium cum Macrobio, cum „ Plutarcho de animae procreatione e Timaeo, „ Theone de Musica, et auctore in Theologume- „ nis Arithmeticae. Nimio sive brevitatis studio, „ sive librorum defectu impeditus, narrat qui- „ dem Eulogius, quid illi numeri significent, sed „ parcius rationes aperiuntur, quibus efficiantur „ et alii originem ex aliis trahant, tum etiam cur „ illam in philosophia vim acceperint, quod re- „ liqui hi interpretes egregie confecerunt." Hucusque Doct. de Gelder, cui pro accurata hacce notitia justas gratias habemus.

Caeterum praeter Commentarium, sive Disputationem de Somnio Scipionis, an plures libros scripserit Eulogius, dubitari licet. Barthius quidem in Adv. L. II. c. 19. non dubitat, aiens: „ *Favonius Elogius, perquam exactus scriptor, cujus utinam ad nos plura venissent monumenta quam brevis illa Somnii Scipionis enarratio, cum colligamus ex illo opusculo plura alia ipsi composita.*" Sed haec Barthii sententia haud scio an ex Eulogii verbis probari possit, quum Eulogius modo dicat se alios libros compositurum; sic enim ait: „ *Has igitur rationes, quibus supra positi viri* (sc. Scipionis) *vita perficitur, Arithmeticis approbationibus explanantes, prudentiae tuae, Superi, Vir Clarissime atque sublimis, non ut novas ignotasque narramus, sed in recordationem qua pos-*

possumus commemoratione reducimus. Quae si doctis auribus tuis placere pervidero, ad alia quoque audacius, quae jubere dignaris, operam stylumque convertam."

§. 6.

ANICIUS MANLIUS SEVERINUS BOETHIUS.

Non est praetereunda hoc loco Boëthiani Commentarii commemoratio, qui licet a paucis legatur, egregiam tamen doctrinae, quae in ipso conspicitur, commendationem mereri videtur. Cum enim Ciceroni id praecipue in Topicis fuerit propositum, ut Topica Aristotelis, obscuriora illa et difficilia, ita latine illustraret, ut magis facilia et jucunda fierent intellectu, nemini profecto, praeterquam Boëthio, aptius ista provincia demandari potuisset, interpretandi ea ipsa Topica, qualia a Cicerone relicta essent. Omnes enim illos Graecos scriptores, quorum accurata lectio perquam necessaria et utilissima ducitur interpreti Ciceronianorum Topicorum, quales sunt Aristoteles Philosophus, ut et Pythagoras Musicus et Ptolemaeus Astronomus, et Nicomachus Arithmeticus et Euclides Geometra et Plato Theologus et Archimedes Mathematicus, eos omnes Boëthius, teste Cassiodoro, Latine loquentes ita Latio stitit, ut Athenarum exuviis patriam docte opulentam reddiderit. Judice Vossio de Poët. Lat. c. V. p. 63. „*Boëthius vir fuit*

fuit Latine et Graece doctissimus, in omni disciplinarum genere excellens, quoque Roma a Varronis temporibus non habuerit undecunque doctiorem. Quantum idem carmine valuerit, ostendunt libri quinque de Consolatione Philosophiae, quos exsul Ticini scripsit. Omnino nihil in poësi venustius habuit, vel illud aevum, vel etiam quod proxime antecessit" Vossio adsentitur Barthius Adversar. L. XVII. c. 13. et L. XXIV. c. 15. „ *Severini Boëthii ingenium neque ante se multos, neque post se aliquem toto Romani Imperii tempore habuit similem; adeo ei viro cum summa disciplinarum atque gravissimarum cognitione, etiam elegantiores Musae omnem suum favorem tradidere. — Videas ejus σύγχρόνους, omnes a nativo flore Latinitatis in adfectatae elegantiae numeros abeunt; Flumen Romani sermonis apud hunc fere solum remansit."* Non sine causa vero cum Boëthio vetus Romanorum eloquentia desiisse perhibetur, quamobrem scite intervallum illud temporis a Boëthio usque ad Petrarcham in Rolandi Maresii Epistolis L. II. p. 532. vocatur *interregnum ac velu literarum deliquium.*

De Boëthii aetate non est quod multum quaeramus: sufficiat excitasse testimonium Procopii L. I. de Bello Gothorum c. 11. „ *Symmachus et hujus gener Boëthius, nobilissima stirpe majorum, Senatus Romani facile principes erant, consulari uterque dignitate justitiae et Philosophiae opinione atque studiis, primi ae-*

tatis, multorum egentiae atque oppressioni, tam civium quam exterorum, succurrerant; Hi virtute ad summum honoris culmen provecti, teterrimo cuique exosi erant: quorum consiliis astuque et delatione Theodoricus captus, ut rerum novarum molitores, utrumque peremit, bonis hastae subjectis." Regnavit autem Theodoricus usque ad annum 526. quo tempore Ostrogothorum imperium pervenit ad Athalaricum. Biennio ante mortem Boëthius Ticinum in exilium missus fuerat; cujus exilii duobus fere saeculis postea, id est, circa tempora Caroli Magni, in carminibus suis meminit Theodulphus Aurelianensis L. IV. carm. 9.

„*Ipse Severinus magna est dejectus ab urbe,*
Consul Romana clarus ab arce procul."

Antea autem, quam per malas aulicorum hominum artes de summa dignitate dejectus esset, illam, quâ apud Theodoricum valebat, gratiam, tum et consularem dignitatem fortiter tuitus esse videtur, quippe qui Romanam Jurisprudentiam egregie callebat. Hujus rei specimina adsunt in eo ipso Commentario, de quo loquimur, quae hic illic diligenter notavit doctus interpres Jurisprudentiae Tullianae in Topicis expositae Franc. God. van Lynden p. 112. 125. 129. 132. et alibi.

Boëthii Commentarius hoc habet sibi proprium, ut in ipso non adeo verba auctoris explicentur, quam quidem sententiae; quales enim in Asconio, in Servio, Donato et aliis reperiuntur

tur quaestiones, sive de lingua et loquendi genere, sive de constructionis forma, sive de universa antiquitate agitatae, hujusmodi quaestiones in Boëthiano Commentario non reperiuntur. Quumque Boëthius in hocce Commentario, se Philosophum praestiterit, non Grammaticum, frustra quoque in ipso quaeres aliorum scriptorum excitationem, quemadmodum in aliis Commentatoribus saepe frequens et abundans est; quibus exinde laus nata est; quâ caret Boëthius, servatorum fragmentorum ex iis scriptoribus, quorum opera, vel et nomina, absque eorum commemoratione plane interiissent. Universa ratio hujus Commentarii et consilium aperitur in eleganti praefatione ad Patricium, cui libellum misit: ubi Boëthius ita loquitur: „*Exhortatione tua, Patrici rhetorum peritissime, quae et praesentis honestate propositi, et futurae aetatis utilitate conjuncta est, nihil antiquius existimavi. Cui muneri libentius aequievi: non quod ad instruendum te, Commentarios in M. Tullii Topica laborare me crediderim: ridiculus quippe forem si Minervam docere vellem, ut ajunt, literas: sed ut ex disciplinarum liberalium sumptum penu, nostrae apud te semper pignus amicitiae permaneret. Quod enim munus ex animo diligentibus, jucundius inveniri potest, quam quod ipsius animi partes format et instruit? Nam cetera fere caduca, imbecilla, labantia, et, si ad fortunae vicem spectes, pene semper aliena sunt. At vero opulentiam literarum nec praesens imminuit*

 ae-

aetas: earumque authoritatem ipsa etiam cuncta conficiens auget potius et confirmat vetustas. Accipe igitur opus non efficientiae securitate, sed amicitiae praesumtione susceptum: apud quam nescio quonam inter suos pacto etiam garrire non dedecet: simul quia praelato a nobis munere, cum tuorum aliquid postulavero, injurius fueris, si negabis. Sed cum in M. Tullii Topica Victorinus, rhetor plurimae in disserendi arte notitiae, commenta scripserit: non me oportuisset melioribus forsitan attentata contingere, ni esset aliquid, quo se noster quoque labor exercere atque parare potuisset. Quatuor enim voluminibus Victorinus in Topica conscriptis, eorum primo in declarandis tantum libri principiis occupatur: addit etiam, si qua in eodem volumine praedicenda fuisse perpendit: ut ab exordio voluminis Topicorum, quod est, Majores nos res scribere ingressos, Trebati, *usque ad eum locum qui est* [in fine c. 1.] Sed jam tempus est ad id, quod instituimus, accedere, *primi voluminis Victorini expositio terminetur. Secundo volumine de judicandi atque inveniendi Dialectioae partibus et de locorum atque argumenti definitione pertractat: ut ab eo loco Topicorum, qui est* [c. 2.] Cum omnis ratio diligens disserendi duas habeat partes, unam inveniendi, alteram judicandi, *usque ad eum locum, qui est* [in medio c. 2.] Itaque licet definire locum, esse argumenti sedem. Argumentum autem rationem, quae rei dubiae faciat fi-

fidem, *secundi libri Commentariorum explanatio subsistat. Tertius vero atque quartus, discretionem locorum inter se, eorumque exempla multiformiter persequuntur: ita ut tertius quidem Tulliana sibi de jure proponat exempla: quartus vero eosdem locos per alias rursus similitudines monstret, ex Virgilio vel Terentio poëtis: oratoribus, Cicerone et Catone: ut quod praeceptis ostenditur, exemplis collucescat, neque ab eo loco qui est in Topicis* [in medio c. 2.] 'Sed ex his locis, in quibus argumenta inclusa sunt, *expositio progressa, eum transcendit locum, qui est* [ad finem c. 4.] Valeat aequitas, quae paribus in causis paria jura desiderat. *Quanta vero pars reliqua Topicorum sit, ipsius voluminis magnitudo demonstrat, quam Victorinus neque attingit, neque attingere potuisset ita rebus minimis immoratus, nisi opus multa librorum pluralitate distenderet. Nos vero et hanc ipsam particulam, quam Victorinus attigit, diligenter, ut possumus, aggrediamur: et longius expositione progressi, cum Topicorum habemus fine consistere.*"

Boëthianus Commentarius sex libros habet, qui singuli Ciceronianorum Topicorum volumen facile magnitudine aequant.

In libro primo Boëthius de Topicae facultatis ratione pertractat, postquam prooëmium, quo ad Trebatium Tullius utitur, paucis absolvit; procurrit hic liber usque ad locum, qui est

(c. 2. in f.) *Locuples enim assiduus, ut ait Aelius, appellatus ab asse dando.*

Liber secundus continet proprios locos, eorumque exempla; incipit a c. 3. pr. *Ducuntur etiam argumenta ex his rebus, quae quodammodo affectae sunt ad id, de quo quaeritur.* et finitur in verbis (c. 5. pr.) *Sed quoniam avidum hominem ad has discendi epulas recepi, sic accipiam, ut reliquiarum sit potius aliquid, quam te hinc patiar non satiatum discedere.*

In libro tertio agitur de locorum vi atque ordine, deinde explicatur Ciceronis disputatio de definitionibus, quae incipit a c. 5. *Quando ergo unusquisque eorum locorum* etc. et finitur ad c. 7. in f. *Quod ad definitiones attinet, hactenus: reliqua videamus.*

In libro quarto fit transitus ad partitiones, et explicatur Ciceronis doctrina de partium enumeratione et quomodo hac in argumentationibus utendum sit. Incipit hic liber a c. 8. *Partitione autem sic utendum est*, et procurrit usque ad finem c. 12. *et quidquid repugnat, id ejusmodi est ut cohaerere numquam possit.*

In libro quinto Boëthius agit de septem conditionalibus Syllogismis et inquirit quae eorum natura sit et propositionum contextio. Incipit a c. 13. pr. *Cum tripertito igitur distribuatur locus hic* etc. et procurrit usque ad ea verba, quae sunt in medio c. 17. *ut ea quae voluntaria sunt, aut necessaria interdum, aut certe ignorata videantur.*

In

In libro sexto Boëthius disputat de tota locorum ratione, deque argumentatione, ac de quaestionibus et propositionibus, earumque terminis. Incipit a c. 17. m. *Toto igitur loco causarum explicato* etc. et procurrit ad eum usque locum ubi Cicero de concursione agit, id est usque ad medium c. 20.

Postrema Topicorum pars, inde a medio capite 20. *Hujus etiam generis est fama vulgi quoddam multitudinis testimonium*, caret Commentario; sed mihi persuadere non possum hanc partem a Boëthio intactam relictam esse. Videtur igitur periisse liber septimus, in quo explicita fuerit pars illa postrema libelli Ciceroniani. Et hoc ita fuisse, ne quis dubitet, excitemus ipsius Boëthii locum ex opere de Differentiis Topicis L. I. ubi dicit: „ *Sed de tota divisione communiter disseremus, locorum tantum, ex quibus argumenta nascuntur, definitiones, exempla, differentiasque colligentes: singula vero pro qualitate operis diligentius in his octo voluminibus expedita sunt; quibus Aristotelis Topica in latinam vertimus orationem, vel his Septem, quibus Marci Tullii Topicis lucem plenae expositionis infudimus.*"

Boëthiani aevi ingenium quale fuerit et quale de suo libro judicium exspectaverit, significatur in Praef. ad L. II. „ *In tam difficillimi operis cursu non sum nescius, mi Patrici, quin labor hic noster, quem te adhortante suscepimus, dum judicio multitudinis imperitae aut elevatur,*

tur, aut premitur, facile variis reprehensionibus mordeatur. Nam et quibus hoc totum disserendi displicet genus, velut supervacaneum studium familiari pravis mentibus cavillatione despiciunt. Et qui maximum hujus scientiae fructum putant, sua ceteros segnitie metientes, tanto nos operi pares esse non aestimant. Quorum quidem priores, si non invidia laboris alieni aestimationem premunt, sed reprehensioni judicioque consentiunt: nullo modo ferendos esse puto. Multoque in me libentius detorserim pravae opinionis invidiam, ac nostris eos diffidere viribus facillime patiar potius, quam tantae disciplinae calcare rationem. Sed proh divinam atque humanam fidem, quae est haec hominum pravitas? quae tantae est imprudentiae caecitas? ut pene sua sese ipsi confessione condemnent. Nullus est enim qui se videri nolit peritissimum disserendi: quin etiam objectare ipsi aliquid, et resolvere objecta conantur: et si facile id factu est, cuncti ad scientiam logicae disciplinae, velut ad communia quaedam sapientiae lucra concurrerent. Jam vero quid absurdius fingi potest, quam quod probabilibus, ut ipsi existimant, argumentis, inutile studium dialecticae nituntur astruere? Quid enim convenit disserendi artem disserendo pervertere, ut cujus affectes opinionem, ejusdem despicias veritatem?" Et ad eundem modum de imperita multitudine quaeritur in Praef. ad L. VI. „*Fore quosdam,*

dam, Patrici Rhetorum peritissime, non dubitaverim, qui hunc in Topicis altiorem ex philosophia tractatum, varia obtrectatione reprehendant: quia inter logicam disputationem, physicam interposuerit. Ii vero sunt, vel quibus hoc totum philosophari displiceat: vel qui in argumentorum locis naturales admisceri causas oportuisse non existimant, cet. Sed quam modeste Boëthius de se ipse sentiat et quantopere difficili hujus scriptionis muneri se fere imparem judicet et simul imperitae multitudinis judicium refellat, operae pretium est cognoscere ex Praef. ad L. IV. „ *Explicare non possum, mi Patrici, quantas saepe in difficillimi operis cursu vires afferat amicitiae contemplatio: cum et iis studiosius componamus, quos reposito penitus amore diligimus, et placere cupientibus multa sese rerum copia subministret. Huc accedit, quod ut quaeque in mentem venerint, injudicata, atque etiam incastigata promuntur; quandoquidem apud cari pectoris secretum nihil est periculi proferre quod sentias. Est igitur mihi, cum tuam benevolentiam specto, pronum omne, atque ut ita dicam, voluptarium quod in tuae praescriptum jucunditatis impenditur. Sed cum memet ipse perpendo, vereor ne imparato muneri par esse non possim, et deficientis culpa in adhortantis cedat injuriam. Quo fit, ut tibi etiam atque etiam providendum sit, ne tuis ipse moribus emendatus, nostri alicujus erroris sarcinam feras. Nosti oblatrantis*

 mor-

morsus invidiae: nosti quam facillime in difficillimis causis livor judicium ferat. Quaeso igitur extremam nostro operi manum, communis negotii studiosus, imponas: abundantia reseces, hiantia suppleas, errata reprehendas; sis postremo nostri laboris, tuaeque adhortationis assertor: cum praesertim securum me peractum reddat officium: te amici pudor dignus possit convenire, si displicet."

Quod ad Patricium attinet, cujus nomini Boëthius hosce libros inscripsit, fuit ille rhetoricae artis peritissimus, Boëthii aequalis et familiaris, atque a Paulo Diacono habetur simul cum Symmacho et Boëthio trucidatus esse, quemadmodum patet e Cassiodoro qui ad a. 521. haec scribit: „*Quomodo illi duo a Theoderico sint occisi, superius* (i. e. ad a. 508.) *ex Procopio narravimus. Sed id postea factum. Paulus Diaconus vero ita inquit: « Theodericus rabie suae iniquitatis stimulatus, Symmachum exconsulem et patricium et Boëthium senatorem et exconsulem, catholicos viros, gladio trucidavit."*

Caeterum, praeter Commentarium huncce in Topica Ciceronis, Boëthius quoque scripsit Libros Quatuor de Differentiis Topicis, qui editi sunt Parisiis a. MDXXXVII. et hos quidem scripsisse videtur post absolutum Commentarium in Ciceronem, quippe cujus mentio in ipsis fiat, tum loco quem modo excitavimus, tum in fine L. IV. „*Marcus Tullius Topica non eo modo, quo de ipsis disputari possit, disseruit: sed quem-*

quemadmodum rhetoricae facultatis argumenta ducerentur, quod in iis Commentariis diligentius expedivimus, qui a nobis in ejusdem Ciceronis Topica conscripti sunt."

Absolvimus commemorationem de antiquis Ciceronis interpretibus, quorum quidem opera hodie supersunt. Restat inquirendum, num praeter hos alii quondam fuisse memorentur, qui in interpretando Cicerone peculiarem operam posuerint; quorum lucubrationes injuriâ temporis vel perierint vel in Bibliothecarum pulvere latere dicantur. Angelus Majus quidem nequaquam dubitat quin plures aliquando fuerint: sed testimonia, quae hanc in rem excitat, meâ quidem sententiâ, non satis diligenter excussisse videtur. „*Multi*, inquit ille, *veteres eruditi Orationes Ciceronis scriptis Commentariis illustraverunt, quos inter videtur Tullius ipse auctor, cui rei fidem faciunt Asconius [ad Orat. in toga candida] Quintilianus [Instit. X. 7.] atque Diomedes [in Putschio p. 365. 45.] — Vulcatii Commentarios in orationes Ciceronis D. Hieronymus memorat [L. I. contra Rufin. edit. Veron. T. II. p. 472.] — Caprum Agroetius [in Putschio p. 2266. 14.] in commentando Cicerone praecipuum vocat: quod recte ne an secus dictum sit, amisso Capro, judicare non possumus. Et quidem Capri Commentarios D. etiam Hieronymus no-*

nominat [*L. II. contra Rufinum p. 497.*] — *Denique et praedictus Asconius alios interpretes haud raro indicat orationum Ciceronis,* [*ad Divin. in Verr. IV. VII. X. XI. Act. I. c. VI. VIII. Lib. II. in argum.*]. *Sed enim ea cuncta scripta perierunt.*" Hucusque Majus; quem testimonia, quae pro sua opinione affert, non ubique satis diligenter excussisse putamus. De singulis peculiariter, pro argumenti gravitate, operae pretium est disputare. Dicemus itaque primum de Tullio ipso, tum de Capro, (de Vulcatio enim supra jam vidimus) denique de Interpretibus ante Asconium.

§. 7.

Tullius ipse Interpres Orationum suarum.

M. Tullius Cicero ubi a Majo perhibetur suas ipse Orationes scriptis Commentariis illustrasse, vereor ne sagax novarum rerum repertor erraverit, vel adeo videtur non satis cogitasse quales libri intelligendi sint illi Commentarii, quorum mentionem faciunt Asconius, Quintilianus et Diomedes, quos ille testes huic rei fidem facere contendit. In Asconii enim, et Quintiliani testimoniis, meâ quidem sententiâ, non alii libri significantur, quam quales a Cicerone confici solebant, antequam orationem haberet, ad causae dispositionem et memoriam, qui rerum summas et praecipua accusationis vel defen-

fensionis capita complectebantur. Cicero enim, ut notum est, orationes suas non de scripto pronunciare solebat, sed Graecorum potissimum Oratorum consuetudinem secutus est, qui quidem praecipua capita *ἐν τύποις*, uti illi loquuntur, vel *ἐν ὑπομνήμασι* notare, tum et orationum Exordia scriptis consignare solebant, reliquam vero orationem ex tempore pronuntiabant. Hinc, quod non raro accidit, si quae orationes, ad quas habendas oratores praecipua jam capita notaverant, sive propter reipublicae motum sive propter comitia, in longius tempus differrentur, vel plane non haberentur, hae dicebantur *ἐν τύποις* vel *ἐν ὑπομνήμασι καταλελεῖφθαι*, quemadmodum docte explicuit Taylorus ad Demosthenem in Apparatu Reisk. Vol. I. p. 331 et 561. citatus ab Heinrichio l. l. p. 14. In hujusmodi autem Commentariis, facile, ut opinor, fatebitur Majus, orationes ipsas non fuisse illustratas, quandoquidem hae nondum scriptae, nedum editae essent.

Et tales libros significari ab Asconio, quisque sibi facile persuaderi patietur, qui Asconii locum paulo diligentius intueri velit. Memoratur enim in isto Asconii scholio ad Orat. in toga candida p. 145. Fenestellae opinio, qui existimabat Catilinam a M. Cicerone defensum fuisse, quum hic Torquato et Cotta Coss. ex Africa reversus a P. Clodio adolescente repetundarum accusatus esset: quod addubitat Asconius, argumentis ex hac ipsa contra Antonium et Catilinam habita oratione ductis; postremo haec addit: „*Praeter-*

terea movet me, quod, cum sint Commentarii Ciceronis suarum etiam defensionum, Commentarium tamen hujus defensionis aut principium nullum inveniam. Itaque puto non defendisse, sed tantum de defendendo cogitasse." Significat igitur Asconius non hujusmodi Commentarios, quibus Cicero suas ipse Orationes illustravit, sed vero libros, in quibus ille, ubi orationem habiturus esset, maxime necessaria et utique orationis Exordium scripto consignare solebat.

Et vero nihil plane aliud docet locus ille Quintiliani ex L. X. Inst. c. VI. Hic enim, ubi fuse disputatum est de facultate dicendi ex tempore, expositumque quam sit utilis illa facultas et necessaria, tum quomodo comparari, conservarique possit, haec tandem addit Quintilianus: „*Plerumque autem multa agentibus accidit, ut maxime necessaria, et utique initia scribant: cetera quae domo afferunt, cogitatione complectantur, subitis ex tempore occurrant. Quod fecisse M. Tullium Commentariis ipsius apparet.*" Dicit igitur Quintilianus Ciceronem non semper integras orationes ex tempore pronuntiasse, sed interdum, ubi multa ageret, praecipua capita et utique Exordia scripsisse; illudque potissimum ex ipsius Commentariis apparere, id est, ex iis ipsis libellis, quos ad praesens orationis habendae tempus aptaverat.

Restat locus Diomedis p. 365. 45. ex quo Maji opinio nihil quidquam magis proficere videtur, quam ex Asconii et Quintiliani locis. Diomedes enim, ubi dixerat verbum *vendo* in passiva forma

ma facere *veneo*, haec addit: „*Est tamen apud Veteres* veneor *et* venditus sum, *ut apud Plautum* [fragm. incerto Tom. III. p. 589. edit. Bothii.] « *Ego ne illi venear.*" *Titianus etiam de agricultura primo:* « *Patrem familias vendacem magis quam emacem expedit esse; nam id melius emitur quam venditur.*" *Cicero Causarum XIII.* « *Re vendita iterum emta.*" *unde manifestum fit* venita *non dici, sed aut* venundata *aut* vendita." Exinde si Majus vult probari, Ciceronem suas ipsum Orationes interpretatum esse, manifeste prodit se Diomedis verba non recte intellexisse. Facile autem apparet quomodo in istum errorem induci potuerit: putavit ille fortasse ita Ciceronis locum in Diomede legendum esse: *Revendita. iterum emta:* ita quidem, ut alterum alterius interpretamentum videretur. Sed Majum non latebat, nusquam a Cicerone usurpari verbum *revendere;* et tum quoque *revendere* non significare *iterum emere*, sed *iterum vendere*, qua significatione hoc verbum a Juliano et Ulpiano passim usurpari Lexica docent.

§. 8.

Flavius Caper.

Flavium Caprum non dubitanter Majus refert inter antiquorum Ciceronis interpretum numerum; equidem, quin hic insignem aliquando operam posuerit in interpretandis Veterum scriptis, nullus dubito, et satis indicavi, ubi de Plauti, Terentii et Asellionis interpretibus ex-

expositum est; num vero idem ille merito sibi locum vindicet inter Ciceronis interpretes, rem potius esse dicam admodum dubiam. Non enim tanti aestimo indicium Agroetii, quod a Majo provocatum est. Agroetius in Epistola, praemissa libello de Orthographia et Prop. et Differ. Sermonis, ed. a Putschio p. 2265. ita scribit ad Dominum Eucherium Episcopum: „*Libellum Capri de Orthographia misisti mihi: haec quoque res proposito tuo et moribus tuis congrua est, ut quia scilicet nos in hujus vitae actibus corrigere vis, etiam in scribendi studiis emendares. Nihil ergo quod in nobis est, alienum a castigatione tua credis; omnia nostra etiam quae dictu parva sunt, sollicita indage rimaris, a vivendo ad scribendum, ab animo ad manum, a corde ad articulum pervenis. Hoc est vere summum sacerdotem Dei esse, commissos sibi homines, ut ipsi dicitis, et secundum spiritum imbuere, et secundum literam perdocere. Huic ergo Capri libello, de Orthographia et proprietate ac differentia sermonum, quaedam adjicienda subjeci; non quod vir tantae peritiae aliquid praetermiserit, tam multis praesertim literarum operibus celebratus, qui in commentando etiam Cicerone praecipuus: sed quia nos difficilia putamus, quae ille ut facilia neglexit: Ego autem credidi haec ambigua aliquantis videri, quia mihi obscura frequenter fuissent. Ad te hoc igitur opus mittitur, in quo laborabis plurimum, cui necesse est emendare ipsum, qui aliquid emen-*

emendare praesumsit. Donabit divina pietas, ut qui scriptum abs te observare volumus, etiam scriptum servare tuum possimus. Vale memor nostri, decus et praesidium meum!"

Viderit Agroetius ipse, quo nomine Caprum vocaverit *in commentando Cicerone praecipuum*; nos aliorum testimonia requirimus, quae illam rem plenius affirment. Et Hieronymi quoque testimonium, mihi quidem non sufficit: memorantur ab illo *Capri Commentarii*, hoc fateor; sed, ut supra diximus, p. 72. est hoc maxime dubium, quodnam Capri opus hoc nomine significetur.

Hieronymi locus est hujusmodi in L. II. contra Rufinum p. 597. „*Si quaestiones de animae statu in urbe commotae sunt, quae est ista querimonia vel querela, quae utrum recipi debeat, Episcoporum judicio relinquitur? nisi forte quaestionem et quaerimoniam idipsum significare putat: quia in Capri Commentariis hujusmodi figuram reperit.*" Equidem, quod supra, p. 104. dixi de Capri commentariis in Terentium, idem valere opinor de Ciceronis interpretatione; suspicor itaque Caprum non data opera Ciceronem commentariis illustrasse, sed subinde in libris *de Latinitate* de plurium auctorum locis disputasse.

§. 9.

Interpretes ante Asconium.

Aliquanto veriorem existimo Maji opinionem de Interpretibus ante Asconium. Majus enim, quod, quantum scio, nemo ante illum animadvertit, ubi Asconium editum legeret, vidit hic illic fieri mentionem aliorum interpretum. Hi autem, quandoquidem non nominatim memorentur, nec Majus hariolari voluit, quinam fuerint, nec quisquam, ut opinor, in tanto Veterum silentio, temere hariolari audebit. Asconii testimonia, quae Majus hac in re citavit, pleraque sunt ex Commentariis ad Divinationem in Verrem, tum duo ex Commentariis ad Actionem primam, et unum ex argumento L. II. Operae pretium duco ea ipsa loca integra exhibere:

ad Divin. in Verr. c. IV. DUO CRIMINA VEL MAXIMA. *Syracusanorum autem crimina alii etiam de Heraclii bonis, quae cum palaestritis partitus Verres est: et de Cleomenis Navarchi flagitio, et de aliis multis rebus interpretantur.*

paulo infra. UT OCULIS JUDICARE POSSITIS. *Hoc quidam leviter a Cicerone dictum et neoterice putant: sed aptum est asseverationi.*

ibid. c. VII. CUJUS EGO CAUSA LABORO. *Inepti sunt homines, qui hanc clausulam no-*

notant, ut malam: cum sit ex spondeo et bachio de industria durior ad exprimendam sententiam posita, more Ciceronis.

paulo infra. A QUADRUPLATORIBUS. *Quadruplatores delatores erant criminum publicorum: in qua re quartam partem de proscriptorum bonis, quos detulerant, assequebantur. Alii dicunt, Quadruplatores esse eorum reorum accusatores, qui convicti quadrupli damnari soleant, ut aleae, aut pecuniae gravioribus usuris foeneratae, quam pro consuetudine: aut ejusmodi aliorum criminum.*

ibid. c. X. QUAERITUR SICILIA TOTA. *Inepte quidam mirantur, cur haec Tullius in accusando Verre non objecerit Caecilio, et multa alia: et non intelligunt haec ad tempus commode adjungi, quae victo Caecilio non sunt necessaria.*

ibid. c. XI. SUNT ALIA MAGIS OCCULTA FURTA. *Inepte a quibusdam quaeritur, quae sint: nulla sunt enim: sed oratorum est, neque minuere laudes, vel crimina, neque ostendere.*

ad Act. I. c. VI. REDEMPTIO EST HUJUS JUDICII FACTA. *Sic quidam accipiunt, quasi hoc dicat Cicero, corrupti sunt isti judices.* cet.

ibid. c. VIII. A QUODAM SENATORE AD EQUITEM ROMANUM. *Horum nomina quidam*

dam inepte quaerunt: quasi certum sit, quod dicitur. Itaque suspicantur senatorem alii Crassum, alii Hortensium.

paulo infra. EQUITEM ROM. *Alii neminem proferunt; Alii Publicium quemdam, temporibus illis in dividenda pecunia populo famosissimum.*

ad Argum. L. II. *Incipit autem a laude Siciliae, et egreditur ad crimen Dionis, deinde Sosippi et Epicratis: sed de jure Siculorum everso frustra quidam Ciceronem reprehendunt, quod non inde coeperit.*

Haec quidem loca sunt, quae Majum suspicari fecerunt, fuisse jam ante Asconium aliquos, qui Ciceronem interpretati esse videantur. Et revera manifestum est, Asconium in iis locis aliorum hominum interpretationes retulisse; hi vero, num data opera Commentarios scripserint ad illustrandum Ciceronem, an vero in aliis scriptis, aliud dum agerent, subinde istas animadversiones immiscuerint, non immerito dubitare posse videmur. Sunt vero praeterea et alia loca in Asconii Commentariis, ubi aliorum opiniones et interpretationes vel memorantur vel refutantur. Excitabimus ea ad paginas edit. Lugd. Bat. 1644. qua potissimum uti placet:

p. 23. SESTERTIUM MILLIES EX LEGE REPETO. *Frustra calumniantur Ciceronem homines, et modo eum sestertium millies dicunt repetere, modo quadringenties.*

p.

p. 34. HABET ALLIENUM. *Caecilius scilicet Allienum autem volunt intelligi proprium nomen esse quasi ab Allia, ut Virgilius* [Aen. VII. 717.] « *Quosque secans infaustum intervenit Allia nomen.*" *Alii Allienum non nomen proprium putant esse, sed alienum, et alterius judicii, et non ex auditorio Praetoris, majorumque causarum, sed a subselliis, hoc est, non a tribunalibus.*

p. 44. INVENIT ISTE, QUI SIBI IN ACHAJAM. *Alii hunc Rupilium, alii Oppium putant. Sunt, qui Rupilium dicunt accusatorem, Oppium reum. Alii Q. Metellum Nepotem accusatorem, Curionem reum.*

p. 75. ADIMO ENIM COMPERENDINATUM. *Comperendinatum pro Comperendinatione posuit. Comperendinatio vero utriusque partis recitatio est. Alii sic adnotant: Comperendinatio est secunda actio.* cet. *Alii sic: inter Comperendinationem et ampliationem hoc interest.* cet.

p. 79. AUT EX ISTO, QUEM SUI SIMILLIMUM PRODUXIT. *Reprehendunt homines stultissimi Tullium, quod in filio Verris innoxiam laedat aetatem.*

p. 89. GRAECO MORE BIBERETUR. *Grandibus, inquiunt, poculis, et meracis potionibus, qui non intelligunt dicta Ciceronis: et hoc putant Graeco more potare.*

paulo infra. POSCUNT MAJORIBUS. *Sunt, qui producta scilicet O litera Poscunt legunt, quasi, Saepe potant. Sed Poscunt Provocant intelligendum est.*

p. 98. NEQUE CENSUS ESSET. *Neque centum millia sestertium possideret. Alii sic intelligunt: Neque census esset, hoc est, neque census ejus in quinquennium illud esset factus.* cet.

p. 102. O MODESTUM ORDINEM. *Quia ordinem dixit, equitum Romanorum ordinem dici quidam putant: sed libertinos significat.*

p. 120. SI QUID PERPERAM JUDICARIT SENATUS. *Multi subdistinguunt, et sepatim addunt, senatus, ut quasi per interrogationem ostendat, ne senatui quidem cujusquam civitatis in potestate fuisse judicare quod senserat.*

Ex his omnibus igitur locis appareat, fuisse jam ante Asconium aliquos qui Ciceronis Orationes interpretati sint. Mihi tamen, si quod equidem sentio dicere fas est, non admodum videtur absurdum, contendere Asconium istas interpretationes aeque ex aliorum confabulationibus quam scriptis libris cognoscere potuisse.

§. 10.

Interpretes inediti.

Praeter Scholia, quae edita sunt, teste eodem Majo, plurima adhuc latent in Bibliotheca Ambro-

brosiana: „*Alii vero*, inquit Majus, *Tullii interpretes, qui plurimi in Ambrosianis Codicibus latent, neque multa neque bona eruditione pollent: etymologias vocabulorum, figurarum notationes, aliasque nugas pueriliter consectantur. Quid referam elocutionis illuviem? quid verba de barbarie fluentia? quid scabiem et porriginem? quid scholasticam levitatem? Asconianus contra Commentarius earum omnium lucubrationum objurgat insaniam. Adde quod in Codicum recentiorum paene omnibus scholiis Christiani sparsim ritûs semina apparent: at in Asconianis secus fit.*" Alibi ad Orat. pro Marcello c. I. 2. ut ostenderet quantum inter antiquorum et sequiorum temporum scripta interresset, ex inediti cujusdam Scholiastae annotationibus hoc specimen exhibuit: „ *Curriculo. Est diminutivum de Curia. Vel dicitur a Cicerone, quod Consulares, qui conveniebant, in eo loco habebant tractare ardua. Et ideo quia illuc ibant, tanta frequentia incedebant, ut currere viderentur.*" Si reliquae ineditorum interpretum annotationes meliora non docent, quam hoc specimine docemur, ista scabies et porrigo non digna est quae luce fruatur.

Aliquanto meliorem spem fovere licet de Annotationibus ineditis, quae latent in Bibliotheca Vaticana, quas se aliquando editurum dudum promisit Majus ad Ciceronem de Rep. L. I. c. 20. his verbis: „ *Id argumentum noblissime tractat Cicero in oratione pro*] *Sextio, cujus lu-*

luculentum et plenum varia eruditione Commentarium ineditum e Vaticano palimpsesto daturus sum."

§. 11.

Sacer.

Ad calcem hujus capitis commemorandi restant Sacer et Statilius Maximus; quorum hic saepius, ille semel a Charisio citatur. Et Statilii quidem mentionem supra jam fecimus, ubi de Catonis interpretibus agebamus; sed alterius nomen est fere inauditum, equidem saltem alibi me legere non memini. Scripsit ille commentarios in Ciceronis Orationem pro Rabirio; quemadmodum conjicere licet ex hoc Charisii testimonio p. 188. 40. „ *Per, pro perquam valde, ut perduellio, perquam duellio, et plus quam hostis, ut Rabirius: « Qui perduellionem fecisse dicebatur." id est, contra Remp. sensisse. quod judicii genus Sacer in eadem Oratione M. Tullii, ab Horatio sumtum ait, dictumque quod per tempus belli sit factum, cum is in sororem suam gladio usus esset."*

§. 12.

Statilius Maximus.

Statilius Maximus, num inter Ciceronis interpretes merito sibi commemorationem vindicet, du-

dubitare, quam audacius contendere malim. Interpretes scilicet Ciceronis non eos intelligo scriptores, quorum cujuslibet generis scripta prosint aliqua parte Ciceronis interpretationi: sed eos per excellentiam intelligo, qui peculiari studio Commentarios in hoc vel illud Ciceronianae doctrinae monumentum composuerunt. De Statilio, quandoquidem et ipsius scripta perierint, et nulla Veterum mentio declaret, qualia fuerint, difficile dictu est, quânam ratione judicari oporteat. Charisius, praeter quem nemo, quantum scio, Statilii mentionem injecit, pauca quaedam ipsius fragmenta servavit; quae fragmenta utrum omnia ex eodem opere desumta sint, hoc illud est, de quo quaeremus. Charisius scilicet non ubique addit nomen libri, ex quo hausit, sed duobus tantum locis memorat Statilii librum De Singularibus apud Ciceronem positis:

p. 175. 9. *Et tamen passim magni te facit dicimus et multi, et quia saepenumero contendere a nobis non desinitis, licet Statilius Maximus de Singularibus apud Ciceronem quoque positis saepenumero notet, ut in caeteris an ratio teneat examen, per easdem vias pedetentim subire conabimur*, cet.

p. 193. 48. STOMACHOSE. *Cicero* [Att. X. 5.], *ut Statilius Maximus de Singularibus apud eum positis notat.*

Reliqua fragmenta, ubi Charisius non addit ex quo libro desumserit, haec sunt:

p. 187. 1. OSTIATIM. *vicatim. Cicero* [Verr. IV. 22. et 24.] *Quod Statilius Maximus notat nesciens, quia ut continuo ostiatim est, continuatim frequentativum.*

p. 189. 34. PLACATE. *Cicero* [Famil. IV. 1.] *ut Maximus quoque notat « Placate et moderate feramus."*

p. 190. 11. PUDENTER. *Cicero* [Quint. 11.] *ut etiam Maximus notat.*

p. 191. 5. PARITER. *pro pariliter. Cicero* [Lael. 16.] *ut Maximus notat.*

p. 193. 7. REPENTINO. *pro repente. Cicero* [Quint. 4.] *ut Statilius Maximus notat.*

p. 193. 12. RARE. *Cicero pro raro* [. . .] *ubi idem Maximus notat Catonem quoque ita locutum. sed et Plautus in Rudente* [IV. 3. 56.] *« Verum rare capitur."*

p. 193. 21. RARENTER. *Cicero* [. . .] *ut idem Maximus notat, pro raro.*

p. 194. 30. SALUTARITER. *Cicero* [Brut. 2. et Fam. X. 21.] *ut idem Maximus notat, quasi salubriter.*

p. 194. 32. SALUTARIUS. *Cicero* [. . .] *ut idem notat, quasi salubrius.*

p. 195. 10. SINGULARIE. *pro singulariter, quasi unice. Cicero* [. . .] *ut Maximus notat.*

p. 195. 12. STIRPITUS. *Cicero* [Tusc. IV. 38.] *quod apud eundem Maximus semel positum notat.*

Haec

Haec autem fragmenta ad quale Statilii opus referenda sint, audax sit quidquam certi velle statuere, quandoquidem Charisius nomen operis non addiderit. Potuerunt ista desumta esse e variis Commentariorum libris, quibus Statilius explicuerit plura Ciceronis scripta; sed ita alii somnient de Statilii doctrina, ut ipsum levi hocce argumento in omnes istos Ciceronis libros explicationem scripsisse contendant. Nobis potissimum ea praeplacet opinio, qua omnia ista fragmenta desumta esse dicantur ex uno illo opere de Singularibus apud Ciceronem. Quis enim unius hominis esse dicat Commentarios conscribere in omnes istos Ciceronis libros, ad quos fragmenta illa pertinent; accedit etiam quod Charisius post citatum Ciceronis nomen non dicat *ubi Statilius notat*, (de significatione voculae *ubi* supra disputavimus), sed dicat *ut Statilius notat.* Gravissimum vero nostrae opinionis praesidium ex indole istorum fragmentorum petimus. Si enim ex inscriptione Statiliani operis, de argumento, quale continuerit, hariolari licet, continuisse illud dicemus notitiam eorum, quae in Cicerone ἅπαξ vel σπανίως λεγομένα reperiantur. Jam vero quid dubitamus ad istum librum ea fragmenta referre, quae omnino cum illius libri indole conveniant?

Nostrâ igitur sententiâ Statilius non merito sibi locum vindicat inter Ciceronis interpretes, etsi non negemus ipsum scriptis suis libris quidquam contulisse ad Ciceronis interpretationem.

CAPUT X.

DE ANTIQUIS INTERPRETIBUS SALLUSTII.

C. Crispi Sallustii Historiae, si qua pervulgatae opinioni fides habeatur, ita conscriptae fuerunt, ut jam antiquitus non unius hominis literati operam exercuerint. Nam Sallustius, non contentus eloquentia seculi sui, vetustissimos scriptores aemulatus est, et antiqua verba, ex Catonis potissimum Originibus, ita frequenter excerpsit, ut Lenaeus, teste Sueton. de Illustr. Gramm. c. XV. non dubitaverit Sallustium appellare *priscorum Catonisque verborum ineruditissimum furem.* Fecit hoc ut librum scripserit Asinius Pollio, *in quo*, teste Suetonio de Illustr. Gramm. c. X. *Sallustii scripta, ut nimia priscorum verborum affectatione oblita reprehendit.* Hic vero, etsi fortasse non nihil contulerit ad Sallustii intelligentiam, non meretur tamen inter Scholiastarum numerum referri. Sed praeter hunc, quemadmodum et Fabricius jam in Bibl. Lat. T. I. p. 240. ait, „*Sallustii Historias e Veteribus Grammaticis illustraverunt Asper et*

et Statilius Maximus, laudati a Charisio. Sed horum Commentarii hodie desiderantur." De utroque peculiariter Veterum testimonia exponemus.

§. 1.

Aemilius Asper. (*)

Asperi nomen supra jam memoravimus, ubi expositum est de Scholiastis Terentii, et mox quoque memorandum erit, ubi de Virgilii Scholiastis agemus. In singulos enim illos auctores, id est, Terentium, Sallustium et Virgilium Commentarii, Asperi nomine passim memorantur. Exstat praeterea in Putschii Grammaticorum Corpore p. 1725—1736. libellus, ita inscriptus: *Asperi Junioris Ars.* Dubitari possit an haec omnia opera ab uno Aspero conscripta sint, an vero plures fuerint ejusdem nominis viri. Fabricius in Hist. Bibl. P. III. p. 496. praeeunte Frisio in Epit. Biblioth. Gesner. p. 85. opinatur Asperum Juniorem, id est, auctorem Artis, scripsisse in Terentium, eumque distinguendum esse ab Aemilio Aspero, Virgilii interprete. Ea distinctio, etsi per se forte non improbanda, immerito tacet de Sallustii interprete. Nos tamen videmur

(*) A Charisio ubique *Asper* vocatur: *Aemilii* nomen reperitur apud Probum ad Virgil. Eclog. VI. 31. Caeterum variatur in declinando nomine: a Putschio editur *Asperi*, in Hieronymi editionibus est *Aspri*.

mur posse affirmare, interpretem Sallustii fuisse eundem illum Asperum, qui in Virgilium scripsisse dicatur. Manifeste, ni fallor, hoc docent Hieronymi verba adv. Rufin. p. 367. „*Puto quod puer legeris Aspri in Virgilium et Salustium Commentarios.*" Sed quo argumento Asper Junior, idem dicatur qui Terentii interpres, non compertum habemus.

Hoc vero constet, Virgilii Commentatorem et Sallustii, fuisse auctorem eumdem; de cujus aetate nusquam diserte aliquid legitur. Saxius in Praef. Onom. Lit. T. I. p. XXIV. ipsum refert inter eos Grammaticos, qui in aetatis caligine versantur. Infra, ubi de Virgilii interpretibus agendum erit, docebimus, Asperum aetate antecessisse Augustino, Macrobio, Servio, Probo, Philargyrio: quod Hieronymi temporibus fuerit antiquior, plenissime ipsius commemoratio declarat.

Commentarii vero ipsi in Sallustium jam omnes perierunt: videntur superstites fuisse aetate Sosipatri Charisii, qui eos saepe citat:

p. 177. 16. CAETERUM. *Sallustius historiarum libro quarto* [in fragm. edit. Cortii p. 987.] « *Scio equidem tibi magnas opes virorum, armorum, et auri esse, et ea re ab nobis ad societatem, ab illis ad praedam peteris. Caeterum consilium est Tigranis, regno integro, meis militibus belli prudentibus, procul a domo per nostra corpora bellum conficere.*" *Ubi Asper, Caeterum*

rum quo modo positum est, pro alioquin consilium est, an pro reliquum consilium est?

p. 187. 5. Obviam. *pro obvius. Sallust. Hist. II.* [in fragm. p. 957.] *Ubi Asper ait vetuste « obviam fuere" adverbio maluit uti quam nomine.*

p. 191. 23. Procul. *Sallust. Historiarum II.* [in fragm. p. 957.] « *Nam procul et diversis ex regionibus." Ubi Asper, Ergo procul, e loco est.*

p. 192. 42. Rumore primo. *Sallustius Historiarum I.* [in fragm. p. 956.] *Ubi Asper, Non est, inquit, nomen, sed adverbium, ut illud* [Virgil. Aen. I. 613.] « *Obstupuit primo adspectu Sidonia Dido."*

p. 192. 45. Recens. *Asper Comment. Sallustii Historiarum primo, nunc adverbium, nunc nomen id esse dicit,* « *recens scripsi:" potest etiam esse temporis.*

Praeter haec fragmenta, quantum scio, nihil de Sallustianis Commentariis superest. Quid in eorum interitu perdiderimus, intelligimus, si consideramus, quam apte doctae observationes conscribi potuerint ad auctorem, antiquorum verborum affectatorem, ab homine praesertim, qui et Virgilium jam interpretatus erat. Eandem opinionem de Aspero fovisse videtur Vossius de Hist. Lat. L. I. c. XV. p. 76. ubi ait: „ *Utinam ve-*

vero exstaret Asper Grammaticus, Sallustii interpres."

§. 2.

Statilius Maximus.

Hic est idem ille, qui scripsit de Singularibus apud Ciceronem et cujus Commentarii ad Catonis Historias memorantur a Charisio. Praeter Charisium autem, ut diximus, nemo usquam e Veteribus ullam hujus Commentatoris mentionem injecit. Charisii verba haec sunt, p. 176. 40. „*Confestim. Pro continuo et sine intervallo, sed jugi festinationis studio pergentis. Sallust. lib.* * «*fecit ut nunciis confestim lugubribus.*" *Ubi Statilius Maximus, Ordine, inquit, et sine intermissione.*" — Sallustii fragmentum Cortius p. 998. retulit ad L. VI. Historiarum.

§. 3.

Anonymus ad Sallustii Catilinariam.

Teste Fabricio in Bibl. Lat. T. I. p. 240. „*Veterem interpretem in Sallustii Catilinariam ex membranis Pauli Stephani, laudat Goldastus notis ad Eginhardum p. 175.*

T H E S E S.

I.

Humani ingenii natura hujusmodi est, ut ex quarumvis artium studio possit emendari. Sed, auctore Cicerone de Rep. I. 20. *eas artes* potissimum homini ingenuo addiscendas esse contendo, *quae efficiant, ut usui civitati simus; id enim esse praeclarissimum sapientiae munus, maximumque virtutis vel documentum, vel officium.*

II.

Veterum Literarum disciplina, quae versatur in cognoscendis interpretandisque monumentis, quae ex illa aetate supersunt, hunc potissimum habet finem, ut ingenia nostra ad celebratam illam Veterum cogitandi dicendique elegantiam informemus.

III.

In Graecorum Latinorumque scriptis tanta cernitur praestantia, ut, ad nullam non discipli-

nam

nam rite tractandam, ipsorum studium egregie valere censendum sit.

I V.

Ratio grammatica et critica, eaque severa, unica via est, qua ad intelligentiam ejus perveniamus, quod in antiquis scriptoribus pulchrum et venustum est.

V.

Elementa Linguae Latinae, qualia hodie pueris traduntur, non minus, quam aut Arithmetices, aut cujuslibet artis Elementa, valere censenda sunt ad juvenile ingenium evolvendum. — Nec eos quidem igitur ista Elementa addidicisse poenitebit, qui deinde se ad aliud vitae genus applicant, quam initio proposuerant.

V I.

Ex Historiae studio is demum se optimum fructum tulisse confidat, qui suos ipse mores inde emendatos esse sentit.

V I I.

Fragmenta Epistolarum, quae a Cornelia ad filium Cajum Gracchum scriptae et a Cornelio Nepote servatae feruntur, non esse genuina judicamus.

VIII.

VIII.

Horatius ita pendet a Graecis scriptoribus, ut sine horum accurata cognitione, ac diligenti usu prorsus intelligi nequeat.

IX.

Horatii Epistola ad Pisones, quae vulgo Ars Poëtica vocatur, non tam ad institutionem Artis omnibus numeris absolutam, quam ad cavillationem poëtarum sui temporis, conscripta esse videtur.

X.

Qui in Horatio L. I. Carm. XII. v. 12. pro *quercus* legunt *tigres*, ingeniose illi quidem tautologiam tollunt, sed nimium moveri videntur comparatione aliorum locorum de poësi Orphica.

XI.

Quodsi regionis praestantiam metiri liceat rebus ibi inventis, non dubito enuntiare Belgium talem quoque sui mensuram abunde implere.

XII.

Ut fere in quarumvis artium doctrinarumque studio plurimum prodest, simul ab earumdem his-

historia incipere: ita quoque Literarum disciplina requirit cognitionem ortus, incrementi et lapsus Literarum, tum et causarum, quibus ea facta sint.

XIII.

Perversa opinio est, Romanos eo demum tempore Grammaticae studio operam navasse, quo jam exstinctus esset Romanarum literarum vigor.

XIV.

Minus recte faciunt, qui P. Corn. Lentulum Spintherem contendunt adfuisse Praetorem caussae nobilissimae, quam Cicero pro A. Licinio Archia dixit.

XV.

In Somnio Scipionis c. XII. *Hic cum exclamasset Laelius, ingemuissentque ceteri vehementius; leniter arridens Scipio, quaeso, inquit, ne me e somno excitetis, et pax sit rebus; audite cetera,"* pro *rebus* legendum conjicio *Vobis.*

AAN

AAN

MIJNEN VRIEND,

W. H. D. SURINGAR,

Bij deszelfs openlijke bevordering tot
Meester in de Wijsbegeerte
en Doctor in de Letteren.

Wat pocht ge op uw' wonden en heilloozen moed,
O Krijgsheld! en spot met uw leven?
Uwe eerzuil rijst treurig uit stroomen van bloed,
Die 't sombere marmer omgeven:
Hoe zelden is 't slagzwaard door nooddwang gewet!
Hoe dikwerf, door d' adem der heerschzucht besmet,
Moet onschuld alleen er door sneven!

Ba

Banieren, het lokaas van moord en geweld,
Aan stervende vuisten ontwrongen;
Zijn teekens van de eerzucht, die 't Vorstenhart kwelt,
Van driften, zoo zeldzaam bedwongen.
Wat stoft gij dan, Krijgers! en bralt met uw' kling?
Die, waar zij d'olijftak des vredes verving,
De welvaart en rust heeft verdrongen!

Min droevig, meer heilzaam, eerwaardig en zacht
Is 't strijdperk der Wijsheid voor de aarde.
Had krijgszucht den adel der menschheid verkracht,
De Wijsheid herstelde haar' waarde!
Zij opende een' wedstrijd, afkeerig van bloed,
En schonk een' Laurierkrans ten teeken van moed,
Die de eerzucht aan menschenheil paarde.

Die Lauwer, mijn Vriend! is het loon van uw' strijd,
Met moed en bezadigd volstreden:
Geen poging, der ijdele roemzucht gewijd,
Deed ooit op het dwaalspoor u treden.
Geluk met uw' Lauwer! Gij hebt dien verdiend;
Uw roem is de roem en de vreugd van uw' vriend
En was ook zijn heil in 't verleden.

De

De jaren, zij vloden zoo spoedig daarheen,
Als waren ze één dag van ons leven,
En snoerden, al vlugtend, de banden in één,
Door vriendschap en achting geweven.
Snelt, jaren! snelt voorwaarts, wordt nimmer het moe
En trekt nog steeds naauwer en naauwer hen toe,
Tot ze eeuwig ons beiden omgeven!

Die vriendschap zoo dierbaar, zoo waard aan mijn hart,
Zij juicht, nu ze uw' vlijt ziet bekroonen;
Wis treurde ze ook innig, wen knagende smart
Uw vreedzaam verblijf kwam bewonen;
God hoede u voor slagen van onspoed en druk.
En menge u den beker van 't zaligst geluk,
Dat immer een hart kan beloonen:

Eene ega, wier ziel aan uw' ziel is verpand,
Wier min aan uw' deugd is gekluisterd,
Wier liefde de stormen des levens vermant,
Als 't onweer uw' heilzon verduistert;
Een' gade breng' met u, in 't lieflijk gareel,
Der Godheid haar' dank voor 't bescheidene deel,
Welks rozen geen distel ontluistert!

Wel

Wel roerde ik stoutmoedig de snaren eens aan
En tokkelde eenvoudige toonen.
De vriendschap zal nimmer die klanken versmaân,
Hoewel zij haar karig beloonen.
Vergeef mij dan, Dichtkunst! dit kunsteloos lied;
Na dezen ontheilig ik 't speeltuig weer niet,
't Voegt hen, in wier borst gij wilt wonen.

J. J. DE GELDER.

